

Seven Nation Army

Med ett riff som sjungs till fotboll

Patrik Sandgren

Fotboll och musik kan på samma gång uppfattas som en lek (jfr Huizinga 1945).¹ På motsvarande sätt leker i någon mån musikerna i ett band eller sångarna i en kör. Ibland befinner de sig på olika kunskapsnivå och agerar därför på skilda sätt utifrån regler och normgivande mönster. Under sådana betingelser kan också det musikaliskt impulsiva hända och utvecklas.

Sambanden mellan fotboll och musik är intressanta att studera, inte minst för att ämnet utifrån musikvetenskapliga och musiketnologiska perspektiv är tämligen marginellt genomgången, också beträffande svenska förhållanden. Säkert kan de musikaliska uttryck som förknippas med fotboll många gånger uppfattas som efterhärmade, fragmentariska och inte konstfärdiga nog att undersökas närmare. Insatt i en kontext med hänsyn till samhällsrelevans och historiska förlopp torde emellertid temat erbjuda mer att utforska.

Planen: avgränsningar, underlag och mål
I två tidigare arbeten har jag undersökt musik till fotboll med fokus på förekomsten och bruket av definierade *hyllningssånger* i svenska fotbollsföreningar (Sandgren 1996; 1998).² Detta alster är i högre grad ett bidrag till forskningen om de sånger och ramsor som sjungs av supportrarna på läktarna. Jag avser de sekvenser vilka många gånger är variationer eller avsnitt ur hävdvunna sånger och musikstycken, som psalmer, visor och marscher, jämsides med kända schlagere och poplåtar. Marscherna kan utan vidare exemplifieras

med den spridda och i åtminstone europeiska supportersammanhang numera klassiska ”Triumfmarschen”, ur italienska nationaloperan *Aida* av Giuseppe Verdi (1813–1901) med premiär i Kairo 1871.³ Följaktligen använder fotbollspubliken musik som delar liknande formspråk och funktioner som nämnda *hyllningssånger*.

Supportrarnas sånger kan antingen trallas utan ord, eller sjungas tillsammans med nya eller modifierade texter. Själva melodierna kännetecknas ofta av tonupprepningar, litet tonomfång som sällan överstiger en kvint, och små terssprång (Kopiez 1990:360ff; 1992:227f). Reinhard Kopiez, som särskilt undersökt vad tyska supportrar sjunger, menar att melodistrukturerna likväl är ordnade efter ”archaischen Melodiebildungsprinzipien” (1990:362). Sångkören på läktarna kan uppstå närmast spontant och sången utförs mer eller mindre unisont. Inte sällan har ändå hejklacksledare funktionen som försångare, vilka är förtrogna med den repertoar som används i motsvarande fotbollskretsar (Brink & Kopiez 1998:13; Näslund 2009:19).⁴ Det är på så sätt inget godtyckligt fabulerande som försiggår, utan publiken återger mer eller mindre medvetet variationer av befintliga melodier som redan vädjar till det lättillgängliga och populära.⁵ Dessa uttryck kan också tolkas som *myter*, vilka opererar efter grundregeln ”tema med variation”. På ett liknande sätt transformeras melodierna efter i huvudsak gehörsbaserad reception, sprids vidare över områden eller återfinns som paralleller och uppträder

i skepnader där grundstrukturerna ändå kan kännas igen (jfr Lévi-Strauss 1977).⁶

Idag förekommer musik till fotboll på flera sätt; det laddas upp amatörgjorda och humoristiska låtar om fotboll såväl på internet som på YouTube. Kända artister gör både hyllande och ironiserande låtar som ges ut på fonogram. Musik spelas upp i högtalare som stämningshöjare på arenor, både före och efter match samt i halvlek. Vid landskamper och klubbderbyn spelas nationalsånger respektive signaturer, och på läktarna sjunger, gestikulerar och slår supportrarna takten mer eller mindre organiserat. Området kan säkerligen problematiseras ytterligare, medan musikens tillämpning i samband med just fotbollsmatcher utan att rangordnas ändå kan delas in i åtminstone två huvudgrupper, även om överlappning kan ske (jfr Sandgren 1996:3f):⁷

- 1 *Officiell musik som klubbsignaturer och nationalsånger; ingångsmusik tillsammans med parader och liknande företeelser.*
- 2 *Inofficiell musik som sånger, ramsor och andra musikaliska uttryck, vilka mer eller mindre spontant brukas av supportrarna på läktarna.*

Denna artikel avser att undersöka en aktuell supporterramsa som väsentligen tillhör den angivna *andra* kategorin. Supporterramsan har samtidigt sin referent i ett gitarriff som återfinns i den uppmärksammade rocklåten "Seven Nation Army" med den amerikanska rockgruppen The White Stripes.⁸ Frågan är om dess melodi kan anslutas till den kända "retramsan" och på vilka grunder? Vid sidan av denna fråga är intentionen att försöka placera supportrarnas uttryckssätt i en kontext omfattande såväl musikaliska, sociala som historiska aspekter. Artikeln kommenterar huvudsakligen rörelser kring herrfotbollen, som fortfarande har en mer omfattande supporterkultur än damfotbollen, vilket inte betyder att den senare

skulle vara mindre intressant att få en vidare uppfattning om. Något om damfotboll kommer ändå att beröras.

Metod

Undersökningen omfattar en detaljerad jämförelse mellan supporterramsan och "retramsan". Som redskap används en musikvetenskaplig reduktionsmetod som jag har introducerat i en tidigare publikation (Sandgren 2000:5f). Metoden innebär att en melodiformel, i egenskap av betydelsebärande *tecken*, anlitas som modell eller mall för att kompareras med andra melodier eller delar av dem; grafiskt utnyttjas notskrift, siffror och bokstäver.⁹ Som komplement till detta prövas att förtydliga tänkbara mentala och kroppsliga *musikaliska gester* i supporterramsan, och för denna framställning används en kombination av notskrift, romerska siffror, linjer och ord (jfr Middleton 1993:177ff).¹⁰ Före detta mer empiriska tillvägagångssätt konkretiseras relationen mellan musik och fotboll utifrån historiska och sociala aspekter. För att underbygga resonemanget kring liknande melodistrukturer omfattar artikeln även andra exempel på jämförbara supporterramsor. Utöver referenser till tv-program, skivinspelningar, intervjuer, arkiv och litteratur kommer artikeln i angiven utsträckning att referera till internetkällor, som i viss mån motiveras av ämnets utåtriktade och allmänna karaktär.

Retramsan

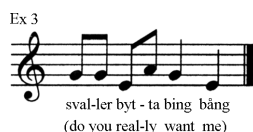
Denna karakteristiska ramsa, som många nog hört och händelsevis sjungit, är en spridd melodiformel motsvarande ett slutfall eller *kadens*. Den används gärna av lekande barn, med eller utan text. Beroende på dess symbolvärde kan den fungera som en kommunicerande

Ex 2

kod med potentiella betydelser.¹¹ I Exempel 2 presenteras den definierade melodistrukturen som kännetecknas av tonupprepningar och fallande liten ters; noten inom parentes representerar en variation (efter Bjørkvold 1991:75).

Trots att retramsan uppträder internationellt bevisar inte detta att den är elementär, det vill säga att den tvunget har allmängiltig proveniens, även om tanken på detta kan locka till spekulation. Den kan i samma grad ha brett ut sig genom förslagsvis ”kulturell imperialism”, eventuellt med assistans av det brittiska imperiet (Bjørkvold 1991:120f). I Sverige förekommer varianter i bland annat det bekanta barnrimmet ”Skvallerbytta bing bång”. I exempel 3 visas att detta rims melodi är identisk med det spefulla och möjligen medvetet inrättade sångriffet i den svenska popartisten Robyns låt ”Do you really want me” från 1997 (Sandgren 2000:6).

Retramsans kan också klart urskiljas i den naiva fotbollsramsans ”ut me’ domarn”, där första fjärdedelen utelämnas och åttondelsrörelsen är utjämnad jämfört med den angivna modellen (exempel 4; efter Bjørkvold 1991:254).

Jon-Roar Bjørkvold (1985; 1991) undersökte år 1974–1987 *spontansång* hos norska, ryska respektive nordamerikanska förskolebarn. Han karakteriserar själva retramsan som ”retfull och berättande”, tonupprepningar som ”härmande” och både små och stora fallande terssprång som ”ropande och berättande” (1991:75f). Han talar också om att den fallande stora tersen, som återfinns i leken ”titt-ut”, kan fungera som en ”mixed syntax”, det vill säga en kombination av sång och tal som vuxna riktar mot små barn som dessa sedan efterhärmar (a.a.). Konsekven-

sen blir att åtminstone enskilda melodiska strukturer kan uppfattas som grundläggande. Hypotetiskt torde de kunna underordnas en förberedande ”musikalisk grammatik”, som utvecklas parallellt med en språklig, och där redan spädbarn kan finna ett mer eller mindre latent embryo till ett senare mer metodiskt musikaliskt skapande, även om en sådan syntax också kan vara kulturellt betingad (Sandgren 2000:4). Redan Curt Sachs menade att människans vedertagna dilemma med intonering av just tersen bör förklaras i termer av naturliga röstfysiologiska orsaker, till in- och utandning, spänning och avspänning (1963:49ff). Sachs formulerar utan omsvep angående det som han tycks mena är den ursprungliga musiken, den organiskt sjungande rösten: ”It is not necessarily ’melodious’ or sweet-sounding. As the opera fans demand and the dictionaries set forth” (a.a.:51). Els Oksaar (1988), som både refererar till egna undersökningar av flerspråkiga barn i Sverige och Estland och undersökningar av Karsten Hochfeld (1987) beträffande förskolebarn i Tyskland, betonar å andra sidan den språkmusikaliska relevansen i kommunikationen mellan barn. Oksaar skriver följande om dylika ramsor: ”Many German children use repetitions and a singing intonation. I have found this strategy also among Swedish and Estonian children: Lilla, lilla Bosse, ’little little Bosse’. Teasing is marked by paralinguistic elements” (Oksaar 1988:91). Melodistrukturer, som likt retramsan rymmer tonupprepningar och fallande terser, blir utifrån ett sådant påstående intressanta att studera också när de används av ungdomar och vuxna i liknande situationer som barns lek.

Musik och fotboll

Fotboll kan värderas olika men är samtidigt en av våra mest utbredda och folkära lagsporter. Särskilt i större sammanhang är det hög stämning på läktarna. Supportrarna sjunger, tutar, trummar, skriker slagord, sträcker händer, gör vågen, viftar med flaggor med mera. Ibland kastar några av de mer utagerande fotbolls-supportrarna, inklusive huliganerna, in mer eller mindre vådliga föremål på planen, avfyrar ljusraketer, tänder bengaliska eldar och i värsta fall slåss både innanför och utanför arenan. Kanske finns här en del att jämföra med stora rockkonserter som ibland arrangeras på fotbollsarenor.

Liknande vådligheter som kan hända i samband med fotbollsmatcher sker kanske inte lika ofta på rockkonserter. Det förekommer tveklöst upplopp och olyckor på grund

av trängsel, mobb och bristande kontroll på bägge evenemangen, och publikens profil kan nog delvis vara densamma. Någon vill kanske framhålla att dessa åskådare är de som åtminstone historiskt sett tillhört "arbetarklassen". Eller som den emellanåt flagranta och högljudda fotbollspubliken har beskrivits: "den egensinnade och manliga ungdomspubliken, där merparten kom ur arbetarklassens led" (Andersson 2002:229).¹³ Om etiketten "ung arbetarklass" kan sättas på vår samtids fotbolls- och rockpublik kan diskuteras. Åtminstone i kretsen av svenska supportrar kan den sociala sammansättningen idag tolkas som blandad, även om kvinnorna är färre (Jönsson 2006:122; Lundgren 2007:5f).

Fotboll har framställts som en modern form av gladiatorspel, den urbana människans behov av skådespel (Elias & Dunning

Rockkonsert på Ullevi, Göteborg juni 2009. Publiken svarar med cigarettändare, lysande diadem och mobilkameror. Foto: Patrik Sandgren.

1986:16ff).¹⁴ Den har även liknats vid modernt stamkrig (Morris 1981:22), ceremoniella tilldragelser besläktade med religiösa högtidsstunder (Eco 1987:173) samt väckelsemöten (Jönsson 2006:129). Arthur A. Berger (1991:107) beskriver (den amerikanska) fotbollen som ett spel ”full of signs”, med andra ord ett närmast totalt semiotiskt system som på en gång avspeglar atletiska, musikaliska, sexuella, rationella, rituella, rättsliga förbilder och så vidare. Fotboll anses idag ändå helt kulturellt gångbar och breder ut sig ”på den finkulturella scenen, inom konst och politik” (Fundberg 2003:59). Fotbollen engagerar och förenar obestriddligen många, oberoende av ålder, etnicitet, klass och kön. Sett över tiden har den visserligen varit mansdominerad, men damfotbollen växer även om medierna alltjämt mest bevakar herrfotbollen.¹⁵

Damfotboll har åtminstone tidigare betraktats som mindre avancerad och mer uppsluppen än herrfotboll. I en undersökning om inställningar till barnfotboll i en svensk fot-

bollsörening, sätter Åsa Åbom (2006) detta sakläge i ett genusperspektiv. Hon utgår bland annat från Pierre Bourdieus teori om ”symboliskt våld”, där socialt inrättade könsroller beskrivs som en potentiell grund för kvinnans eget nedvärderande i förhållande till mannen. Följaktligen kan det förväntas av henne att hon generellt sett underordnar sig för att inte förlora i status. Medan flera av papporna i undersökningen återges som lugnare och tryggare när de coachade och hejade på barnen (flickorna), upplevde sig istället mammorna som skrikande och hysteriska i samma situation och tillsammans med papporna. Samtidigt berättade några av kvinnorna att ett sådant beteende egentligen inte var något att sträva efter. Åbom antyder att denna ostyrlighet kan tolkas som en revolt mot männens dominans – mammorna gormar således för att de medvetet eller omedvetet tar avstånd från de traditionella normer där mannen ska föreställa beskyddande (a.a.:18ff). Resonemanget är tänkvärt men kan diskuteras. Det är nog gångbart i

”Gubbamatch”. Ungt damlag sittande framför ett veteranlag bestående av herrar. Lagen flankeras av två kvinnor i folkdräkt med vimpel i hand. Börringe, Skåne, omkring år 1940. Foto: Martin Svensson (LUF B 33610).

en kontext där män och kvinnor uppträder tillsammans och traditionella roller gäller, exempelvis i en fostransituation. Å andra sidan, i sammanhang där tyglade könsroller istället framträder otydligare, förekommer ju hysteriskt vrålande bland både supportrar, tränare, spelare och journalister oavsett kön. Att bedöma uttrycksvariabler utifrån genus kan alltså vara behäftat med problem. Insikten torde vara att åtminstone inte se alltför subjektivt på könsens (skenbart) annorlunda uttrycks-sätt som så beroende av varandra. Eller som Bourdieu (1999:13) menar: ”att vetenskapligt objektivera den i egentlig mening mystiska operation som ger upphov till uppdelningen mellan könen som vi känner den”.

En annan intressant företeelse är de lanseringar av officiella fotbollslåtar som inträffar inför större fotbollsevenemang som EM och VM, numera gällande både dam- och herrfotboll. På dessa inspelningar medverkar inte sällan fotbollsspelare, ibland ett helt lag i den så kallade ”fotbollskören”. Åtminstone i Sverige förekommer viss konkurrens mellan låtskrivare/artister om vem som får bidra med en låt inför ett evenemang. Den senaste officiella svenska fotbollslåten (EM 2008) var ”Fotbollsfeber” med 9-åriga sångaren Frank Jeppsson-Wall och gruppen Elias, en låt som delvis floppade.¹⁶ Följaktligen lanseras en eller flera rivaliserande låtar vilka kan bli väl så kända. Inför EM 2008 kom istället Markoolios låt ”Sverige de bästa på vår jord”, att bli mer populär än den officiella låten. Inför 1974 års VM existerade kanske inte samma konkurrens, utan dåvarande förbundskaptenen och pianisten Georg ”Åby” Eriksson (1919–2002) gjorde helt sonika låten ”Vi är svenska fotbollsgrabbar” och fick den inspelad tillsammans med herrlandslaget. Dylåtar har introducerats tidigare och några kanske minns hyllningarna till VM 1950 i Brasilien, OS 1952 i Helsingfors och VM 1958 i Sverige. Inämnd ordning: ”Svenska landslaget i landsflykt”, med Andrew Walters trio och Torbjörn

”Tomba” Jahn (1950). Vidare Rudolf ”Putte” Kocks och Jan Botvids ”Landskampsvisan”, med ”Putte” på piano och svenske landslagsmålvakten Karl ”RIO-Kalle” Svenson på sång (1952), samt ”Vi hänger me” av Stig ”Stickan” Andersson och sjungen av spelarlegenden Lennart ”Nacka” Skoglund (1958). Låtar som uppmanar till nationellt engagemang har på så sätt bestämt lanserats i Sverige åtminstone sedan 1950-talet, allteftersom de kommersiella motiven ökat i betydelse, vilket även gäller andra lagsporter.¹⁷

I en telefonintervju som jag gjorde år 1996 med ”Åby” Eriksson, berättade han att före 1970-talet förekom mest hejklackar på fotbollslåtar i Sverige, men mindre utpräglad sång (Sandgren 1996:11). Han berättade samtidigt att tidigare förekom ingångsmusik (marschmusik) hos MFF och AIK, men nog även i hans egen klubb IFK Norrköping. Han nämnde också att alla IFK-föreningar i början haft samma sång, ”Kamratsången”, vilken ska ha sjungits på föreningsammanskomster men inte av fotbollspubliken eller använts för kommersiella ändamål. Melodin till denna var hämtad från vaggsången ”Lillan skall sova”, alltså ”Hush little baby”. Att klubbarna på senare tid börjat ge ut sina sånger på fonogram ansåg ”Åby” vara ett tecken på fotbollens ökande kommersialisering (a.a.). I europeiskt perspektiv tycks annars svenska fotbollsföreningar ha varit relativt tidiga med att använda just identitetsstärkande sånger. Bruket av sådana förekom i IFK-föreningarna redan från 1920-talet (Sandgren 1996:26), med en sannolik koppling till de musikaliska formuleringar som generellt odlades inom de svenska folkrörelserna.

Fortfarande händer det att levande orkestrar spelar marschmusik före fotbollsmatcher och motsvarande evenemang, inte minst i USA. I Europa var detta fenomen sannolikt vanligare förr. Fenomenet har en koppling till hur musik användes till fotboll och andra sportevenemang i England, där ju den

moderna associationsfotbollen utvecklades under 1800-talet. I viktorska andan sjöngs under denna tid hymner ackompanjerade av orkester (Morris 1981:304ff). Denna tradition lever ännu kvar, som i bruket av prästen Henry Lytes (1793–1847) välkända psalm ”Abide With Me”.¹⁸ Från och med 1960-talet förändrades situationen. Desmond Morris lyfter fram Chile-VM 1962 som ett viktigt evenemang i detta sammanhang (a.a.). Enligt Morris levde de äldre traditionerna kvar men fick konkurrens av influenser från flera håll, bland annat från Medelhavsländernas och de sydamerikanska ländernas sjungande och trummade supporterkultur. Samtidigt påverkade den nya pop- och rockmusiken.

I England, där åskådarna åtminstone efter mellankrigstiden tycks ha varit relativt tysta under fotbollsmatcher, skall denna utveckling av allt att döma nu ha blivit påtaglig. På Liverpoolstadion Anfields ståplatssektion, ”Spion Kop”, föds uppenbarligen en för England ny tradition med aktivt sjungande supportrar, en företeelse som ska ha spridits över landet med viss hastighet (a.a.).¹⁹ Nya politiska strömningar med vänsterliberala idéer torde också ha bidragit till att uttrycken blev skarpare, och en liknande utveckling som den i England sker i Sverige under 1970-talet (Sandgren 1996:3). Tidigare hade förvisso publiken i Sverige hejat både aktivt och högljutt, men precis som i England kunde en välbesökt arena stundtals vara märkligt stum. En sådan tystnad kunde infinna sig under 1940-talet på Helsingborgs IF:s arena Olympia och kan så även idag, trots att laget behöver publikens stöd i en förmodad kritisk stund (Jönsson 2006:125).

Seven Nation Army

Nämnda supporterramsa trallas, eller snarare ”oas”, likt en melodisk siren: ”uuh, uh, uh, uh, uuh, uh”. Att den används i Europa är ett faktum.²⁰ Jag har själv hört den sjungas när jag sett fotboll i tv och minns den från flera matcher under EM 2008 i Schweiz/Österrike.

Färskaste tv-iakttagelser har jag från de direktsända VM-kvalmatcherna Sverige-Danmark 6/6 2009, Malta-Sverige 9/9 2009, Danmark-Sverige 10/10 2009 samt Sverige-Albanien 14/10 2009. I den förstnämnda matchen mot danskarna sjöng svenska supportrar ramsan under åtminstone första halvlek, vilket inte hjälpte det svenska laget, som på nationaldagen förlorade med 0-1 på Råsunda i Solna. Under bortamatchen mot Malta på Ta’Qali-stadion i Attard hörde jag ramsan sjungas en gång i andra halvlek, troligen av supportrar för hemmalaget och under en period då det maltesiska laget hade flyt i spelet. Bortalaget Sverige vann ändå matchen med 0-1 efter ett snöpligt självmål av hemmalaget. Vid Sveriges bortaförlust (1-0) mot Danmark på Parken i Köpenhamn hörde jag också ramsan en gång. Det var under första halvlek och den framfördes sannolikt av svenska supportrar. När Sverige mötte Albanien hemma på Råsunda sjöngs ramsan åtminstone tre gånger i första halvlek samt två gånger i andra halvlek. Anmärkningsvärt är att den med eftertryck sjöngs både direkt efter 3-0 för Sverige i första halvlek och efter det svenska mål i andra halvlek som senare skulle bli slutresultatet 4-1; bägge gångerna med visshet av svenska supportrar, så möjligen är det en ramsa för medgång. Melodin torde inte vara förändrad i dessa sammanhang, utan uppfattas i hög grad som riffet i låten ”Seven Nation Army” och trallas således i synonym tonart.²¹

Bruket av supporterramsan finns också beskrivet av sportjournalister, som i internetupplagan av *Sports Illustrated* (SI.com). I artikeln menar Gabrielle Marcotti (2006) att under säsongen 2006 sjöngs ramsan flitigt av italienska AS Romas supportrar, särskilt när superstjärnan Francesco Totti gjorde mål.²² Ramsan används också i andra situationer än till fotboll. När min dotter tog studenten i Lund i juni 2008 sjöng hennes klass den samtidigt som de stod på ett lastbilsflak. När min son tog studenten året därpå, upprepades

samma visa. Under studentveckan i Lund i juni 2009 hörde jag på samma sätt gymnasie-studenter gång på gång vråla ramsan, såväl dag- som kvällstid. Under samma vecka hörde jag också förlagan spelas i en bilstereo med vad som uppfattades som full volym. Bilen var fylld av studentmösseprydda gymnasister och bilrutorna var nervevade.

Ramsan sjungs uppenbarligen även på andra uteställen. I en artikel i *Aftonbladets* bilaga *Nöjesbladet* (2009) beskriver Markus Larsson detta som självupplevt på en krog i Grebbestad, Bohuslän: ”Jag och en polare från Uddevalla hade tråkigt på en krog och alldeles för mycket diesel i blodet. Vi började nynna ’Seven Nation Army’ och slå takten i bordet. Det kändes som om den fullpackade krogen träffades av blixten. Efter ett par sekunder skrek hela lokalen samma låt. Folk hoppade upp och ner på borden, krossade ölglas och överröstade det obligatoriska coverbandet” (a.a.:8).

”Seven Nation Army”²³ är gjord av ”indierockgruppen”²⁴ The White Stripes, hemmahörande i Detroit, USA. Låten ligger som första spår på albumet *Elephant* och släpptes i april 2003. En video gavs ut parallellt. Låten har fått flera utmärkelser och gjorts i flera coverversioner. Den fick en *Grammy* 2004 för

”bästa rocklåt”, och har av tidskriften *New Musical Express* nominerats till ”femte bästa rocklåt” i världen 1996–2006 (Rocklist.net). Gruppen, som är en duo, består av Jack White på gitarr och sång samt Meg White på trummor. Som efternamnen antyder har de varit gifta. Paret ska idag vara skilda, men gruppen är fortfarande aktiv. Senaste studioalbumet, *Icky Thump*, är från 2007 och 2010 släppte gruppen sitt första livealbum, *Under Great White Northern Lights*. Ett av gruppens utmärkande drag är att den med få instrument skapar tungt klingande rockmusik. De använder sig primärt av enbart gitarr, sång och trummor, vilket grundar sig i det faktum att de är en duo. Någon gång använder de andra instrument som piano och marimba, dock inte elbas. Låten ”Seven Nation Army” är uppbyggd av just gitarr, sång och trummor och ger den minimalistiska men ändå vägande ton som kännetecknar gruppens musik. 4/4-takten i låten är dessutom väl understödd av de konsekventa trummorna som påminner om marschtakt.²⁵ Den halvakkustiska elgitarren stämd i öppet ”A” spelar det framträdande riffet som en enstämmig melodi (e-e-g-e-d-c-b) med oktavpedal, dessutom distorderat. Att gitarren är nedåt oktaverad gör att den i stort sett låter som och delvis har funktionen

Studentvecka i Lund 2008. Gymnasieutgångsklass skanderar. Foto: Patrik Sandgren.

av elbas. Vid sidan om riffet spelar gitarren en något mindre framträdande, bluesinspire-rad ackordprojektion med "slide", och efter motsvarande mönster som melodiriffet.

Undersökning

Frågan är alltså om supporterramsan har en struktur som kan anslutas till retramsan. Noter är ett bra redskap vid analys av musik och jag har därför transkriberat den förstnämnda melodin till noter (exempel 6).

Ex 6

I notexempel 7A har jag samlat de bägge melodierna. Det översta systemet motsvaras av supporterramsan (e-moll) och det understa av retramsan (C-dur). Märk att melodierna inte är noterade i samma tonart.²⁶ Supporterramsans material av toner är före reduceringen och enligt en stigande skala i e-moll: e, g, b, c, d. Retramsans motsvarande material är i C-dur: e, g, a. Om vi roar oss med att lägga ihop stoffet blir det sålunda: c, d, e, g, a, b; det vill säga nära en komplett skala i antingen e-moll eller C-dur. "Fiss" i e-moll alternativt "f" i C-dur saknas, vilket gör att den överstigande kvarten och dissonanta intervallet "Tritonus" fascinerande nog inte kan åstadkommas ens i teorin. Närmare bestämt intervallen "c-fiss" eller "f-b", och vardera omvändningar.²⁷

Resultatet efter reduceringen ses i det mittersta av de tre notsystemen. Ingreppen är små och endast den femte tonen, "d", en

Ex 7A

genomgångston, samt den sjunde tonen, "b", vilken ligger på relativt obetonad takt-del, har tagits bort.

Motsvarande exempel 7B är därtill utrustat med kursiverade siffror som ledsagar noter-nas/tonernas ordningsföljd för var melodi. Vidare är tillfogat raka siffror som anger takt-delarna inklusive motsvarande not/notgrupp, samt gemener som förtydligar beteckningarna för var not.²⁸

Ex 7B

1	2	3	4	5	6	7	[8]
e	e	g	e	d	c	b	[e]

1	2	3	4	5	6	[7]	[8]
e	e	g	e	[d]	c	[b]	[e]

1	2	3	4	5	[6]	[7 - 8]	[c]
g	g	g	a	g	e	[c]	[e]

1	2	3	4	5	6	[7]	[8 - 8]
---	---	---	---	---	---	-----	---------

Likheterna mellan de bägge melodiernas struktur framträder tämligen tydligt redan i avskalade exempel A, åsyftande melodilinje, tonupprepningar och små fallande terser. Några tydliga skillnader mellan melodierna kan emellertid noteras: I retramsans variation *med* parentes bildas en stigande kvart mellan tredje tonen "e" och fjärde tonen "a". Melodin stiger i varianten *utan* parentes på motsvarande ställe med en stor sekund från "g" till "a". Dessa möjliga intervall motsvaras i supporterramsan närmast av den *stigande* lilla tersen från andra tonen "e" och tredje tonen "g", vilken dock inleds på takt-delen före. Den stigande tersen medför att supporterramsan har karaktär av moll, medan retramsans *fallande* lilla ters mellan fjärde tonen "g" och fjärde tonen "e" ger prägel åt dur. Rytmsikt sett är melodierna också något olika. De återkommande punkteringarna i supporterramsan ger en svängigare melodi; en sådan avvikelse får dock ses som en normal variation i jämförelse med likartade melodier.

De två melodierna blir obestriddigen skapliga tersstämmor på varandra när de jämförs så här teoretiskt. De två inledande tonerna i supporterramsan ligger i detta avseende en liten ters under hur "retramsan" noteras. Detsamma gäller förhållandet mellan den förstas fjärde ton "e" och den senares femte ton "g". Retramsans fjärde ton "a" är som nämnts ett undantag, och en tydlig konsonans med jämförelseobjektet saknas därmed. De bägge melodiernas sjätte ton är också ett tersförhållande då supporterramsans "c" ligger en stor ters under retramsans "e".

Är likheterna betydelsefullare än olikheterna i komparationen ovan? Förvisso kan tings likheter vara lättare att identifiera än deras olikheter, beroende på att gemensamma nämnare kommunicerar på ett överordnat plan. Det vill säga ju mer lika strukturerna är förebilderna, desto lättare är det för en samfäll åhörare att känna igen eller för en analytiker och strukturlyssnare att dra slutsatser. I det undersökta fallet torde strukturerna vara tillräckligt lika för att motivera någon förbindelse, vilket inte betyder att olikheterna skulle sakna värde eller för all del originalitet.

Exempel 8 ger en föreställning om supporterramsans möjliga *musikaliska gester*. Detta görs med hjälp av ord, romerska siffror och grafiska linjer (jfr Middleton 1993:177ff). Melodin återges i exemplet övre graf som en kort linjär berättelse kopplad till röstens in- och utandning. Strukturen är här formad som en diskursiv båge; melodin strävar alltså efter att återvända, vilket är konventionellt i populärmusik. I mitten uttrycker melodin också en emfas understödd av högsta tonen "g". Denna betoning kan även höras i The White Stripes förlaga, speciellt när låten ac-

celererar och eldar på. Även den långa sjätte tonen, "c", upplevs något starkare när den sjungs. Detta kan tolkas som en effekt av att röstens bränsle – luften – så att säga förbrukas i en längre näst sista ton. Den undre grafen visar melodins harmoniska ställning, vilken arbetar sig från tonikan mot dominanten och kan okonstlat komma åt grundtonen vid en eventuell omtagning av sekvensen. I retramsans fall kan denna gest i princip tolkas motsvarande men inverterad.

Melodiers likheter kan visserligen vara ett resultat av tillfälligheter och reduceringsmetoder kan möjliggöra övertolkningar. En kritiker kan följaktligen anmärka på att min undersökning inte säger mycket mer än att de jämförda melodierna imiterar den förekommande musikkulturen, eller i bästa fall gnolar ur samma sångbok. Jag har närmare undersökt *en* supporterramsa, vilket såklart begränsar antagandena, även om andra exemplifierade ramsor i artikeln stöttar och utvidgar empirin. Beröringspunkterna mellan retramsan och supporterramsan/riffet stöds ytterst av dess kontextuella samband, och här uppstår nog få tvivel kring artikelns poäng. Båda melodierna förekommer ju i ett populärt och snarlikt sammanhang. Dessutom kan både fotboll och popmusik liknas vid en lek, ibland en ganska näsvis och ouppfostrad sådan, precis som barns ömsesidiga retande har drag av humor och energisk uppriktighet. Att själva retramsan är absolut universell är nog svårt att övertygas om. Detta är å andra sidan inte avgörande för hur den kommunicerar när den väl fått fäste i sociala sammanhang. Sammanfattningsvis kan sannolikt de kontextuella sambanden, i kombination med att åtminstone vissa element i de två melodiernas uppbyggnad tycks elementära för sjungande människor, förklara de två melodiernas motsvarigheter på såväl strukturell, gestikulerande som kommunicerande nivå.

Ytterligare en parameter att lägga märke till är titelns, textens samt videons symboliska

Ex 8

The image shows a musical staff with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The melody consists of the following notes: C4 (quarter), D4 (quarter), E4 (quarter), F#4 (quarter), G4 (quarter), F#4 (quarter), E4 (quarter), D4 (quarter), C4 (quarter). Above the staff, a horizontal line with a peak over the G4 note is labeled "Emfas". Below the staff, a horizontal line with a dip at the beginning is labeled "Inandning" and a horizontal line with a dip at the end is labeled "Utandning". Roman numerals "I" and "V" are placed below the first and fifth notes respectively.

värde mätare i anknytning till låten "Seven Nation Army". Tecknen understryker här tveklöst en tydlig kamp- och hotsituation.²⁹ Den inledande strofen lyder:

I'm gonna fight 'em all
A seven nation army couldn't hold me back
They're gonna rip it off
Taking their time right behind my back

Påståendet att Club Brugges supportrar, med det lite hotfulla namnet "Blue Army", var först ut med att använda låten som supporterramsa blir således intressant.³⁰ Historiskt sett har ju marscher använts i krigiska sammanhang bredvid andra mer eller mindre fredliga situationer. I inledningen nämnde jag härvidlag "Triumfmarschen" som ett talande exempel på en marsch som både använts till fotboll och till kontroversiella politiska situationer.³¹

Kontinuitet och förändring

Eventuellt kan dagens utmanande uttrycksätt, som grova sångtexter jämte mer konkreta duster, tolkas i högre grad vara riktade mot rivaliserande supportrar än mot spelarna, domaren, matchens resultat eller regelverket (jfr Jönsson 2006:128). Exempel 9 visar i detta sammanhang en signifikativ ramsa, "Så göra vi när vi krossa Göteborg", som AIK:s supportrar också sjöng under cupfinalen 2009 på Råsunda i matchen mot IFK Göteborg. Den är en parafra på den traditionella sång- och dansleken "Så går vi runt kring ett enebärs-

Ex 9

så gö-ra vi när vi kros-sa Gö-te-borg

Ex 10

snår", med en melodi lik retramsans. De fyra första tonerna är i princip identiska, och om förslagsvis de nästkommande sex tonerna reduceras åstadkoms den prima "retramsa" som ses i exempel 10.

Ömsesidiga elakheter i supporterramsorna förekom i Sverige redan på 1930-talet, även om uttrycksätten på den tiden inte alltid uppskattades av dem som hyllade "gentlemannaidealen" (Andersson 2002:494).³² En sådan tvåsidig etnocentrism är i andra sammanhang inget nytt. Liknande fenomen förekom ju tidigare i form av tråkningar och marknadsslagsmål mellan drängar från olika trakter, vid sidan av bråk i städerna mellan olika sociala klasser (Bringéus 1986:187).³³ IFK Göteborgs supportrar sjunger å andra sidan ironiserande ramsor om sin egen lokalitet och situation, ramsor som kan ha sitt ursprung i motståndarlagens supportrar. Ett i fotbollskretsar välkänt exempel är ramsan "alla heter Glenn i Göteborg", vilken härstammar från tidigt 1980-tal då Göteborgsklubben hade fyra "Glenn" i laget. Flera varianter på denna ramsa finns, alla med matchande budskap. Exempel är "alla rensar fisk i Göteborg" och "alla jobbar svart i Göteborg". Ramsan, som är marschlik i både rytm och melodi, bygger på en sekvens som upprepas med knapp variation; exempel 11 visar första frasen. Melodin har vissa strukturella likheter med retramsan, som tonupprepningar och fallande terser.

Beträffande den historiska omfattningen av fotbollssupportrar uttrycksfullhet tycks en utvidgning ha skett från 1960-talet, i varje fall i Nordeuropa och särskilt i de större tävlings-sammanhangen. Även om olika former av påhejande förekommit tidigare, har dagens tonfall på läktarna sannolikt en grund i utvecklingen av den samtida pop- och rockmusiken

Ex 11

al-la he-ter Glenn i Gö-te-borg

och dess ideal. Utöver beskådandet av själva spelets oförmedlade spänning och dragningskraft, tillkommer utan tvivel behovet av att förädla idoldyrkan och omvandla vardagliga kamp- och hotsituationer. De sånger som sjungs av supportrarna, vid sidan av mer officiell musik som också kan ha marknadsinriktade syften, associerar gärna till begrepp som nationalism, släktskap och gemenskap. De musikaliska formuleringarna förbinds följaktligen med de sociokulturella. Till fotboll sjungs sannolikt melodiska strukturer som är kopplade till människors grundläggande röstbaserade uttrycksmöjligheter. Flera av de sånger som används av fotbollssupportrarna tillhör också ett gemensamt melodikapital, det vill säga tongångar som kanske hängt med från barnsben.

Patrik Sandgren, FM

Institutionen för kulturvetenskaper, Lund

Noter

- 1 Johan Huizingas teori om "den magiska cirkeln" kan användas för att förklara vissa kulturella mönster. Likväl har teorin under senare år kritiserats av exempelvis dataspelsforskare. Huizingas idé har som utgångspunkt att inom "kretsen" finns regler som i somliga avseenden står utanför verkligheten, men som ändå kan förklara realiteter. Aktuella idéer vill göra gällande att åtminstone dagens virtuella dataspelsfärer är mer komplexa än så (Jakobsson & Pargman 2008:227f). Om fotbollens särpräglade arenor verkligen spelar med allmänna eller särskilda regler kan diskuteras. I flera avseenden torde fotbollens skådeplatser vara transparenta, också med tanke på de alltmer lierade ekonomiska intressena.
- 2 Identitets- och samhörighetsstärkande signaturer besläktade med politiska, idealistiska och religiösa kampsånger därtill nationalsånger. Som utgångspunkt för dessa två seminarieuppsatser låg till viss del en enkätundersökning som jag gjorde 1996 bland svenska dam- och herrlag i Damallsvenskan respektive Allsvenskan, inklusive bägge könen näst högsta Division 1, vilken numera benämns Superettan hos herrarna. I två senare publikationer har jag undersökt svenskproducerade poplåtar samt
- 3 traditionella vaggvisor som förekommer på nordiskt område, där jag ytterligare konstaterat grundläggande melodiska strukturer och diskuterat deras betydelser (Sandgren 2000; 2008).
- 3 "Triumfmarschen" har förr använts i kontroversiella sammanhang. Redan i Bologna år 1923 ska chauvinisten Benito Mussolini ha använt marschen i propagandasyfte. Under en parad ska han ha suttit i en bil ledsagad av trumpetare som spelade marschen (Melograni 1976:226).
- 4 Sångerna kan vara mer eller mindre melodiösa. Utpräglade hejarklackramsor kan vara nog så entoniga och rytmiska, emellanåt ackompanjerade av handklappningar.
- 5 Alf Björnberg menar att "mainstreammusik" bevarar en "negativ consensus", den snarare skjuter undan så få människor som möjligt än lockar till sig dem (1987:49). En sådan teori kan diskuteras men säkert avgör andra värden än enbart de "estetiska" hur människor uppskattar musik. Björnbergs tes kan anslutas till Theodor Adornos idéer om att populärmusiken till skillnad från konstmusiken kan fungera "utan sammanhang". Adorno menar om populärmusiken, att: "It would not affect the musical sense if any detail were taken out of the context; the listener can supply the 'framework' automatically, since it is a mere musical automatism itself" (1990:303).
- 6 Musiken kan uppfattas som ett språk som det talade, fastän musiken sannolikt har lättare att överbrygga betydelsen av sociala konventioner även i särskilda kulturer och subkulturer. Claude Lévi-Strauss menar att myten känns igen som en myt för att den berättar något. Han beskriver den sålunda: "Its substance does not lie in its style, its original music, or its syntax, but in the story which it tells" (a.a.: 210). En tolkning av detta blir att i musik är det mindre de sedvanliga reglerna som fastställer förståelsen, utan mer strukturen eller uttryckssättet om man så vill.
- 7 *Hyllningssången* "Åh vi älskar Malmö FF" (Holmström & Svensson) som lanserades 2004 kan vara ett överlappande fall. Exempel 1 visar de två första takterna av melodin. Syftet med att skapa en ny MFF-hymn var att etablera en tidlös ballad som även supportrarna kunde ta till sig (MFF.se). Detta lyckades tydligen; före match spelas musiken upp i högtalarna och klacken sjunger med. Låten är nykomponerad men delar av melodin har stora likheter

med "Aldrig ska jag sluta älska dig" (Winge Leisner & Gardell). Denna skrevs till Helena Bergström i filmen *Livet är en schlager* (2000) och sjöngs även av Jonas Gardell som pauslåt under Melodifestivalen 2003.

- 8 I artikeln behandlas melodin i supporterramsan och riffet i princip som samma eller ekvivalent.
- 9 I första hand avlägsnas återgångstoner, genomgångstoner, upptakter, toner på obetonade takt-delar och mindre accentuerade toner. Borttagna toner ersätts med paustecken i den nya notbilden. Metoden kan förvisso tillämpas på melodier som från början uppfattas ha en likhet med mallen, på melodier undersökaren hört och reflekterat över. En sådan granskning innefattar ett tämligen subjektivt urval. Alternativt kan ett mer slumpmässigt urval ske av melodier forskaren har en mindre uppfattning om. En stötesten är att de olika möjligheterna att reducera kan bli talrikare ju längre melodierna är. Så långt min metod nu är utvecklad anpassar den sig därför bäst på kortare melodier, dylika ramsor, motiv och melodiutdrag.

I Sverige utfördes tidigt jämförande melodiforskning: Tobias Norlind (1930) strävade efter att utvinna och klassificera signifikativa motiv och formler ur ett större material av den äldre svenska folkmusiken: från rop, dansvisor och instrumentalmusik. Han försökte alltså bryta ner ett komplext material till ett mer betecknande. I sammanhanget lyfter Norlind bl.a. fram slutkadensens utvidgade roll i dansvisan i jämförelse med ropet (a.a.:11). I en undersökning gör Carl-Allan Moberg (1950) i princip tvärtom även om innebörden är besläktad med Norlinds. Moberg använder istället en enda karakteristisk melodi för att försöka konstatera ett tema med variation innanför ett flertal folklåtar, av förvisso likartad struktur. Som mall använder han den ålderdomliga "fiskeskärsmelodin", vilken ofta förekommer i svenska barn- och vaggvisor. På vedertaget sätt jämför Moberg melodierna med mallen och undersöker likheter i intervaller och form. Han återger ingen direkt reduceringsmetod men vidrör konceptet i en kommentar om sitt undersökta material: "I enstaka fall ha likväl ej alla rytmiska

variationer av repeterande smådelar i satsen utskrivits för att ej komplicera notbilden" (a.a.:28f).

- 10 Föresatsen är att ge ytterligare dimension till undersökningen, eftersom musikens betydelsebärande beståndsdelar kan tolkas dubbeltydiga och transparenta; således ett bidrag till att utjämna den tidvis rådande tudelningen inom musikforskningen att samma musikstrukturer tvunget tolkas som antingen neutrala eller som konnotationer. Autonomt inriktade musikanalyser inriktar sig i detta avseende tydligare på musikens självständiga mening och använder oftare noter och andra grafiska hjälpmedel i den vetenskapliga diskursen; betydelsebärande och postmodernt influerade analyser strävar å andra sidan mer efter att med enbart ord utan noter och grafik förklara musiken i explicita termer av känslor och associationer (Edström 2009:44ff). Jag förordar en mer pragmatisk inställning och menar att olika angreppssätt kan kombineras.
- 11 Retransan och liknande strukturer förekommer, sannolikt både omedvetet och medvetet, i refrängbärande delar av svenska poplåtar som blivit populära utomlands (Sandgren 2000:4ff).
- 12 I egna undersökningar fann inte Björkvold säkra belegg för att den specifika retramsan, eller "urformlen" som han ibland lite djärvt kallar den, existerade bland barn i Ryssland. Senare fick han bruket bekräftat med hjälp av en förfrågan han skickade ut till ryska forskare, även om dessa inte ansåg ramsan så ofta uppträdande (1991:100f).
- 13 Även om supportrarna möjligen sjunger mer i dag, är knappast livlig och högljudd fotbollspublik något nytt. Torbjörn Andersson tar upp fall både i Sverige och i England där publiken ansetts påfrestande. I England var publiken bråkig redan under slutet av 1800-talet, för att lugna ner sig under mellankrigstiden (Andersson 2002:244). I Sverige blev det fart på publiken i början av 1900-talet, vilket sammanföll med "arbetarlagens" etablering (a.a.:226ff). Under samma årtionde uppfattades ibland den svenska publiken som riktigt ostyrig, medan en förbättring ska ha skett under slutet av 1930-talet när fotbollens anseende stärktes i samförstånd med folkrörelserna; samtidigt blev publikens uttrycksfullhet mer accepterad (a.a.:512). Det svenska ståhejet under 20-talet kunde förstås inte jämföras med vad som kunde ske i Centraleuropa, Sydeuropa och Latinamerika, där svenska pressen rapporterade om en publik som emellanåt var livsfarlig (a.a.:509).

- 14 Det finns antika skrifter på latin vilka lär beskriva att publiken vid gladiatorspel var högljudda. Ett exempel är Terentius (ca 190–159 f.Kr.) komedi "Hecyra" (Brink & Kopiez 1998:27).
- 15 "Mogna" män som spelar fotboll mot yngre kvinnor tycks ha förekommit som fenomen. Från Brösarp berättas att 1953 ska ett yngre damlag ("töser") ha spelat mot ett lag av "gubbar" i den s.k. "Gubbamatchen i Brösarp" (SMS B065:02). På händelsen skrevs samma år en tillfällighetstext av Börje Johansson i Brösarp, sedermera rapporter på Ystads Allehanda (a.a.). Melodin var "Stadsbudvisan", som var ett av Sigge Fürsts kända nummer och som skrevs 1943 av Paul Robland (1911–1989).
- 16 År 2006 hade de en hit med "Who's da Man" som hyllar svenske landslagsspelaren Zlatan Ibrahimović.
- 17 Svenska låtar som patriotiskt hyllar bl.a. fotboll har förekommit tidigare. Ett regionalt exempel är marschen "Skånsk idrottstrall" eller "Här kommer mannarna från Skåne" (Luf, SMS N 200), ett musiktryck från 1919 med text av Wilhelm Hagqvist och musik av pseudonymen Max Keller (Yngve Dahlqvist).
- 18 Enligt David Barber (2007) ska sjungandet av "Abide With Me" ha varit en ritualiserad del av engelska FA-cupens final sedan 1927 och åtminstone t.o.m. 2007.
- 19 Särskilt exemplifierat i Liverpoolgruppen Gerry and the Pacemakers cover av låten "You'll Never Walk Alone" (Rodgers & Hammerstein II). Denna låt, som 1963 toppade Englandslistan, är Liverpool FC:s officiella *hyllningsång*.
- 20 I USA är inte gängse fotboll ("soccer") lika populär som i Europa. I Pennsylvania används "Seven Nation Army" ändå av supportrarna för universitetslagen Penn State Nittany Lions på deras matcher i "amerikansk fotboll" respektive basket. Supportrarna "oar" ramsan samtidigt som de ackompanjeras av universitetets marschorkester Penn State Blue Band (YouTube). Musikens tillämpning är i detta sammanhang jämförelsevis officiell.
- 21 Det kan vara vanskligt att helt säkert avgöra vilka i sjungande supporterskaror som sjunger mer eller mindre korrekt i relation till förlagan, samt vilka supportrar som alls sjunger och vilka som stöder vilket lag. Hur viktigt detta är för en eventuell undersökning beror på syftet och frågeställningen. Ett delikat problem är om andra ljud överröstar publiken. Ett aktuellt exempel gäller den omtvistade "vuvuzelan". Detta (leksaks)instrument av plast sägs härstamma från Sydafrika och från början ha varit en cykeltuta i plåt med borttagen gummiblåsa (Wikipedia.org). Vi talar alltså om en kategori av "fattigmansinstrument", som kan ha sitt ursprung i "när musikintresset var större än vad de ekonomiska resurserna medgav" (Hjelmström-Dahl 1967:29). "Vuvuzelan" användes flitigt av publiken under Fotbolls-VM 2010 i Sydafrika och dövdade effektivt de flesta andra ljud, för både tv-publiken, spelarna och åskådarna på läktarna. Det överdrivna blåsandet av en mängd supportrar kan, åtminstone hört ur tv:n, liknas vid att sticka in huvudet i ofantlig bikupa. Föremålet, som även benämnts "djävulstuta", frambringar normalt endast ett oregelbundet "bess", vilket inte hindrar elektronikartisten Håkan Lidbo att göra ett musikaliskt konstverk av dess ton. Detta har han gjort i samarbete med trumpetaren Martin Q. Larsson som jämför instrumentet med "en kort näverlur" (Sverigesradio.se). Det senaste i ämnet är att Uefa förbjudit tutan på europeiska stormatcher för att "värna den europeiska fotbollskulturen med sånger och utrop från publiken" (Aftonbladet.se).
- 22 Enligt den omtvistade internetencyklopedin *Wikipedia* sjöngs ramsan troligen för första gången i ett större fotbollssammanhang den 22 oktober 2003 av belgiska Club Brügges supportrar "Blue Army". Detta skall ha skett i en match mot italienska klubben AC Milan; artikeln lämnar ingen källa till påståendet. Märk att "Blue Army" även är det informella namnet på den amerikanska rockgruppen Aerosmiths ursprungliga fans; namnet lär komma av att de bar denimjeans och jackor (Aerosmithfans.com).
- 23 "Indie" (indierock, indiepop etc.). Uttrycket härstammar sannolikt från engelskans "independent" och kopplas till grupper som åtminstone i början av karriären ger ut sin musik på små oberoende skivbolag.
- 24 I internetupplagan av *The Boston Phoenix* beskrivs en historia om att Jack White ska ha hört fel som barn och tolkat ordet "The Salvation Army" (Frälsningsarmén) som "The Seven Nation Army", därav titeln på låten (Joseph Patel 2003). Enligt *Wikipedia* ska riffet i "Seven Nation Army" vara inspirerat av huvudtemat i den österrikiske kompositören Anton Bruckners (1824–1896) femte symfoni. Jag har kontrollerat och det finns tveklöst påtagliga likheter

med Bruckners marschlika tema, vilket presenteras första gången av cello och altfiol i första satsens takt 55 (exempel 5). För hela musikstycket se William and Gayle Cook Music Library (Indiana.edu).

- 25 Det är vedertaget att åtskillig samtida populärmusiks jämna trumrytm, ledsagat av spänningen mellan virvelkagge och bastrumma, har anknytning till paraden och marschrytmen.
- 26 De två tonarterna ligger direkt intill varandra i kvintcirkeln, vilket ger en nära relation. Det kan diskuteras om retramsan verkligen bör sättas in i ett dur/moll-harmoniskt sammanhang och inte hanteras som en pentatonisk skala. Å andra sidan har retramsan sin plats i den förkovrade västerländska kulturen, även om den på strukturnivå kan kopplas till någon form av "ursprunglighet". Eller som Björkvold uttrycker det: "Min principiella utgångspunkt är att alla kulturella uttryck är förankrade i den egna närkulturen och formade i ett konkret och mänskligt sammanhang" (1991:121).
- 27 Siffror och bokstäver placerade inom klammer står för reducerade toner eller för potentiella nästkommande toner inklusive dess taktdelar. Retramsan som noteras i C-dur och som inleds med ters "e" kan därför tolkas sträva mot grundtonen "c". Supporterramsan/riffet som noteras i e-moll kan på motsvarande sätt tolkas sträva mot upplösning i "e". De streckade pilarna anger således en hypotetisk rörelse.
- 28 Detta i musikteorin särskilda och begreppsmässiga intervall, som innefattar tre heltonssteg, ska ha undvikits i kyrklig musik under medeltiden på grund av dess exceptionella dissonans och bristfälliga sångbarhet. Intervallet har kallats "diabolus in musica" eller "djävulens intervall" (se t.ex. Sohlex).
- 29 I videon marscherar skelett i stridsmundering i takt med musiken (YouTube).
- 30 Märk att svenska AIK:s supportrar kallar sig "Black Army". Begreppet kan också kopplas till den oövervinnliga ungerska armén eller "Fekete sereg". Denna armé som till stor del ska ha bestått av legosoldater och var "equipped in blackened armour", opererade under andra halvan av 1400-talet, under kung Matthias Corvinus (Nicolle 1988:12).
- 31 För den skull kan jag inte låta bli att utsätta Verdis

marsch för en reducering (exempel 12). Avgjort har triumfmarschens mittparti (takt 3-4; min reducering i undre notsystemet) en struktur som är lik retramsan, även om skillnader också kan observeras.

- 32 Elaka supporterramsor, "hatramsor", är ett känt fenomen. Innehållet i texterna kan vara mer eller mindre motbjudande, inte sällan med billiga och sexuella antydningar. En del är förstås godmodigare. På 1930-talet ska Kungsholms läroverks supportrar efter en vinst på Gotland ha ropat: "Nu har vi sett Visby, nu ska vi-spy" (Andersson 2002:494). När Malmö FF mött Helsingborg IF har Malmös supportrar skanderat: "Tina lagar äcklig mat", vilket anspelar på att tv-kändisen "Mat-Tina" är från Helsingborg. Ett annat exempel är när Djurgårdens supportrar år 2006 ska ha vrålat "dags att deklarerat, det är visst dags att deklarerat", som var en insinuation på att en av Göteborgsspelarna då var misstänkt för skattefusik (Flashback.org).
- 33 Nils-Arvid Bringéus (2007:122) kopplar det till Alfred Radcliffe-Browns begrepp "joking relationships" vid en beskrivning av möhippans och svensexans inslag av "tillåten" mobbing. I vissa fall torde rimlig retsamhet mellan fotbollssupportrar betraktas snarlikt. Med andra ord, inom en övergripande sub/delkultur finns underförstådda normer som kan tillåta hån. Eller som Radcliffe-Brown själv beskriver det: "There are many varieties in the form of this relationship in different societies. In some instances the joking or teasing is only verbal, in others it includes horse-play; in some the joking includes elements of obscenity, in others not" (1961:90).

Referenser

Arkiv

Folkklivsarkivet i Lund Skånes musiksamlingar, B065:04, N 200.
Bildarkivet, B 33610.

Intervju

Georg "Åby" Ericsson, 1996-12-17 (telefon).

TV-program

- TV6 2009-06-06. Fotboll. "Sverige-Danmark".
 TV4 2009-09-09. Fotboll. "Malta-Sverige".
 TV5 2009-10-10. Fotboll. "Danmark-Sverige".
 TV6 2009-10-14. Fotboll. "Sverige-Albanien".

Diskografi

- Robyn. *Robyn is here*. BMG 1997.
 The White Stripes. *Elephant*. V2 Records 2003.

Tidningsartiklar

- Aftonbladet*, *Nöjesbladet* 2009-07-26. Riffet som blev en diabolisk pandemi. Markus Larsson.

Litteratur

- Adorno, Theodor W. (1941) 1990: On popular music (with the assistance of George Simpson). I: Frith, Simon & Goodwin, Andrew (red.), *On record: rock, pop and the written word*. London: Routledge.
- Andersson, Torbjörn 2002: *Kung fotboll. Den svenska fotbollens kulturhistoria från 1800-talets slut till 1950*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Berger, Arthur Asa 1991: *Media analysis techniques*. Newbury Park: Sage.
- Björkqvold, Jon-Roar 1985: *Den spontane barnesangen – vårt musikalske morsmål*. Oslo: Cappelen.
- Björkqvold, Jon-Roar 1991: *Den musiska människan*. Stockholm: Runa.
- Björnberg, Alf 1987: *En liten sång som alla andra. Melodifestivalen 1959–1983*. Institutionen för musikvetenskap, Göteborgs universitet.
- Bourdieu, Pierre 1999: *Den manliga dominansen*. Göteborg: Daidalos.
- Bringéus, Nils-Arvid 1986: *Människan som kulturvarselse*. Stockholm: Liber.
- Bringéus, Nils-Arvid 2007: *Livets högtidsdagar*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Brink, Guido & Kopiez, Reinhardt 1998: *Fußball-Fangesänge. Eine FANomenologie*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Eco, Umberto (1973) 1987: *Vad kostar ett mästerverk?* Stockholm: Bromberg.
- Edström, Olle 2009: *Sång och musik – förr och idag. Säg det om toner och därtill i ord*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Elias, Norbert & Dunning, Eric 1986: *Från riddarspel till fotbollscup*. Stockholm: Atlantis.
- Fundberg, Jesper 2003: *Kom igen, gubbar! Om pojkfotboll och maskuliniteter*. Stockholm. Carlsson Bokförlag.
- Hjelmström-Dahl, Birgitta 1967: *Träskofiolen i Skåne*. Uppsala universitet.
- Hochfeld, Karsten 1987: *Aspekte des Verstehens in der Kommunikation von Kindern im Vorschulalter*. Frankfurt: Peter Lang.
- Huizinga, Johan (1938) 1945: *Den lekande människan*. Stockholm. Natur och Kultur.
- Jakobsson, Peter & Pargman, Daniel 2008: Do you believe in magic? Computers game in everyday life. *European Journal of Cultural Studies* 11(2).
- Jönsson, Lars-Eric 2006: Högmässa eller väckelsemöte. *I nöd och lust*. Helsingborg: Liljedahl.
- Kopiez, Reinhard 1990: Fußball – und was die Deutschen so dabei singen. *Musica* 44 (6).
- Kopiez, Reinhard 1992: Noch einmal: Fußball-lieder. *Musica* 46 (4).
- Lévi-Strauss, Claude (1963) 1977: *Structural Anthropology*. Harmondsworth: Penguin books.
- Lundgren, Bosse 2007: *Att älska ett fotbollslag på avstånd: En etnologisk studie om Malmö FF supporterträn boende i Stockholm*. Institutionen för genus, kultur och historia. Södertörns högskola (B-uppsats).
- Melograni, Piero 1976: The Cult of the Duce in Mussolini's Italy. *Journal of Contemporary History* 11 (4).
- Middleton, Richard 1993: Popular music analysis and musicology – bridging the gap. *Popular Music* 12 (2).
- Moberg, Carl-Allan 1950: Två kapitel om svensk folkmusik. Ro, ro till fiskeskär. *Svensk tidskrift för musikforskning*.
- Morris, Desmond 1981: *Fotbollsfolket*. Stockholm: P.A. Norstedt & söner.
- Nicolle, David (1988) 2004: *Hungary and the fall of Eastern Europe 1000–1568*. Oxford: Osprey.
- Norlind, Tobias 1930: Hur gammal är den svenska folkmusiken? *Svensk tidskrift för musikforskning*.
- Näslund, Moa 2009: "Bajen är en livsstil – ingen hobby": Hur gestaltar sig Hammarby IF:s fotbollsupporterkultur. Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
- Oksaar, Els 1988: Aspects of Creativity: Interactional Strategies of Mono- and Multilingual children. *Children's Creative Communication*. Lund: Lund University Press.
- Radcliffe-Brown, Alfred Reginald (1952) 1961: *Structure and function in primitive society*. London: Cohen & West.

- Sachs, Curt 1962: *The Wellspring of Music*. Jaap Kunst (red.). Hague: Martinus Nijhoff.
- Sandgren, Patrik 1996: *Populärmusik & fotboll. En studie av svenska fotbollsklubbars bruk av hyllnings-sånger*. Musikvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
- Sandgren, Patrik 1998: *Populärmusikens tecken och myter. En analys av fotbollslåten Upp Häcken upp*. Institutionen för konst- och musikvetenskap, Lunds universitet.
- Sandgren, Patrik 2008: Vad är Lavring? Funderingar kring ett ord i en gammal vaggvisa. *RIG nr 1*.
- Sohlmans musiklexikon*. Stockholm 1975: Sohlmans förlag.
- Åbom, Åsa 2006: *Den skrikande fotbollsmamman. Fotbollsmammornas engagemang i en fotbolls-förening*. Institutionen för genus, kultur och historia. Södertörns högskola.
- Internet*
- AIK-Göteborg 2009-11-07*. YouTube.com [http://www.youtube.com/watch?v=imrbnGIncD0&feature=related].
- Alla heter Glenn i Göteborg*. YouTube.com. [http://www.youtube.com/watch?v=_VZ0Y4AXB3w].
- Barber, David 2007: *Abide With Me*. TheFA.com. [http://www.thefa.com/TheFACup/FACompetitions/TheFACup/NewsAndFeatures/2007/CupFinal_abide].
- Bespottad vuvuzela blir till skön musik*. Sverigesradio.se [http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=3842104].
- Bruckner, Anton, 1824–1896. Symphonies, no. 5, Bb major*. William and Gayle Cook Music Library. Indiana.edu [http://www.dlib.indiana.edu/variations/scores/aer3908/large/index.html].
- Den nya MFF-hymnen är här!* MFF.se [http://www.mff.se/Aktuellt/Nyhetsarkiv/2004/2004-03-15_1600.aspx].
- Elaka ramsor?* Flashback.org [https://www.flashback.org/t276583].
- The Greatest Tracks Of The Decade 1996 – 2006*. Rocklist.net [http://www.rocklistmusic.co.uk/nme_writers.htm#Tracks Of The Decade].
- Joe Perry*. Aerosmithfans.com [http://www.aerosmithfans.com/bios/joe.html].
- Marcotti, Gabrielle 2006: *Totti's time*. SI.com Sports Illustrated. [http://sportsillustrated.cnn.com/2006/writers/gabriele_marcotti/06/16/italy/].
- Mff-hymnen på nya Swedbank stadion*. YouTube.com [http://www.youtube.com/watch?v=1ZtHPe-bGVs&feature=related].
- Patel, Joseph 2003: *True believers*. Boston Phoenix.com [http://bostonphoenix.com/boston/music/top/documents/02827372.htm].
- Rally in the Valley ("Penn State Blue Band")*. YouTube.com [http://www.youtube.com/watch?v=Mf_cAhyfgsg].
- Sandgren, Patrik 2000: *Varför är svensk popmusik så populär utomlands? Synpunkter på det "svenska musikundret" och på det spontana i popmusikens musikaliska språk*. STM-online Vol. 3. Svenska samfundet för musikforskning. Uu.se [http://www.musik.uu.se/ssm/stmonline/vol_3/psandgren/index.html].
- Seven Nation Army*. Wikipedia.org [http://en.wikipedia.org/wiki/Seven_Nation_Army].
- Seven Nation Army*. YouTube.com [http://www.youtube.com/watch?v=6j7huh5Egew].
- Uefa slår till mot vuvuzelan*. Aftonbladet.se [http://www.aftonbladet.se/sportbladet/fotboll/international/article7708658.ab].
- Vuvuzela*. Wikipedia.org [http://sv.wikipedia.org/wiki/Vuvuzela].

SUMMARY

Seven Nation Army – With a Riff That is Sung at Football Games

This article investigates and discusses a football chant, a riff from a popular rock song entitled “Seven Nation Army” by the rock group The White Stripes from Detroit, USA. The chant is sung by supporters at football matches even in Sweden but also in corresponding social contexts, as when high school students graduate or at the pub.

The survey, which was to by a reduction method compare the riff with a standardized formula that occurs in children’s communicative songs, has shown that they have more in common, even though there are some differences. These are interpreted more in the rhythm and variation rate level than at the voiced, which means that there are further reasonable grounds for believing that the two melodies are structurally related. The formula which is internationally widespread among children at play, also occur both directly and indirectly in popular music; it can consequently be described as a sign or code containing possible universal expressions. It is a mixture of music and language that can be close to the fundamental human voice-based expression. Such

a factor may have biological as well as environmental causes, where a combination of the two is likely. I’ve used both musical notation and other graphic tools in my study, as one of the aims of the article was trying to make clear that music structures can accommodate both internal and external sense at the same time. That is to say that music communicates in parallel on several levels that constantly overlap. In other words different musical meanings depend on each other whether they are clear or implied.

Historically it seems an increase occurred for the use of music at football games among both supporter chants, which are variations of for example marches, hymns, popular songs, hits and other similar music, and more official songs and tunes which often belong to the corresponding musical idiom. Some significant reasons for this could be the development of the modern pop and rock music, commercialism, people’s needs for excitement and search for identity, together with society’s various threats.

Gustaviansk människosyn

Värderingar i Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok

Gunnar Artéus

Denna uppsats är en förstudie till ett större projekt benämnt Gustaviansk människosyn.¹ Mina motiv för att företa och låta publicera denna förstudie är tre. Jag har bedömt att jag behöver minst en ”pilotstudie” för att bättre kunna planera genomförandet av projektet. Då det i min ålder alltid är ovisst om större projekt kommer att kunna slutföras, vill jag åtminstone få en läsekrets för detta arbete som förefaller kunna säga ganska mycket om det större sammanhanget, människosynen i det gustavianska Sverige. Och slutligen hoppas jag att med denna uppsats få vidgad kontakt med andra intresserade 1700-talsforskare.

Projektet är alltså inriktat på att undersöka människosynen i det gustavianska samhället. Vad förstås då här med människosyn? Med den definition som här tillämpas handlar det om människors värdering av olika mänskliga egenskaper, värderingen av dem som positiva eller negativa, och värderingen av vissa av dem som särskilt viktiga. Kanske kan undersökningen till viss del betecknas som mentalitetshistorisk.² Förhoppningsvis kan den bidra till att skapa ett bredare och säkrare underlag för karaktärisering av mentaliteten hos det gustavianska samhällets högre skikt; den bild av denna mentalitet som ges av skönlitteraturen och den litteraturhistoriska och historiska forskningen är splittrad och mycket impressionistisk.

Läsaren kanske nu undrar om det inte finns förebilder i tidigare svensk eller utländsk forskning för den typ av undersökning som här planeras. Psykologer och humanister har

alltid intresserat sig för olika individers människosyn, däremot sällan för samhällets eller olika kollektivs människosyn, och i så fall vanligen i impressionistiskt syntetiserande framställningar utan primärforskningsgrund. Under alla förhållanden är jag inte medveten om existensen av något tidigare historiskt, litteraturvetenskapligt eller kulturhistoriskt arbete som – i likhet med detta projekt – haft ett kollektivs människosyn i centrum för en bred empirisk undersökning. Vad som ger projektet särart är dessutom dess grundläggande kvantitativa metod.

Projektets källmaterial är stort, men överskådligt. Ursprungligen tänkte jag mig att bygga projektet på samtliga bevarade dagböcker och memoarer jämte en stor mängd brev och ett representativt antal likpredikningar. Provundersökningar visar emellertid att de *tryckta* dagböckerna, memoarerna och brevsamlingarna (likpredikningarna är vanligen tryckta) erbjuder ett tillräckligt källunderlag för ett vetenskapligt tillfredsställande genomförande av projektet. Detta kommer (förutom likpredikningarna) att bygga på 10 brevsamlingar, 3 dagböcker och 11 memoarer. Ett mycket omfattande källmaterial av tänkbart intresse är riksdagsprotokollen och hyllningspoesin, men av arbetsekonomiska skäl lämnas dessa utanför undersökningen; denna begränsning i källmaterialet bedömer jag som mindre väsentlig. En annan och mer väsentlig begränsning, nödvändiggjord också den av arbetsekonomiska skäl, gäller undersökningsperioden. Den tid som behandlas är

inte den gustavianska perioden i dess helhet (1771–1809) utan endast Gustav III:s regeringstid (1771–92). Då bör det emellertid sägas att Gustav III:s tid enligt samstämmig forskning var kulturellt och socialt vida mer betydelsefull än perioden 1792–1809. Projektiteln *Gustaviansk människosyn* är alltså något oegentlig (eftersom Reuterholms och Gustav IV Adolfs tid inte studeras) men får anses försvarlig, vill jag tro.

Den förstudie till projektet som här presenteras kan beskrivas som en kartläggande, strukturerande och kommenterande läsning av Hedvig Elisabeth Charlottas välbekanta dagbok för perioden 1775–92 (ca 1 300 sidor).³ Hedvig Elisabeth Charlotta (1759–1818) var gift med Gustav III:s äldste bror hertig Karl och alltså placerad centralt i Stockholmsregionens sociala och kulturella liv. Dagboken beskrivs närmare och kommenteras nedan.

Representativitetsfrågor

Det är en truism att säga att individer, till exempel dagboksförfattare, ofta eller vanligen uttrycker kollektiva värderingar. Detta gäller naturligtvis också värderingar av mänskliga egenskaper. Vilka kollektiv är då representerade i projektets källmaterial? Det är dels vad som (anakronistiskt) kan benämnas överklassen: den kungliga familjen, högadeln, de högsta ämbetsmännen vid hovet, krigsmakten och civilförvaltningen. Och det är dels vad jag (ej anakronistiskt) kallar den högre medelklassen: lågadeln, det högre borgerskapet, prästerskapet, de så kallade ofrälse ståndspersonerna (bruksägare, godsägare, professorer, statstjänstemän i mellangraderna). Tillsammans kan överklassen och den högre medelklassen med ett samlingsbegrepp kallas för den sociala eliten i det gustavianska samhället.

Vi kan räkna med att människosynen inom denna sociala elit i hög grad var likartad, beroende på att överklassens sannolikt ganska homogena människosyn har spridits nedåt till

den högre medelklassen och där anammats nästan oreserverat. Om dessa värderingar har spridits även till de lägre befolkningsskikten är dock ovisst. Överhuvudtaget är frågan om människosynen hos befolkningen under den sociala eliten en mycket intressant fråga. Den skall dock inte undersökas inom projektet på grund av problem med det prospektiva källmaterialet. Detta är antingen nästan obefintligt (brev, dagböcker, memoarer) eller överväldigande rikt och samtidigt svårarbetat (rättegångshandlingar). En forskare, Arne Jarrick, har dock varit inne på frågan (Jarrick 1985, 1992 & 1997) och jag hoppas att han får efterföljare.

I avvaktan på vidare undersökningar inom projektet måste frågan om Hedvig Elisabeth Charlottas grad av representativitet för sin klass och sitt kön betraktas som oviss. Det syns mig dock sannolikt att hennes människosyn varit ganska representativ för den sociala eliten. Och det är mitt preliminära intryck att hennes klasstillhörighet har spelat en större roll än könstillhörigheten för hennes människosyn.

Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok

Dagbok är egentligen ingen riktigt adekvat term i sammanhanget. Hennes text utgörs av fingerade månatliga brev till hennes bästa vän Sophie von Fersen, gift Piper, syster till den 1810 av Stockholmspöbeln lynchade Axel von Fersen. Hon kallar emellertid själv sin text då och då för dagbok, och den beteckningen har blivit den gängse hos eftervärlden och används även här.

Hon har meddelat att hon önskade få dagboken publicerad femtio år efter sin död.⁴ Den är med andra ord skriven för en framtida offentlighet. Upplysningen är intressant, men påverkar inte dagbokens värde (användbarhet) som källa till hennes människosyn.

Manuskriptet till dagboken förvaras i Riksarkivet (Eriksbergssamlingen). Det är skrivet på en ganska dålig franska och är av flera or-

saker mycket svårläst. Av arbetsekonomiska skäl har jag därför använt mig av Carl Carlsson Bondes översättning (del 1–3), vilken av sakkunniga har bedömts som förhållandevis felfri och trogen mot den handskrivna texten (Brusewitz 1941). Det är givet att varje översättning av en text är en potentiell felkälla. Vi behöver dock inte räkna med direkta felöversättningar av dagbokens nyckelord; översättaren C. C. Bondes kompetens har aldrig satts i fråga. En annan typ av felkälla kan benämnas oenhetlighet eller inkonsekvens, exempelvis kan man hypotetiskt tänka sig att dagbokens ”politesse” översatts med ”artighet” ibland och med ”hövlighet” ibland. Men denna felkälla kan inte på något väsentligt sätt påverka den svenska textens innebörd.

Hedvig Elisabeth Charlottas värderingar: identifieringen

När en epok i ett samhälles utveckling skall karaktäriseras, kan det göras genom en jämförelse med andra epoker i samhällets historia eller genom att ta fasta på de viktigaste egenskaperna hos samhället i fråga. Vissa jämförelser med frihetstidens och det karo-

linska samhället kommer i fortsättningen att göras⁵, men framför allt är det aktuellt här att urskilja de viktigaste egenskaperna – positiva och negativa – i Hedvig Elisabeth Charlottas människosyn samt placera dem på ett meningsfullt sätt i en samhällelig kontext.

Vilka som är de viktigaste egenskaperna avgörs på det enda sätt som syns mig vetenskapligt oantastligt, nämligen genom att räkna deras frekvens i hennes text. De viktigaste egenskaperna, de som här skall kommenteras, identifieras som de som nämns mer än 15 gånger.⁶

Detta sätt att identifiera Hedvig Elisabeth Charlottas människosyn, alltså de för henne viktigaste positiva och negativa egenskaperna, är naturligtvis ingenting annat än en humanistisk variant av den klassiska statsvetenskapliga metoden ”kvantitativ innehållsanalys”.⁷ Vinsten, som är mycket stor, med denna metod är objektiviteten: de kvantitativt skapade resultaten har inte styrts eller påverkats av någon bestämd hypotes eller tolkningsmodell. Det existerar visserligen i metoden ett subjektivt moment, nämligen när de sökta ordens (begreppens) karaktär bestäms, men den bestäm-

Mest frekvent (15+) nämnda egenskaper

Positiva	Negativa
43 artighet	57 häftigt humör
22 hövlighet	36 ohövlighet
20 ”grannlagenhet” (finkänslighet)	
20 vänlighet	27 elakhet
	21 hämndlystnad
82 redbarhet/hederlighet	
23 uppriktighet	28 opålitlighet
	18 ombytligt
34 mildhet	
33 godhet	39 ärelystnad
20 ömhet	36 högfärd/högdragenhet/högmod
40 begåvning	21 misstänksamhet
21 bildning	18 enfald/dumhet
18 kvickhet	
19 tapperhet/mod	

ningen är intersubjektivt prövbar. Samtidigt måste den kvantitativa metoden kompletteras med en kvalitativ analys för att vi skall kunna närmare precisera och karaktärisera de kvantitativt vunna resultatens innebörd. I denna uppsats begränsas den kvalitativa analysen till skisser, men i den bok som planeras och blir projektets slutprodukt kommer kvantifieringens resultat att analyseras under särskild hänsyn till faktorer som brev-/dagboks-/memoarförfattarens personlighet, kön, yrke och sociala miljö samt den svårfångade men betydelsefulla tidsandan.

Den mänskliga naturen som den innerst är: god, öm och mild

Hedvig Elisabeth Charlottas människosyn kan inte beskrivas som mörk. Hon ser i sin omgivning ofta prov på godhet⁸, ömhet⁹ och mildhet¹⁰. En betydelsefull fråga i sammanhanget är i vilken grad denna människosyn har influerats av det förhållande att hon var kvinna. Troligt är att hennes könstillhörighet har spelat en roll, men det är också sannolikt att hennes höga värdering av de så att säga mjuka eller humana mänskliga egenskaperna återspeglar något större, något som kan kallas för en gustaviansk mentalitet i detta avseende. Försöker vi oss på en impressionistisk jämförelse med det frihetstida och det karolinska samhället framstår den gustavianska människosynen, representerad av Hedvig Elisabeth Charlottas värderingar, som ett stort steg mot ett modernare samhälle.

Det sociala livets dygder: artighet, hövlighet, vänlighet och ”grannlagen het” (finkänslighet)

De täta spåren i dagboken av en hög värdering av mänskliga egenskaper som vänlighet¹¹, artighet¹², hövlighet¹³ och finkänslighet¹⁴ överensstämmer på ett slående sätt med en vanlig föreställning om den gustavianska societetsmänniskans sociala egenskaper och beteendemönster. I sin höga värdesättning av

de här nämnda sociala egenskaperna hos människan framstår det gustavianska samhället som påtagligt mer ”civiliserat” än frihetstidens och det karolinska samhället. Och – tillåt mig den reflexionen – det framstår samtidigt som påfallande omodernt vid en jämförelse med nutida förhållanden. Ett samhälle som däremot kan tänkas ha starkt influerat den gustavianska värderingen av de sociala dygdena är Frankrike.

Sällskapsmänniskans kvaliteter: bildning och kvickhet

I dagbokens värdering av bildning¹⁵ och kvickhet (spiritualitet)¹⁶ blandas gammal mentalitet med ny. Bildning har ägt hög status redan i det äldre (pregustavianska) svenska samhället. Kvickhetens (spiritualitetens) höga värde i den gustavianska människosynen är däremot ett nytt element i den sociala kulturen och sannolikt franskinfluert.

Den goda karaktären är redbar/hederlig och uppriktig

Hedvig Elisabeth Charlottas starkt positiva värdesättning av egenskaper som redbarhet/hederlighet¹⁷ och uppriktighet¹⁸ syns mig vittna om hur en äldre tids värderingar delvis fortlever under den gustavianska tiden. Den cynism vad gäller människors beteende och moral som i litteraturen ibland tillskrivs den gustavianska epoken finner inga uttryck i Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok.

Ett grundläggande värde: begåvning

I dagboken framhålls gärna begåvning¹⁹ som en synnerligen värdefull mänsklig egenskap. Här är Hedvig Elisabeth Charlotta ingen pionjär. I det meritokratiska äldre svenska samhället ägde intellektuella kvaliteter mycket hög status.

Krigarens dygd: tapperheten/modet

Under Gustav III:s ryska krig (1788–90) intresserade sig Hedvig Elisabeth Charlotta

mycket för frågan om olika officerares tapperhet²⁰ eller mod²¹. Att de borde vara tappra, var viktigt för henne. Hon intar här ingen könsbetingad position. Och hon representerar här en traditionell svensk människosyn som torde ha omfattats även av majoriteten av hennes samtida.

Övriga positivt värderade egenskaper

Här förtecknas i läsarens och forskningens intresse de övriga positivt värderade egenskaper som återfinns i dagboken, men bara med ett fåtal nedslag: anspråkslöshet, arbetsamhet, behagfullhet, besinningsfullhet, beslutsamhet, duglighet, filantropi, frikostighet, försiktighet, glatt lynne, gott lynne, hederskänsla, hjälpsamhet, jämnt lynne, karaktärsfasthet, karaktärsstyrka, klokhetskraft, känslighet, levnadsvett, livlighet, lugn, medlidande, nit, plikttrogenhet, pålitlighet, punktlighet, oegennyttan, religiositet, renlighet, rolighet, rättframhet, råttådighet, samvetsgrannhet, sinnesjämvikt, sinnesnärvaro, själsstyrka, självbehärskning, skarpsinnighet, social medkänsla, ståndaktighet, sunt omdöme, tacksamhet, trevlighet, trohet, tålmod, upplysthet, uppmärksamhet mot andra, värdighet, världsvana, ädelmod, älskvärdhet, ödmjukhet, öppenhet.

Obehagligt att uppleva: häftighet och ohövlighet

Hedvig Elisabeth Charlotta ser i egenskaper som häftigt humör²² och ohövlighet²³ motsatsen till det sociala livets dygder (ovan). Hennes människosyn skulle här kunna beskrivas som karaktäristiskt gustaviansk. De beteenden som hon här fördömer har inte betraktats som lika stora karaktärsfel i det äldre svenska samhället.

Släkt med ondskan: elakhet och hämndlystnad

Hedvig Elisabeth Charlotta kan inte fördras elakhet²⁴ och hämndlystnad²⁵, vilka hon ser

på som genuint onda egenskaper hos människan. Vad gäller hämndlystnaden, kan hon visserligen ibland förstå motiven för den, men betraktar den likafullt som en ond kraft med ofta fruktansvärda, destruktiva verkningar. Den negativa värderingen av dessa egenskaper finner vi även i frihetstidens och det karolinska samhället, den är inte specifikt gustaviansk.

Stolthet utan grund: högfärd/högdragenhet/högmod

Dagboken uttrycker sig mycket kritiskt, snarast håfullt, om tre beslätade egenskaper: högfärd²⁶, högdragenhet²⁷ och högmod²⁸. Möjligen har Hedvig Elisabeth Charlotta i denna värdering varit påverkad av den fortfarande medeltida doktrinen att högmod är en av dödssynderna. Under alla förhållanden framstår hennes föraktfulla värdering av högmodet och dess sociala uttryck som tidlös i det svenska samhället.

Ingen grund för tillit: opålitlighet och ombytthet

Vad som redan sagts om bland annat egenskaperna elakhet och högmod får anses vara giltigt även för dagbokens negativa värdering av egenskaperna ombytthet²⁹ och opålitlighet³⁰. Denna värdering torde inte ha varit specifik för det gustavianska samhället utan varit allmänt omfattad även i det äldre svenska samhället.

En destruktiv kraft: misstänksamheten

Hedvig Elisabeth Charlotta ser i misstänksamheten³¹ ett karaktärsfel som förstör människan i fråga och förgiftar atmosfären i hennes närmaste omgivning. Hon har i detta sammanhang särskilt haft Gustav III för ögonen. Dagbokens negativa värdering av misstänksamheten torde vara tidlös i det svenska samhället.

Den värsta defekten: enfald/dumhet

Dagbokens återkommande karaktärisering av människor som enfaldiga³² och dumma³³ kan möjligen ses som ett uttryck för en specifikt gustaviansk människosyn. Jag kan inte finna att enfalden/dumheten som brist i den mänskliga utrustningen har värderats så negativt vare sig före eller efter den gustavianska epoken.

Kanske mest av ondo: ärelystnaden

Hedvig Elisabeth Charlottas mycket kritiska syn på ärelystnaden³⁴ är möjligen personlig. I det gustavianska och ännu mer i det pregustavianska samhällets högre skikt var ärelystnad högst begriplig och ansågs snarare som en dygd än som något att fördöma. Hedvig Elisabeth Charlotta – som framhåller ärelystnadens ofta destruktiva verkningar – kan här betraktas som modernare än sin tid. Kanske har hennes konststillhörighet här spelat en viktig roll.

Övriga negativt värderade egenskaper

Här förtecknas i läsarens och forskningens intresse de övriga negativt värderade egenskaper som återfinns i dagboken, men bara med ett fåtal nedslag: avundsjuka, bedräglighet, behagsjuka, bortskämdhet, brist på religion, brist på självkontroll, böjelse för förställning, dålig umgängeston, egenkärlek, egenmäktighet, egennyttighet, falhet, falskhet, fanatism, feighet, flyktighet, flärdfullhet, fräckhet, fåfänga, grymhet, hjärtlöshet, hållningslöshet, hårdhjärtenhet, hänsynslöshet, härsklustnad, hätskhet, illvilja, inbilskhet, inställsamhet, inskränkthet, karaktärlöshet, kinkighet, känslolöshet, köld, långsinthet, lättsinnighet, nyckfullhet, näsvishet, obeslutsamhet, obetänksamhet, okunnighet, oredighet, orättfärdighet, otacksamhet, ovänlighet, pratsamhet, självsvåldighet, skoningslöshet, skrupelfrihet, skrytsamhet, slarvighet, slösaktighet, småaktighet, småsinthet, snarstuckenhet, snålhet, stridslystnad, stränghet, svartsjuka, tanklöshet, tillgjordhet, trolöshet, tråkighet, tröghet, virrighet, ytlighet, äreförgätenhet.

Sammanfattande reflexioner

Den människosyn som kommer till uttryck i Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok kan på goda grunder betraktas som i stort identisk med den gustavianska människosyn som vi här försöker rekonstruera och karaktärisera. Det är en människosyn där de egenskaper som värderas högst är av en omiskännligt human eller ”mjuk” natur: godhet, ömhet, mildhet, artighet, hövlighet, vänlighet och finkänslighet samt – för att liva upp det hela – kvickhet (spiritualitet). Värderingen av dessa egenskaper är specifikt gustaviansk och saknar förebild i det äldre svenska samhället; däremot kan den ha inspirerats ganska starkt av upplysningstidens Frankrike. Dagbokens mycket kritiska syn på häftighet i humöret och ohövlighet passar in i denna bild (föraktet för mänsklig enfald ter sig mindre humant och passar sämre in i bilden, men måste också det betraktas som typiskt gustavianskt). Vad gäller värderingen av de övriga egenskaper som här lyfts fram och kommenterats, överensstämmer den gustavianska människosynen väsentligen med den som vi tror oss kunna observera under frihetstiden och i det karolinska samhället.

Den viktiga frågan om det förhållandet att Hedvig Elisabeth Charlotta var kvinna har påverkat hennes människosyn, kan besvaras med iakttagelsen att det faktiskt verkar ha förhållit sig så i några sammanhang. Men den helhetsbild av hennes sociala liv som framträder i dagboken visar henne också, och ännu mer, som en ganska typisk representant för sin samhällsklass och dess värderingar.

Det finns i litteraturen en ljus och en mörkare bild av den gustavianska samhällselitens mentalitet och sociala beteendemönster (se t.ex. Landberg 1945). Ett resultat av den undersökning som här genomförts, är att den ljusa bilden har blivit empiriskt bättre underbyggd och har, kan man säga, förstärkts.

En jämförelse med värderingarna i gustavianska och karolinska likpredikningar

Det är möjligt att på ett relativt enkelt sätt ge ett vidare perspektiv på ovanstående resultat. Med det syftet skall här företas en jämförelse med människosynen i samtida och karolinska tryckta likpredikningar. Det blir alltså en jämförelse mellan två historiska samhällen och mellan ett världsligt (Hedvig Elisabeth Charlottas) och ett "andligt" eller religiöst synsätt.

Likpredikan var en religiös betraktelse, ofta tryckt, vid jordfästningar under 1600-talet och 1700-talet (utförligt om genren i Stenberg 1998). Likpredikan brukade avslutas med en avdelning benämnd "Personalier", där den avlidne karakteriserades i förhållande termer. Därmed uttryckte officianten sin egen och de närvarandes och de prospektiva läsarnas uppfattning om hur en människas personlighet borde vara beskaffad. De egenskaper som nämns mest, det vill säga i de flesta av de för jämförelsen studerade likpredikningarna, betraktas här på goda grunder som de mänskliga egenskaper som av samtiden ansågs vara särskilt värdefulla.

Antalet här studerade likpredikningar är 15 för perioden 1700–18³⁵ och 15 för perioden 1771–92³⁶. De återfinns i Kungliga bibliotekets samling av likpredikningar och har utvalts på ett slumpmässigt sätt. Antalet kan synas litet, men likpredikningarnas stiliserade och schablonartade karaktär gör att de tillsammans kan antas erbjuda en representativ bild av periodens kollektiva människosyn, låt vara med religiösa förtecken. Det bör sägas att ingen viktig slutsats har dragits här som inte bygger på "stora tal" = mer än tio likpredikningar som nämner egenskapen i fråga under perioden.

Endast tre dygder uppvisar "stora tal", nämligen gudsfruktan (eller motsvarande), redlighet/hederlighet och ömhet. Gudsfruktan (motsv.) nämns i samtliga karolinska och samtliga gustavianska likpredikningar.

Redlighet/hederlighet noterar vi i 14 karolinska likpredikningar (och i sju gustavianska). Ömhet framhålls som en värdefull egenskap i 13 gustavianska (och två karolinska) likpredikningar.

Att både det karolinska och det gustavianska prästerskapet (officianterna) lyfter fram gudsfruktan (motsv.) som den värdefullaste mänskliga egenskapen är knappast överraskande. Intressantare är det att jämföra Hedvig Elisabeth Charlottas iakttagelse, att Gustav III:s "brist på religion har äfven spridit sig bland hans undersåter"³⁷, med de gustavianska prästernas illusoriska, men hårt fasthållna föreställning om Sverige som ett av gudsfruktan genomsyrat samhälle. Det bör noteras i sammanhanget att Hedvig Elisabeth Charlotta ingenstans i dagboken nämner gudsfruktan som en särskild egenskap i sina personkaraktäristiker.

Vad gäller *redlighet/hederlighet* påminner jag om min hypotes att den höga värderingen i Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok av egenskapen i fråga var ett mentalt arv från det äldre svenska samhället. De karolinska prästernas höga värdering av egenskapen stöder den hypotesen. Noteringen för egenskapen hos de gustavianska officianterna (7) är inte hög nog (och heller inte låg nog) för att tillåta någon meningsfull tolkning.

Slutligen till den i sammanhanget särskilt intressanta egenskapen ömhet. Hedvig Elisabeth Charlotta nämner de nära besläktade egenskaperna godhet, ömhet och mildhet vid sammanlagt 87 tillfällen, ett mycket stort antal vid alla relevanta jämförelser. Detta har jag ovan hypotetiskt tolkat som att de "mjuka" eller humana värdena i människolivet har kommit till en i Sverige tidigare inte skådad blomstring under Gustav III:s epok. De gustavianska prästernas höga värdering av ömheden stöder denna hypotes, när vi ser den i förbindelse med de karolinska likpredikningarnas ointresse för denna egenskap. I allt som här beskrivits och hypotetiskt tolkats framträder

en bild av den gustavianska epoken som en ny tid i viktiga avseenden, en tid av mindre kärv mentalitet än tidigare och med ett mildare mellanmänskligt klimat. Lite lekfullt och något tillspetsat skulle man kunna tänka sig en annan titel på denna uppsats, nämligen *Ömhettens lov. En studie i gustaviansk människosyn*.

Gunnar Artéus, professor emeritus

Täby

Noter

- 1 Det är tänkt att genomföras av mig ensam, dock med stöd av några kritiskt läsande kolleger. Jag vill varmt tacka professorerna Mats Hellspång, Alf W. Johansson, Johan Söderberg, Kent Zetterberg och Klas Åmark för givande samtal om denna uppsats.
- 2 För en översikt av den mentalitetshistoriska forskningens prioriterade arbetsfält se t.ex. Le Goff 1978.
- 3 Hedvig Elisabeth Charlotta, *Dagbok*. Öfversatt och utgifven av Carl Carlsson Bonde. 1775–1792. 1–3. 1902–07. – Hänvisningar i noterna till den tryckta dagbokens delar och sidor sker enligt följande exempel. Hänvisning till del 2, sidan 31 skrivs H Ch II, 31.
- 4 H Ch I, 1.
- 5 Dessa jämförelser blir av praktiska skäl ganska impressionistiska och får bedömas därefter. Det har inte varit möjligt att här redovisa den mycket omfattande litteratur om det gustavianska, det frihetstida och det karolinska samhället som dessa jämförelser bygger på. Provisoriskt får läsaren försöka lita på min oredovisade läsning av denna litteratur.
- 6 Övriga nämnda egenskaper, ett mycket stort antal, redovisas, låt vara summariskt, i uppsatsen till tjänst för den intresserade läsaren och för andra forskare. Dokumentationen av dessa egenskaper (sidhänvisningarna) redovisas emellertid inte här – notapparaten skulle ökas med flera sidor vid en sådan redovisning – men intresserade forskare är välkomna att ta del av mina anteckningar.
- 7 Det grundläggande och klassiska arbetet om kvantitativ innehållsanalys är Berelson 1952/71. Se också Andersson 1974 och Åmark 1973.
- 8 H Ch I, 8, 45, 121, 144, 165, 197, 213, 217, 287, 372, 413, 426; II, 76, 79, 86, 181, 193, 194, 345; III, 7, 36, 38, 45, 50, 85, 263, 311, 349, 436.
- 9 H Ch I, 6, 9, 45, 115, 178, 224, 242, 243, 277, 280, 283, 288, 301, 363, 366, 368, 372; II, 66, 73, 329.
- 10 H Ch I, 6, 8, 51, 168, 170, 196, 213, 287, 344, 437; II, 66, 79, 83, 194, 208, 251, 253, 256, 259, 343, 447; III, 45, 56, 62, 94, 103, 104, 187, 203, 235, 264, 341, 421.
- 11 H Ch I, 45, 48, 49, 153, 159, 167, 197, 242, 289, 342, 344, 363, 413; II, 67, 71, 313, 448; III, 203, 216, 429.
- 12 H Ch I, 7, 8, 48, 85, 130, 167, 197, 242, 288, 341, 343, 431; II, 35, 40, 84, 85, 206, 235, 282, 313, 383, 418, 452, 457, 460; III, 13, 103, 104, 106, 107, 138, 141, 203, 232, 322, 343, 344, 370, 430, 436.
- 13 H Ch I, 8, 45, 49, 231, 294, 344, 431, 437; II, 18, 42, 48, 79, 101, 113, 176, 219, 391, 393, 448; III, 107, 203, 259.
- 14 H Ch I, 57, 71, 131, 175, 197, 209, 213, 240, 242, 247, 282, 308, 333, 334, 362; II, 18, 190; III, 263, 270, 299.
- 15 H Ch I, 44, 50, 176, 177, 178, 179, 180, 196; II, 76, 78, 82, 119, 247, 407; III, 203, 231, 233, 327.
- 16 H Ch I, 9, 99, 175, 176, 177, 180, 302, 368; II 76, 81, 104, 116; III, 217, 408.
- 17 H Ch I, 265, 372, 384, 427; II, 5, 8, 76, 98, 106, 109, 116, 118, 124, 177, 181, 186, 197, 201, 218, 258, 329, 341, 380, 387, 392, 402, 426, 427, 430, 431, 438, 443; III, 10, 16, 17, 38, 41, 45, 51, 52, 77, 90, 97, 105, 119, 124, 129, 158, 160, 167, 170, 188, 194, 202, 203, 231, 233, 235, 236, 269, 299, 307, 344, 352, 362, 372, 402, 408, 410, 413, 422, 431, 432, 437.
- 18 H Ch I, 10, 219, 284, 372, 391, 416; II, 119, 336, 338, 341, 427; III, 12, 20, 44, 69, 85, 86, 97, 106, 179, 188, 260, 487.
- 19 H Ch I, 29, 50, 179, 180, 181, 241, 242, 244, 286, 287, 332, 348, 349, 427; II, 8, 12, 13, 76, 78, 82, 84, 86, 97, 116, 150, 162, 247, 321, 329, 428, 461; III, 17, 52, 124, 308, 323, 327, 353, 362, 408.
- 20 H Ch II, 366; III, 147, 152, 164, 165, 287, 308, 317, 318, 330, 331, 348.
- 21 H Ch II, 271, 272; III, 155, 182, 287, 326.
- 22 H Ch I, 8, 50, 51, 71, 74, 144, 147, 180, 284, 289, 290, 298, 321, 330, 335, 337, 344, 351, 374, 393, 399, 429, 438; II, 59, 67, 69, 86, 111, 112, 119, 130, 181, 191, 209, 212, 402, 415, 448; III, 23, 25, 45, 50, 60, 85, 123, 136, 138, 248, 313, 351, 352.
- 23 H Ch I, 71, 74, 197, 241, 310, 343, 344, 402, 423, 429, 431; II, 8, 12, 18, 19, 31, 33, 49, 77, 79, 111, 164, 179, 194, 219, 220, 234; III, 69, 107, 117, 122, 358, 360.

- 24 H Ch I, 8, 29, 50, 120, 129, 131, 138, 175, 177, 181, 213, 328, 366, 367; II, 109, 119, 319, 455, 461; III, 97, 162, 203, 204, 267, 281, 362, 436.
- 25 H Ch I, 121, 122, 123, 366; II, 84, 212, 231, 239, 313, 404, 409; III, 90, 136, 137, 220, 287, 311, 313, 421, 432.
- 26 H Ch I, 8, 50, 287; II, 12, 79, 86, 104, 116, 191, 193, 354; III, 59, 222.
- 27 H Ch I, 45, 50, 167, 336; II, 84; III, 123, 235, 327, 353, 356, 380, 413, 414.
- 28 H Ch I, 121, 122, 236, 367; II, 82, 178; III, 235, 358, 410.
- 29 H Ch I, 237, 242, 244, 294; II, 35, 38, 39, 73, 98, 147, 164, 193, 415, 422, 428, 450, 455; III, 27, 28, 51, 107, 116, 203, 233, 370, 380, 381, 437.
- 30 H Ch I, 177, 178, 238, 281, 352; II, 2, 44, 69, 150, 159, 164, 212, 405, 407, 422; III, 113, 129, 131.
- 31 H Ch I, 167, 168, 169, 348; II, 371, 433; III, 7, 17, 25, 53, 106, 193, 202, 287, 299, 345, 362, 378, 386, 436, 437.
- 32 H Ch I, 165, 176, 181, 196, 235; II, 427, 443; III, 16, 17, 24, 65, 83, 403.
- 33 H Ch II, 66, 179, 193; III, 289, 300.
- 34 H Ch II, 67, 116, 119, 154, 162, 193, 318, 350, 366, 408, 444, 458; III, 3, 50, 113, 124, 129, 226, 228, 231, 259, 260, 284, 327, 328, 344, 352, 376, 378, 385, 386, 427, 436.
- 35 De studerade karolinska likpredikningarna gäller borgmästaren J. Wolters, bruksförvaltaren A. L. Uhr, godsförvaltaren J. V. Westphal, hustrurna C. C. De la Gardie, J. E. De la Gardie, C. Ehrensteen, C. J. Haijoch, häradshövdingen O. Månsson, Kungl. rådet C. Bonde, Kungl. rådet o. amiralgeneralen Hans Wachtmeister, Kungl. rådet o. generalguvernören J. P. Olivekrantz, lagmannen C. Ehrensteen, landshövdingen J. Adlersteen, rådmännen V. M. Gran o. C. Moback.
- 36 De studerade gustavianska likpredikningarna gäller auditören S. Tärnström, hustrurna A. E. Brauner, C. M. Bögwald, U. C. Carlskjöld, J. C. De Geer, A. N. Noreen, kaptenen o. professorn J. Meldercreutz, konsuln A. Ferner, prästerna O. Arell, C. J. Blohm, J. W. Faxé, E. J. Hallenius, G. Kjellin, L. Petersson o. M. Sommar.
- 37 H Ch III, 323.

Referenser*Handschrift*

Riksarkivet

Eriksbergsarkivet

Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok (finns även på microfilm).

Tryckta källor

Hedvig Elisabeth Charlotta: Dagbok. Öfversatt och utgifven af Carl Carlson Bonde. 1772–92.1–3. 1902–07 (cit. H. Ch.).

Kungliga bibliotekets samling av likpredikningar.

*Litteratur*Andersson, Bo 1974: *The Quantifier as Qualifier. Some Notes on Qualitative Elements in Quantitative Content Analysis*. Univ. of Gothenburg, Dept. of History. Research Section, PostWar History, Publication 3.Berelson, Bernard 1952/71: *Content Analysis in Communication Research*. New York: Hafner.Brusewitz, Axel 1941: "Något om Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok." *Scandia* nr 2.Jarrick, Arne 1985: *Psykologisk socialhistoria*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.Jarrick, Arne 1992: *Mot det moderna förnuftet. Johan Hjerpe och andra småborgare i upplysningstidens Stockholm*. Stockholm: Tiden.Jarrick, Arne 1997: *Kärlekens makt och tårar. En evig historia*. Stockholm: Norstedts.Landberg, Georg 1945: *Gustav III i eftervärldens dom*. (Verdandis småskrifter 476.) Stockholm: Verdandi.Le Goff, Jacques 1978: "Mentaliteterna, en tvetydig historia." I: J. Le Goff & P. Nora (red.): *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt*. Stockholm: Pan.Stenberg, Göran 1998: *Döden dikterar. En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen*. Stockholm: Atlantis.Åmark, Klas 1973: "Den franska revolutionens förbannelse. En undersökning av modellers och metoders effekter på forskningsresultaten i aktuell svensk pressforskning." *Historisk tidskrift* årg. 93.

SUMMARY

Gustavian Views on Human Nature

This article is a pilot study for a research project named *Gustaviansk människosyn* (Gustavian views on human nature). "Gustavian" refers to the reign of Gustavus III of Sweden (1771–92); and "views on human nature" are defined as the opinion of, for instance, a collective regarding the value of various human properties – if they are good or bad – and which of them are especially important. The method used in identifying these properties is basically "quantitative content analysis" (Berelson). The article studies the diary of Duchess Hedvig Elisabeth Charlotta, sister-in-law of Gustavus III. Her views, which are considered by the author to be fairly representative of the Gustavian social elite,

seem rather interesting. Many values rooted in the older (pre-Gustavian) Swedish society appear to be very much in force. There are, however, some new views – characteristically Gustavian, the author suggests – recognizable in the diary. Hedvig Elisabeth Charlotta is highly appreciative of such human properties as goodness, tenderness, friendliness, politeness, and delicacy; and is particularly contemptuous of rudeness and hot temper. It could be argued that the Gustavian era introduced a "softer" and more humane mentality and also gentler models of social behaviour in Swedish society. A process of civilization, one might say. The influence of French social culture is obvious.

NYA AVHANDLINGAR

Helena Hörnfeldt: *Prima barn, helt U.A. Normalisering och utvecklingstänkande i svensk barnhälsovård 1923–2007*. Makadam förlag, Göteborg/Stockholm 2009. 272 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7061-067-7.

Etnologen Helena Hörnfeldts avhandling *Prima barn, helt U.A.* inleds med ett protokoll från en fyraårskontrull någon gång i början av 1970-talet. Akten innehåller ett frågeformulär som pojkens mamma skulle besvara. Man önskade veta en hel del om familjen: föräldrarnas yrken, om de arbetade hel- eller deltid, om syskon, sjukdomar i familj och släkt och om graviditetens förlopp. Vidare undrades om familjens bostad, dess yta, standard och belägenhet och förstas ställdes frågor om gossen själv, som visade sig vara både ”pigg” och ”normal” enligt de bedömningskriterier som stod till buds. Visserligen uttalade han ljuden r och s lite fel och man kunde notera att han sov med öppen mun. När det gällde lek, självständighet och renlighet var han emellertid utvecklad som en normal svensk fyraårig pojke.

Läkaren och psykologen kom att skriva mest 0:or i protokollet, dvs. den siffra som angav det ordinära. En avvikelse noterades emellertid. Ett viktigt moment i fyraårskontrullen var att rita en gubbe. Här nådde inte pojken riktigt upp till den önskade färdigheten att få till en huvudfoting. Det blev en 1:a, vilket betydde en outvecklad men dock föreställande teckning.

Att identifiera sociala och medicinska avvikelser av skilda slag är en praktik som tidigt griper in i den moderna människans liv. Inte minst uppväxtåren är en tid av observationer, kurvor, tester och bedömningar där olika expertblickar riktas mot barnets fysiska och sociala färdigheter. Men vad är det egentligen som sker i undersökningsrummet? Vad handlar dessa kontroller om? Vad gör de med de inblandade? Varför har barns utveckling blivit så viktig för samhället att kontrollera?

Om detta handlar Hörnfeldts avhandling *Prima barn, helt U.A.*, en undersökning av utvecklingskon-

troller av barn i Sverige under perioden 1923–2007. Det övergripande syftet är att visa hur dessa kontroller konstituerar barn som normala eller avvikande och på vilka samhälleliga och kunskapsmässiga grunder detta ordnande har ägt rum.

Hörnfeldt bryter ned syftet i ett antal centrala fråge- och problemområden. Ett handlar om förändring över tid, hur har synen på vilka barn som uppfattas som problematiska förändrats från 1920-talet fram till vår egen tid? Ett annat handlar om förändringar och kontinuiteter i själva undersökningspraktiken och i den granskande blick som betraktat barnet. Vad har man intresserat sig för vid olika tidpunkter? Och inom vilka diskursiva ramar har barnet setts och bedömts? Ett ytterligare område granskar barnkontroller som makt- och styrningspraktik. Hur har sättet att styra föräldrarna till att göra det rätta förändrats över tid? Dessa frågor tillsammans med avhandlingens begreppsapparat talar om att vi har att göra med en undersökning där Michel Foucaults analyser av makt och vetande, historia och normalitet är en betydelsefull teoretisk inspirationskälla. Hörnfeldts undersökning inordnar sig därmed också i det tämligen omfattande etnologiska forskningsfält som intresserar sig för frågor kring avvikelse och normalitet, möten mellan individ och institution och för välfärdssamhällets kulturella villkor.

Källmaterialet är både omfattande och varierat. Vid sidan av litteratur som läroböcker, vetenskapliga artiklar, utredningar och styrdokument av olika slag har en hel del forskning ägt rum i arkivet där ett tusental barnavårdsjournaler gått igenom från 1935 och framåt. Författaren har därtill gjort intervjuer med sjuksköterskor, föräldrar och barnläkare. I källförteckningen ingår också två videofilmade observationer av fyraårskontrullen.

I kapitlet ”Fyraårskontrullen – en barndomens milstolpe” beskrivs och analyseras barnhälsovårdens mål, syften och arbetssätt över tid. Vi rör oss från 1930- och 40-talens oblygt auktoritära och fostrande barnhälsovård, som inte sällan tvivlade på föräldrarnas förmåga att vara just föräldrar, till dagens försiktigare lotsande

och samförståndsorienterade tilltal som med varsam hand försöker få föräldrarna själva att fatta de rätta och hälsosamma besluten.

Det historiska sammanhanget är det moderna välfärdssamhället och Hörnfeldt beskriver hur barnavården förflyttas från filantropi till ett samhälleligt ansvar, något som fullbordades när Mjölkdroppeverksamheten ersattes av Barnvårdscentralerna 1937. Med vetenskap och expertis institutionaliserades nu ett övervakningssystem med barnens hälsa och utveckling i fokus. Till en början, skriver författaren, var barnhälsovården primärt inriktad på att minska sjukdom och dödlighet bland de små, men efterhand kom barnets psykiska och psykosociala färdigheter och utveckling alltmer att sättas i förgrunden. Här var inte längre bara plats för barnläkare utan också för psykiatriker och psykologer. Olika test utprovades, inte minst med utgångspunkt i utvecklingspsykologins syn på det normalt utvecklade barnet, och i slutet av 1960-talet var fyraårskontrollen etablerad som en procedur där det avvikande barnet skulle särskiljas från det normala.

Hörnfeldt pekar på två historiska brytpunkter som stärkt barnhälsovårdens inriktning på barnets psykiska och sociala färdigheter. Den ena är just inrättandet av fyraårskontrollen i slutet av 1960-talet, där det psykologiska perspektivet gavs en stark ställning. Den andra hänger samman med den framväxande neuropsykiatriska diagnostiseringen i början av 1990-talet, där barns sociala problem, t.ex. i skolan, betraktats med utgångspunkt i en biomedicinsk tolkningsram.

Hur går då denna gränsdragning till när man utifrån medicinska perspektiv söker fastställa det normala barnets inte bara fysiska utan också sociala färdigheter? Problematiken behandlas i kapitlet "Inte helt utan anmärkning", där Hörnfeldt visar hur barnhälsovården och dess kontroller inte på något sätt är medicinskt eller vetenskapligt neutrala verksamheter utan impregnerade av kulturella föreställningar om vad som är normalt och önskvärt respektive avvikande och oönskat vid olika tidpunkter. Om det på 1930-talet var underklassen och särskilt dess ogifta mödrar som utgjorde hotet mot barnens väl och ve så är det idag de utrikes födda och boende i s.k. utsatta områden som anses tillhöra riskgrupperna.

Barn till föräldrar som migrerat till Sverige anses generellt behöva mer stöd och stimulans. Beskrivningarna av 30-talets torftiga arbetarhem har ersatts av likaledes problematiserande beskrivningar av invand-

rarhemmet med glasbord, få leksaker och en ständigt påslagen tv. Det som blir det normala i den praktik som fyraårskontrollen utgör baseras således på en självklar men utsagd föreställning om svensk medelklasskultur och om det svenska medelklasshemmet.

Barnhälsovården, visar denna avhandling, är inte någon neutral eller oskuldsfull medicinsk hälsoverksamhet utan också en plats där kulturella föreställningar om det normala och önskvärda skapas, kommuniceras och reproduceras. Tester och bedömningar tar en självklar men outtalad utgångspunkt i svenska medelklassnormer som över tid definierar det normala och samtidigt pekar ut det avvikande. Detta är förstås en mycket angelägen kunskap och som jag ser det avhandlingens huvudbudskap.

Avhandlingens breda upplägg gör att det är mycket stoff som ska med innanför pärmarna. Framställningen hade vunnit i stringens på att en del utvecklingar lämnats därhän. Dispositionen tycks också ha berett författaren en del problem och det är inte alldeles lätt att följa med på resan. Att det blir en del upprepningar i en så pass lång text är förstås oundvikligt, men jag hade gärna sett lite mera av stramhet, t.ex. i sättet att skriva fram förändringarna över tid.

På önskelistan står också att lite mer utrymme och energi tagits i anspråk för att fördjupa och problematisera mötet mellan avhandlingens teoretiska ramar och källmaterialet. Det hade inte varit till skada med lite mera "bråk och stök och motstånd" kring de egna perspektiven. Jag hade också önskat en fördjupad källkritisk diskussion kring avhandlingens olika källgenerer, villkoren för deras tillkomst och hur de förhåller sig till varandra.

Det är också rimligt att undra huruvida en undersökning som hämtar allt sitt källmaterial från Stockholm kan göra anspråk på att behandla "svensk barnhälsovård". Kan vi inte räkna med några lokala eller regionala variationer? Kan man ta för givet att det råder nationell enighet i praxis och att det därför räcker att hålla sig inom Stockholm för att kunna uttala sig om villkoren i landet i stort?

Dessa invändningar skall inte på något vis skymma att det är en mycket rejäl, engagerad och angelägen avhandling som Helena Hörnfeldt har skrivit. Hon har på ett övertygande sätt visat hur kontrollerna av och kunskaperna om det normala, önskvärda eller avvikande barnet inte på något enkelt sätt är frukter av medicinsk eller psykologisk kunskap utan måste ses i ljuset av kulturella, sociala och politiska villkor. Läsaren möter

genomgående en teoretiskt mogen forskarpenna som vant rör sig i den etnologiska analystradition där det till synes triviala och vardagliga utgör stoffet till en studie av förhållanden mellan kultur, makt och vetenskap i det moderna välfärdssamhället.

Mikael Eivergård, Örebro

Karin Högström: *Orientalisk dans i Stockholm: Femininiteter, möjligheter och begränsningar*. Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusstudier, Stockholms universitet 2010. 302 s., ill. English summary. ISBN 978-91-86071-34-9.

Dans har uppmärksamats av etnologer och antropologer sedan länge, ofta i ritualer som bröllop, begravningar och studentfester för att markera övergångar från en fas i livet till en annan. Innan dess brukar dans vara ett inslag i socialiseringen: man lär sig sin kultur delvis genom att lära sig dess danser. Det finns många exempel på dans som katharsis, en strukturell säkerhetsventil, som kanaliserar sociala konflikter. På dansgolv och scen kan starka känslor, inte minst erotiska, tillfälligt frigöras, sådana som hålls i styr till vardags. Dans har föranlett politisk och religiös kontroll, t.o.m. lagstiftning mot vissa dansformer, i synnerhet i koloniala sammanhang. Förbud mot dans har dock tenderat att leda till motstånd – eldade av förbud fortsätter folk oförtrutet att dansa sina etniska och nationella danser, som i sådana situationer kan återupptas i nya former. Det kan också gälla dans som överförs (och därmed förändras) från rituell dans i byar på landet till scener i städer, också genom migration till andra länder.

En dansform som förknippas med ritual och etnicitet såväl som erotik och förbud är orientalisk dans. Med ursprung i Mellanöstern, som fortfarande utgör dess prestigefyllda centrum, är orientalisk dans nu global med utövare över hela världen: i USA och Brasilien, Ryssland, Sydafrika, Japan och Australien. I Sverige, framför allt i Stockholm, finns orientalisk dans på kurser och scener. Där dansas den på uppvisningar, festivaler och i professionella shower, på libanesiska klubbar och restauranger, på fester och bröllop.

Syftet med den utmärkta doktorsavhandlingen *Orientalisk dans i Stockholm* av Karin Högström är att ”utifrån ett antal utövare baserade i Stockholm beskriva och analysera utövandet och förståelsen av

mellanösterndans. Särskilt fokuseras på hur de undersökta kvinnorna i och genom sin dans söker, skapar och försvarar värden som femininitet, autenticitet, kraftfullhet och respektabilitet” (s.16). Högström har intresserat sig för ”så väl erfarenheten att dansa och dansens koreografiska form som de betydelser dansen tillskrivs” (s.16). Orientalisk dans är mer allmänt känd som magdans, en beteckning som många utövare inte tycker om. De ser det som en nedvärderande västerländsk beteckning med associationer till kolonialism och haremserotik. Det finns de som föredrar begreppet *raqs sharqi*, ”dans från östern” (s. 12) på arabiska. På svenska är orientalisk dans den vanligaste beteckningen för ”en dansös som utför en mjuk och rytmisk dans klädd i tvådelad glittrande dräkt” (s. 13) till arabisk musik. En schal med klirrande mynt som ”syns, hörs och känns” (s. 80) är ett viktigt inslag för både publiken och dansaren. Högström föredrar Mellanösterndans som övergripande beteckning för olika former av dans med anknytning till Mellanöstern och Nordafrika. Det ”orientaliska” i beteckningen orientalisk dans relaterar till en Orient, som utövarna i Högströms studie har rätt vaga idéer om. Enligt Edward Saids inflytelserika resonemang formas en ”orientalism” genom föreställningar i väst om ett Orienten som styrt av religiös fanatism, våld och kvinnoförtryck. Men Orienten kan också utgöra en positiv kontrastbild till väst och framstår då som mystisk, spännande och sensuell. De flesta orientdansarna i Stockholm saknar egen erfarenhet och kunskap om Orienten, för dem utgör den en kryddoftande lockelse mer än något annat.

Teori, metod och material är fint integrerade i avhandlingen. Metoden har varit en kombination av deltagande observation på och i samband med danskurser i orientalisk dans och en kurs i egyptisk dans i Stockholm samt bandade intervjuer med danselever. Förutom fältanteckningar och intervjudata finns materialkategorier som texter på hemsidor, i kurskataloger och mailinglistan ”Danslistan”, dvd-filmer och videor av dans som visades på kurserna. I den deltagande observationen ingick en dansresa till Beirut i Libanon med en grupp orientdansare och en intensivkurs i egyptisk dans i Zürich. Allt detta ligger i linje med det argument som framförs i Ulf Hannerz volym *Flera fält i ett* (2001): för att göra moderna fält rättvisa måste fältarbetaren ofta röra sig mellan flera olika fältlokaler inom samma multilokala fält, eftersom informanterna gör det – olika platser hänger ihop. I *Flera fält i ett*

finns ett antal exempel på fält som ”uppstår” en gång i veckan, eller utspelar sig vid vissa tillfällen, och alltså inte är tillgängliga hela tiden. Detta gör att det traditionella året i fält inte alltid räcker till. Högströms studie sträcker sig mycket riktigt över fem år, från 2003 till 2008, med en koncentrerad period från januari 2004 till juni 2005. Det var då Högström följde en grupp på ett tiotal kvinnor som började på en nybörjarkurs i orientalisk dans i Stockholm. Den amerikanske antropologen George E. Marcus föreslår sex strategier för multilokala fältarbeten, som, kan det tilläggas, ofta är mobila, t.o.m. transnationella, som Högströms fältarbete delvis var: ”följ människorna, följ saken, metaforen, följ intrigen, berättelsen, eller allegorin, livet eller biografien, eller följ konflikten”. Här har Högström följt människorna som dansar och undervisar i orientalisk dans, kvinnor mellan senuår och sextio plus med bra jobb eller pågående utbildningar. Majoriteten av dansarna är födda i Sverige av svenska föräldrar och saknar egna band till Mellanöstern. Varför dansar dessa kvinnor orientalisk dans?

Orientalisk dans har kategoriserats i extremt olika fack, det finns inte en berättelse att följa, utan flera berättelser om den här dansen som går isär. Det är alltså samma dansform som har framställts som konst, och som sexuellt stötande. Den har förknippats med gudinnedyrkan och andlighet, den har setts som uttryck för feministisk frigörelse och som en träning för födelseprofylax.

Konflikten om orientalisk dans som Högström följer gäller för utövarna i Stockholm, ”hur man kan förkroppsliga femininitet utan att reduceras till objekt” (s. 18). Föreställningen att orientalisk dans i Stockholm är ”något som kvinnor ägnar sig åt enbart för att förföra och behaga män” (s. 17) lägger utövarna ner mycket tid på att motbevisa, det löper som en röd tråd genom hela avhandlingen. Men det visar sig inte vara riktigt så enkelt. En del av konflikten kring föreställningar om orientalisk dans i Stockholm är trots allt, noterar Högström, att de kvinnliga utövarna ibland faktiskt vill njuta av att vara erotiskt utmanande objekt – medan de vid andra tillfällen med enfaset påstår att deras dans inte är avsedd att vara erotisk. Det var när hon deltog i en kurs för utövare som hade dansat orientalisk dans ett par år som Högström konstaterade denna motsägelse. Där var rörelserna mer öppet erotiska än på nybörjarkursen. Och på dansresan till Beirut klädde sig de svenska kvinnorna mer utmanande än vad de gjorde i Stockholm. Om ett nattklubsbesök i Beirut skriver

Högström: ”Till slut dyker så dansösen upp. Hon är ung och smal men har en fyllig byst, och sveper in klädd i guldfärgade utställda glitterbyxor med långa fransar som svänger ut när hon snurrar, glitterbehå och högklackade guldskor” (s. 204). Högström fortsätter: ”Även om hon ägnar sig åt trick som att luta sig bakåt och skaka på bröstet tycker jag inte det ser så särskilt vulgärt ut.” Men på kursen i orientalisk dans i Beirut får de svenska dansarna lära sig att inte sticka under stol med sin sexighet. Här gäller det att förföra män!

Ett centralt inslag i Högströms metod har varit hennes eget dansande, att hon deltog i danskurser tillsammans med sina informanter både i orientalisk och egyptisk dans i Stockholm. I fenomenologisk anda är Högström helt införstådd med betydelsen av att fältarbetare som forskar om kroppsliga praktiker deltar i dem, eftersom det finns en kunskap att hämta i själva utövandet. Förutom dans kan det gälla sport, som en studie av sociologen Loïc Wacquant om boxare är exempel på, men också musikutövande. Etnomusikologen John Blacking framhöll betydelsen av att ha en kropp av vissa proportioner för pianister. Det var genom sitt eget dansande som Högström insåg sambandet mellan dansrörelserna och förståelsen av dansen, inte minst föreställningen om orientalisk dans som oanständig på vissa sätt och egyptisk dans som mer måttfull.

Balansen mellan attraktiv sensualism och stötande erotisk utstrålning relaterar Högström till *A Trade Like Any Other: Female Singers and Dancers in Egypt* (1995) av den holländska antropologen Karin Van Nieuwkerk. Hon menar att professionella orientalska dansöser i Kairo ser sitt ”jobb som vilket som helst”. De här dansöserna är uppskattade inslag på fester vid förlovningar och bröllop, i själva verket helt avgörande för en lyckad fest. Ändå betraktas de som oanständiga i relation till islam och klass i Egypten, eftersom de försörjer sig på att exponera sina kroppar offentligt för män.

Hörnstenarna i avhandlingens teori är tankegångar från Pierre Bourdieu om habitus och dess möjlighet till modifiering, vilket visar att rörelser i orientalisk dans verkligen är annorlunda för de svenska dansarna. För att lära sig orientalisk dans måste de träna om sitt rörelseschema radikalt, och lära sig rörelser som känns ovana och utmanande. Då är Marta Nussbaums idé om att subjektet också kan vara objekt i en positiv mening användbar, liksom Beverley Skeggs resonemang om femininitetens strävan efter respektabilitet. Till skill-

nad från de arbetarklasskvinnor i Storbritannien som Skeggs menar inte kan omsätta sin femininitet (enligt Bourdieus idé om kulturellt kapital) i andra tillgångar, visar Högström att orientdansarna i Stockholm faktiskt kan det. De är mer etablerade socialt i arbetsliv och utbildning, och har därigenom sin respektabilitet säkrad. Det dessa kvinnor gör när de dansar orientalisk dans är att de ”strategiskt samlar värde till det egna ’självet’” (s. 29). Att dansa orientalisk dans är för dessa kvinnor framför allt ett sätt att ”skapa sig själva”.

Dansforskare brukar vara försiktiga med att ange dansers ursprung och utveckling med alltför stor säkerhet. Det beror på att dans är flyktig, och därför svår att fånga i dokumentation. Isadora Duncans kända kommentar ”Om jag kunde säga det, skulle jag inte behöva dansa det”, illustrerar svårigheten att översätta en icke-verbal kroppslig praktik som dans i ord. Det aktualiseras inte bara vid forskning utan också vid inläring, vilket Högström har ett insiktsfullt avsnitt om. Ändå finns det skriftliga källor som beskriver dans, framför allt notationssystem som forskare (och utövare) använder för att rekonstruera danser. Bilder som teckningar och fotografi, liksom film av dans, kan vara till stor användning i forskning, med det förbehållet att dansen presenteras på bild från åskådarens perspektiv, inte dansarens. Mycket dans har också bevarats i ett kroppsligt minne som överförs från en generation dansare till nästa. Det kroppsliga minnet kopplas ofta till en muntlig tradition om dansers innebörd som kan ha ideologiska övertoner. I likhet med notation för musik innebär överföringen av notationer för dans till levande dans, någon typ av tolkning och därmed att traditionen förändras över tid. Här kommer frågor om autenticitet och konstnärskap in.

Högström redogör för två historieskrivningar om den orientaliska dansen, dels av reseskildrare och danshistoriker, dels av utövare själva. Den orientaliska dansens historia finns med i en akademisk artikel av Magnus Berg, men Högström betonar att den dokumentation som är tillgänglig i Sverige till stor del bygger på utsagor av dansare och lärare. Det blir alltså en etnohistoria, en muntlig tradition som delvis har övergått i skriftlig form på hemsidor och i kurskataloger. Det är en historia skriven av personer som kan tänkas ha ett intresse av att placera sig själva på kartan inom detta område, och av att presentera en viss vinkel av historien. Enligt utövarnas historieskrivning är det den dansform de själva dansar som är den autentiska och seriösa, men huvudpoängen i denna historia är

återigen tillbakavisanden av idén att orientalisk dans bara handlar om att dansa utmanande och förföra män.

Tidiga tecken på dans i Mellanöstern är bilder på egyptiska gravar och persiska miniatyrer. Det finns många beskrivningar av dans hos Gawazifolket, det folk som anses ha bevarat och spritt dansen i Mellanöstern. Runt år 1800 börjar den orientaliska dansen beskrivas mer utförligt i reseskildringar av européer. Konflikten mellan oanständighet och respektabilitet kommer fram redan i dessa texter. I slutet av 1800-talet uppträdde dansöser från Mellanöstern på världsutställningar i USA och Europa, och orientalisk dans blev ett populärt inslag på kabaréer och nattklubbar. Med tiden förekom den också i Hollywoodfilmer. Både klassisk balett och modern dans påverkades av orientalisk dans. Till Sverige kom orientalisk dans på 1970-talet i form av organiserad undervisning och framträdanden på etablerade scener med de tre dansarna Bahi Barakat, Rozita Auer och Liza Djeylan. Sedan dess har orientalisk dans i Sverige ökat påtagligt. Det finns kurser i orientalisk dans på många platser i Sverige, det är en dansform som har kommit att bli en del av det svenska folkliga kulturutbudet. De tusentals dansare som är aktiva i Stockholm är spridda över ett antal kurser vid studieförbund och privata dansskolor. Dessutom ger frilansande lärare kurser. Omkring tjugo solodansare och flera grupper är hel- eller halvprofessionella med en verksamhet inriktad på framträdanden.

Orientalisk dans i Sverige är tydligt skriven, med en kronologisk disposition som efter ett inledande kapitel med frågeställning, begrepp, metod och teori, och om tidigare forskning, går tillbaka till den historiska utvecklingen av orientalisk dans och hur den introducerades i Sverige. Det leder över till en beskrivning av en nybörjarkurs i orientalisk dans, hur träning och förhållningssätt lärs in, och repeteras inför uppträdanden. Sedan följer resonemang om hur dansare på avancerad nivå uppträder offentligt på restauranger och fester, vilket ställer konflikten med respektabiliteten på sin spets. Det gör också resan till Beirut, där förväntningar om att respektabiliteten skulle gå att tänja på där möts av besvikelse. Tillbaka i Stockholm går Högström över till en kurs i det som kallas för egyptisk dans. Detta är en dansform som har skapats i väst och tenderar att dansas av lite äldre kvinnor. Den utmärks av flödande jordbundna rörelser, heltäckande dräkter med långa kjolar och huvudduk som täcker håret. Egyptisk dans uttrycker en mer mogen femininitet utan avsikt att vara utmanande.

Det enda som saknas i denna gedigna avhandling är ett index. Det är ett bra sätt att strukturera en bok, att visa vad det är för slags bok, vad författaren vill framhålla som viktigt. Ett index gör det lättare att hitta i en bok och gör den ännu mer användbar. Och hade författaren till *Orientalisk dans i Stockholm* själv gjort sitt index hade hon nog också upptäckt och åtgärdat ett antal ordagranna upprepningar.

Orientalisk dans i Sverige kommer att vara av intresse för studenter och forskare inte bara inom ämnen som etnologi, antropologi och sociologi, utan också inom dansvetenskap och genusvetenskap. Karin Högström lyfter på ett föredömligt sätt fram två motsägelsefulla hållningar i sin framställning. Det här är forskning när den är som bäst: ideologifri och ärlig mot data. Högström visar hur kvinnor skapar en egen zon genom att dansa orientalisk dans där de kan förena hyperfemininitet ”som glittrar och glammar” (s. 16) med sexighet och respektabilitet. Detta ger kvinnorna en styrka som de tar med sig till andra arenor i sina liv.

Helena Wulff, Stockholm

Cecilia Riving: *Icke som en annan människa: psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*. Gidlunds förlag, Hedemora 2008. 318 s. English summary. ISBN 978-91-7844-760-2.

”Dock går hans oförstånd till och med ännu längre, så att han stundom kastar knifvar efter föräldrarna, så väl fadren som modren, ofta måttande åt deras ansigten, hvadan han med skäl kan betraktas såsom en för allmänna säkerheten ganska vådlig person, den der svårligen kan af sina fattiga föräldrar tillbörligt bevakas och vårdas.”

Så här beskrivs gossen Anders S vars obegripliga och aggressiva beteende blev ett problem för både familjen och lokalsamhället. Pojkens hotfulla uppförande ledde till att familjen såg sig tvungen att tillkalla medicinsk hjälp för att få bukt med den besvärliga situationen och Anders S intogs till slut på Vadstena hospital år 1860.

Om Anders S och många därtill får vi läsa i Cecilia Rivings avhandling i historia, *Icke som en annan människa: psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*. I

blickfånget för avhandlingen står mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället, närmare bestämt granskar författaren hur föreställningar om psykisk sjukdom växte fram i mötet mellan experter och lekmän. Även om den svenska psykiatris historia har studerats rätt ingående i ett flertal studier, är förhållandevis litet känt om psykiatris relation till det omgivande samhället på en konkret nivå. Därför känns Rivings frågeställning både fräsch, ny och relevant. Tidsperioden, 1800-talets andra hälft, är välvald, eftersom psykiatrin under denna tid växte fram och formades som vetenskap i Sverige, samtidigt som sinnessjukvården växte med accelererande hastighet och allt fler människor blev intagna på statliga institutioner på lekmäns initiativ. Under de knappt fyra decennier som Riving undersöker skedde en tredubbling av antalet vårdplatser i den svenska statliga sinnessjukvården. Denna utveckling säger något om tidsperiodens behov av vårdplatser, men illustrerar framför allt hur psykiatris etablering som ett nytt kunskapsfält ledde till att sociala problem blev möjliga att lösa med medicinska åtgärder. Beteendeformer som tidigare inte nåddes av medicinska praktiker upptogs nu i den expanderande professionens kunskapsområde. Därför kan man se ökningen av antalet ”dårar” även som en kategorisering som möjliggjordes i samband med den psykiatriska diskursens etablering.

Rivings fokus ligger på interaktionen mellan olika aktörer, där syftet är att demonstrera hur psykisk avvikelse uppfattades och bedömdes både i lokalsamhället (av olika aktörer) och i psykiatrin, samt hur samspelet mellan lekmän och läkare gav upphov till olika tolkningar av psykisk sjukdom. För detta ändamål har författaren bearbetat ett imponerande källmaterial som är både omfattande och mångsidigt. Större delen av källorna hämtas från arkiv från tre svenska statliga hospital: Malmö hospital, Vadstena hospital och Lunds hospital, där olika patienthandlingar utgör huvudmaterialet.

För att ytterligare kunna analysera mötet mellan psykiatrin och lekmän använder sig Riving även av källmaterial som protokoll från sockenstämmor och häradsrätter samt rättegångsprotokoll. Psykiatris tolkningar av psykisk sjukdom analyseras med hjälp av psykiatriska avhandlingar och samtliga nummer av den medicinska tidskriften *Hygiea*, som utkom åren 1845–1890. Därtill inkluderar avhandlingen officiell statistik, såsom årsberättelser från rikets sinnessjukanstalter, betänkanden, utredningar och lagar om sin-

nessjukas vård. Patienters intagningshandlingar är ett mångsidigt material som innehåller såväl lekmäns som experters texter om patienten, eftersom familjemedlemmars, prästers och olika kommunala instansers intyg inkluderades i patientjournalerna. Rivingens metod är kvalitativ även om den lutar sig mot ett stort kvantitativt material.

Historisk forskning om psykisk sjukdom och psykiatrins patienter har ofta fokuserat på medicinska och kulturella diskurser, något som delvis varit ett nästan "oundvikligt" resultat av de dokument som funnits tillgängliga för eftervärldens forskare. Där det funnits gott om sjukhusarkiv och psykiatriska texter har det varit svårt att finna patienters egna narrativ. Stora delar av den historiskt inriktade forskningen kring patienter, sinnessjukdom och -sjukhus har således varit makroorienterad och analyserat galenskapens historia och dess samhälleliga förankring med utgångspunkt i strukturella samhällsförändringar.

Den tvärvetenskapliga forskningen har ofta pendlat mellan att å ena sidan studera institutioner, läkarvetenskapens maktbefogenheter såsom diagnostisering, stämpling samt kapitalistisk och patriarkal makt, och att å andra sidan granska den strukturella (historiska) bakgrunden, dvs. institutionaliseringen och framväxten av en ny profession – psykiatrin (Scheff 1966; Foucault 1967; Ehrenreich & English 1973; Scull 1979; Conrad & Chneider 1980; Busfield 1989; Porter & Wright 2003). På mikronivå har även "anstaltens idé och praktik" – för att parafrasera Mikael Eivergård och Lars-Eric Jönsson (1997) – gett upphov till ett flertal fina studier (se t.ex. Gittins 1998; Börjesson 1994; Jönsson 1998; Eivergård 2003). Feministiska klassiker inom området har studerat hur psykisk sjukdom och ohälsa *könas* och gett analytiska redskap för att närma sig vansinnet inte bara som en social konstruktion, utan som ett mångfasetterat könat och klassbundet fenomen (Chesler 1972; Showalter 1987; Johannisson 1994; Busfield 1996). Senare studier har också lyft fram familjens och lokalsamhällets roll i skapandet och namngivandet av mentala problem, som en av Rivingens inspirationskällor Akihito Suzuki (1999, 2006) som analyserar psykisk avvikelser i 1800-talets England. Liksom i de flesta studier av vansinne och anstalter förblir själva objekten för alla interventioner, dvs. patienterna och deras egna tolkningar, i skymundan. Detta är dock snarare ett resultat av de historiska källorna än forskarens bristande insikt. Det är föga överraskande att sjukhusarkiv, som uppgjorts av myn-

dighetspersoner, i huvudsak består av auktoritetens egna texter.

Avhandlingen är strukturerad kring fyra övergripande delar utöver inledningen, där Riving presenterar tidigare forskning samt sina teoretiska och metodologiska perspektiv. Den första empiriska delen, *Psykiatrin*, behandlar följaktligen psykiatrin och dess inomvetenskapliga utveckling i Sverige under 1800-talets andra hälft. Riving demonstrerar noggrant hur psykiatrin som ett nytt kunskapsfält strävade efter att skapa ett sammanhängande kunskapsystem och nå vetenskapligt erkännande, även om fältet kännetecknades av konkurrerande åsikter, bl.a. om sinnessjukdomarnas huvudformer. Psykiatrins vinster och professionalisering kan ses i dårhusens omvandling till sjukvårdsanstalter och i de allt explicitare psykiatriska diagnoserna. Vad gäller relationen mellan den medicinska expertisen och lekmän visar Riving hur psykiatrer i allmänhet förhöll sig skeptiska till hur man i lokalsamhället förstod och tolkade psykisk sjukdom, något som kan ses som kännetecknande för yrkets professionaliseringssträvanden och gränsdragningar.

Den andra delen av avhandlingen, *Lokalsamhället*, visar hur familj, grannar, präster och kommunalherren var involverade i patienters intagning på sinnessjukhus, och därmed med om att definiera psykisk avvikelser. Där kapitlet om psykiatrin snarare befäster och bygger vidare på tidigare forskning om 1800-talets psykiatri, ger avhandlingens andra empiriska del spännande nya infallsvinklar. Riving är generös med exempel ur källorna och demonstrerar skickligt hur processen att namnge och definiera en individ som psykiskt sjuk började i lokalsamhället – som noterade avvikelser först, namngav och behandlade den – långt innan läkare tillkallades. Lokalsamhället presenteras som en separat, om än splittrad aktör i bedömningen av mentala problem. Författaren visar hur vardagliga omständigheter präglade uppfattningar av normalitet och avvikelser. I lokalsamhället uppfattades en individ vars beteende var främmande, förändrat och obegripligt som sjuk. Den sjuka i lokalsamhället, menar Riving, var den som inte betedde sig som andra, den som avvek från det vedertagna genom sina handlingar, känslouttryck eller sitt utseende. Det oförnuftiga beteendet lyftes fram som tecken på sjukdom, oavsett om det handlade om förvirrade föreställningar och utsagor, religiösa grubblerier, överdriven sorg eller glädje.

Avhandlingens tredje del kallas *Mötet*, den fjärde delen *Mötets betydelse* och bägge ägnas åt mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället. Det är i dessa två kapitel avhandlingens främsta styrka ligger. Riving skriver att det var i detta möte som ”uppfattningar och tolkningar formulerades, utbyttes, konfronterades och befästes” (s. 183). Mötet synliggjorde således parternas olika utgångslägen och målsättningar, men också deras gemensamma syften och ambitioner. Ett av de viktigaste resultaten i avhandlingen är att det fanns ett ömsesidigt beroende mellan psykiatrin och lokalsamhället: läkarna var beroende av de sjukdomstolkningar som familjen förmedlade och familjen var beroende av sinnessjukvården för att få avlastning.

Även om psykiatrer ofta förhöll sig skeptiska till lekmäns förklaringar behövde psykiatrin den bakgrundsinformation om patienten som familj eller hemkommun kunde erbjuda. Hemkommunen eller familjemedlemmarna däremot behövde den medicinska interventionen för att få bukt med problemet. Denna beroenderelation förenade därför lekmän och läkare, eftersom psykiatrin hade ett behov av ett kliniskt patientunderlag och sjukdomsberättelser för att kunna utveckla sin praktik och teori medan lokalsamhället behövde den hjälp som den medicinska diagnosen – m.a.o. intagning av den sjuka på sinnessjukhuset – kunde erbjuda. Detta kan ses som en process i vilken det sociala problemet omformulerades till ett medicinskt problem.

Cecilia Riving placerar sig i ett forskningsfält som har långa anor i ett flertal discipliner och hon är väl förtrogen med tidigare forskning, såväl den samhällsvetenskapliga som den humanistiska. På sätt och vis har hennes forskning större likheter med den tidiga sociologiska symboliska interaktionismen (t.ex. stämplingsteorin) än vad Riving själv kanske inser eller ger till känna (t.ex. Goffman 1961; Becker 1963; Scheff 1966; Smith 1978). På liknande sätt som Riving visade interaktionisterna hur stämpeln ”mentalsjukdom” ofta tillskrevs en person vars utsagor och handlingar var obegripliga för observatören, eftersom de inte motsvarade dennas egen verklighet. Även klassikerna påpekade att dessa företeelser ofta handlade om vardagliga och materiella ting, och att människor i den närmaste omgivningen var de första att notera och namnge avvikelserna.

På forskningsfältet har frågor kring (medicinsk) makt, aktörskap, samhällsklass och genus varit cen-

trala, men Riving väljer att inte göra djupdykningar i dessa riktningar, även om hon tangerar dessa aspekter. Hennes beläsenhet och källmaterial hade gett möjligheter till mera ”vågade” tolkningar och fördjupningar av makt och avvikelse i förhållande till t.ex. genus. Detta är inte en brist i avhandlingen, men kunde ha öppnat för djupare teoretiseringar. En annan smärre anmärkning gäller Rivings något överdrivna förtjusning i anglosaxisk forskningslitteratur. Boken innehåller en mängd engelskspråkiga citat som gärna kunde ha skurits ned, delar av citaten kunde med fog ha översatts till svenska eller ännu hellre skrivits om med egna ord. Problemet blir att den anglosaxiska forskningslitteraturen härigenom ofrånkomligt framstår som ”viktigare” eller mera legitim än den nordiska forskningen, och det är knappast Rivings avsikt. Hon kunde därför i en större utsträckning ha utnyttjat de gedigna nordiska studier som behandlar samma samhällskontext, det sena 1800-talets anstaltsvård och psykiatri, särskilt då avhandlingen är starkt kontextbunden.

Cecilia Rivings doktorsavhandling ger en gedigen inblick i samspelet mellan det sociala och det medicinska genom detaljrika och noggranna skildringar. Avhandlingens bidrag till forskningsfältet ligger i att vidga förståelsen av lokalsamhällets betydelse i förhållande till psykisk avvikelse, medikalisering och läkarvetenskap. Därtill är Riving stilistiskt säker och en engagerad forskare. Hennes angreppssätt är analytiskt, tilltalande och charmigt. Texten blir levande genom de personliga berättelserna; vi får höra om hur Anders S, Brita Maria, Kjersti och många därtill bemöttes, definierades och behandlades. Alla dessa individer avvek på ett eller annat sätt från en norm, en föreställning om det normala. Cecilia Rivings undersökning vittnar om något tidlöst och allmängiltigt; om människans syn på vad det innebär att vara just en människa: ”Hur är människan skapad, hur ska hon leva, hur skall hon tänka, handla och känna?” (s. 12). Avhandlingen synliggör hur berättelserna både är historiskt specifika och dagsaktuella. Där definitionen av sjukdom, den tolkning och den behandling en viss sjukdom ges alltid är kulturellt, socialt och historiskt föränderlig, förblir den psykiska sjukdomens kännemärke – avvikelserna – mera beständig genom historien.

Jutta Ahlbeck-Rehn, Åbo

Anna Ingemark Milos: *Stockholms stadsbibliotek och Moderna museet. En analys av arkitekturkritik i svensk press*. Sekel bokförlag, Lund 2010. 212 s., ill. English summary. ISBN 978-91-85767-52-6.

Märkligt nog har ingen tidigare valt arkitekturkritik som ämne för sin avhandling i konstvetenskap. Det är alltså en tacksam uppgift Anna Ingemark Milos gett sig på med sin avhandling som lades fram vid Institutionen för kulturvetenskaper vid Lunds universitet i mars 2010. Tacksam både för att den i viss mån är ett pionjärbete och för att ämnet erbjuder spännande infallsvinklar på arkitekturen.

Att arkitekturkritik är nytt som avhandlingsämne betyder inte att det saknas litteratur på området. I själva verket har det skrivits en hel del om arkitekturkritik kring sekelskiftet 2000, ofta med syfte att på olika sätt främja en kritik, en litteratur som Ingemark Milos haft att förhålla sig till. Och ämnet är givetvis stort, så stort att det kräver både en överblick och en stark avgränsning för att bli hanterligt.

Ingemark Milos beskriver sitt syfte som ”att genom närläsning av ett urval arkitekturkritiska artiklar klarlägga med vilka mål och medel ett antal professionella kritiker diskursivt och retoriskt förmedlar sin föreställning om arkitektur och arkitektonisk kvalitet” (s. 8). Det är på en gång en stark avgränsning i form av ett relativt litet antal fallstudier och en hög ambition att med detta material diskutera, eller rentav ”klarlägga”, mål och medel. Det kräver en förståelse både för kritikens institutionella villkor och dess retorik och en syn på vad arkitektur är.

Redan i inledningen skriver Ingemark Milos om medias roll. Hon menar att medias intresse för arkitektur växlar och kännetecknas av en periodvis tystnad. Detta gör också att det finns ganska få professionella kritiker och ett återkommande klagande över att det skrivs för lite om arkitektur (s. 11 ff.). Hon tar även upp formandet av arkitekturkritiken som genre och pekar på hur den föddes med pressen och dess offentliga samtal från 1700-talet (s. 16 ff.). Sin syn på arkitektur deklarerar hon tidigt som att det är en brukskonst (s. 10). När hon sedan kommer in på de offentliga kulturbyggnader, bibliotek och museum, som hon valt för sina fallstudier så hamnar hon lite i ett dilemma (s. 25 ff.). Å ena sidan lockar de uppenbarligen både media och skribenter och ger upphov till många debatter, vilket är ”välkommet”, både för arkitekturen och

för avhandlingsförfattaren får man förmoda. Å andra sidan är det problematiskt ”att debatten kring dess prestigefyllda projekt kan tyckas ske på bekostnad av ett mera kontinuerligt samtal om vardagens arkitektur, såsom bostäder, skolor och sjukhus” (s. 31). Hon väljer väg, som titeln på avhandlingen redan berättat, och koncentrerar sig på en studie av två offentliga byggnader där det finns ett ovanligt rikt material, Stockholms stadsbibliotek och Moderna museet.

Innan själva fallstudierna kommer dock en fördjupning av inledningen i två kapitel, dels ett om den svenska arkitekturkritikens historia, dels ett med ”metakritiska perspektiv”, både på kritiken och på avhandlingens kritik av kritiken.

Kapitlet om arkitekturkritik i svensk press inleds med några korta tillbakablickar på äldre dagspress och fackpress. Från sekelskiftet 1900 fördjupas beskrivningen. 1890-talet innebär också ett ökat skrivande om arkitektur, som Ingemark Milos kopplar till det intensiva byggandet, främst i Stockholm. Mycket i sekelskiftets arkitekturdebatt handlar om arkitekturideal, där nationalromantiken står mot en äldre arkitektursyn. Den ideologiska debatten fortsätter in i funktionalismen men sedan, menar hon, dämpas den till förmån för vardagsarkitekturen. Under miljonprogrammet minskar antalet arkitekturkritiska artiklar i dagspressen, hävdar hon utan något direkt belegg. Det är ett lite förvånande påstående med tanke på den ändå intensiva och upprörda diskussionen kring ”nybyggd slum” (Olle Bengtzon i *Expressen*) och invigningen av Skärholmen (”Det enda man kan använda Skärholmens center till är att rulla engångsglas så det låter riktigt jävligt mellan väggarna. Riv det!”).

Under Per-Olof Olssons tid som chefredaktör för *Arkitektur* (1961–67) gjordes försök att vidga den professionella debatten. Författare och konstnärer skrev om de nybyggda städerna och fick ett av få polemiskt välformulerade mothugg till försvar för modernismens ideologi från Sven Thiberg, som i *Arkitektur* 5/1966 menade att de ”legitimerade ordstaplarna” står för en ”oro utan åror” – de har bara oro och inga alternativ att komma med. Inget av detta går Ingemark Milos in på och man undrar nästan om hon trots allt inte riktigt ser samtalet om vardagens arkitektur som arkitekturkritik.

Med postmodernismen från slutet av 1970-talet kommer en ny våg av arkitekturideologisk debatt och nya tidskrifter startas, som *Magasin Tessin* och *Mama*. Bristen på kritik påpekas från flera håll och genom kritikerpriser och tävlingar i arkitekturkritik

försöker arkitekternas organisationer främja kritiken. Med stöd från Arkus ges också en antologi om svensk arkitekturkritik ut 1993. Här tar Ingemark Milos avhandling vid.

Redan i inledningen hävdar Ingemark Milos att det inte finns någon etablerad teori för att förhålla sig till arkitekturkritiska texter och att de sällan varit föremål för närläsning (s. 9). Detta tomrum anför hon som skäl för sitt eklektiska förhållningssätt till teori och metod. Det kunde förstås också ha motiverat att introducera ett mera tydligt angreppssätt. I kapitlet om metakritiska perspektiv refereras ett antal kategoriseringar som kan vara användbara (s. 58 ff.). Bourdieu presenteras kort och fyra typer av kritiker pekas ut, med en viss koppling till frågan om arkitektkårens revirhävdande. De fyra är kulturkritiker (skribenter med bredare kulturbevakning), arkitekturkritiker (praktiserande arkitekter som även skriver), forskarkritiker (forskare som deltar i det offentliga samtalet) och specialiserade arkitekturkritiker. De fyra typerna, som är Ingemark Milos egna, används dock inte som kriterium för val av texter. Hon refererar även fyra typer av kritik enligt Jan-Gunnar Sjölin: beskrivning, tolkning, värdering och kontextualisering. Deskriptiv, tolkande och normativ kritik är ett annat sätt att formulera något liknande som också anförts. Närläsningen som den metod Ingemark Milos framför allt använt sig av handlar om att sätta in texten i ett sammanhang, som kan vara både tillkomstens och läsningens sammanhang (s. 65 ff.). Hon skiljer mellan lodrät analys, av den enskilda texten, och vågrät, som skär genom flera texter. Och hon radar upp en mängd frågor hon tänker ställa till sitt material, som vilka aspekter av arkitekturen som tas upp, vilka är kritikkens perspektiv, vilket är dess språk, vem formulerar kritiken, vilken är dess funktion?

Drygt hälften av avhandlingen upptas av de två fallstudierna, Stockholms stadsbibliotek och Moderna museet, två offentliga byggnader som var föremål för debatt under den tid som avhandlingen tog form och genomfördes. När det gäller Stadsbiblioteket behandlas både kritiken när huset var nytt 1928 och i samband med den planerade tillbyggnaden 2007. För Moderna museet är det tävlingsskedet 1991, invigningen 1998 och återinvigningen 2004 som ger materialet.

För båda sina fall inleder Ingemark Milos med ett kapitel som ger en presentation av projektet och pressens kritik av det för att sedan i ett nästa kapitel fortsätta med en tematisk läsning av ett antal arkitekturkritiska texter, femton om stadsbiblioteket och arton

om Moderna museet. Till det hon tycker sig konstatera är att det vartefter uppstår en konsensus kring hur man ser på projektet. Ett språkbruk sätter sig och ett slags kanonisering uppstår.

I sin sammanfattande diskussion reserverar sig Ingemark Milos för att ”dra alltför långtgående slutsatser utifrån två begränsade fallstudier” (s. 181). Hon menar sig ändå urskilja vissa tendenser. En sådan, kanske den centrala, är att det är arkitektens uttryck och stil som är i fokus. Inte särskilt mycket platsen eller tillkomstprocessen eller funktion eller hållbarhet och ekonomi. Hon menar att detta ”tyder på en viss okunskap eller ointresse hos kritikerna och/eller läsarna” (s. 185). Det är arkitekturen som konst och dess estetiska kvaliteter som både dagspress och facktidsskrifter vill förmedla.

Vid denna tankeväckande iakttagelse lämnar jag tills vidare Ingemark Milos text för några egna reflektioner utifrån ett yrkesliv som både specialiserad arkitekturkritiker och forskarkritiker. Jag tror att det ligger något i denna hennes slutsats. Som en i redaktionen för tidskriften *Arkitektur* i mer än tre decennier har jag slitit med frågan kan man väl säga. Jag tror att en förklaring, om än inte ett försvar, är att det är krävande att göra denna sorts bredare analyser av arkitektur som hon indirekt efterlyser. Det är krävande för att man måste ta fram ett stort material som inte är lika lättillgängligt som byggnaden där den står. Men det är också krävande för att det finns vissa förväntningar och former för arkitekturkritiken som man behöver bryta mot. Processer är mycket svårare att gestalta och förmedla till en läsare än bilder av arkitektur som arkitektvärlden är van att ta till sig. Arkitekturtidsskrifterna har utifrån fått återkommande kritik för att deras fotografier är tomma på människor. Skälet är inte att arkitekter inte tycker om människor, vilket ibland antyds, utan att bilderna är till för att visa hur byggnaden är sammansatt av sina olika delar, vilket är arkitekters yrkeskunskap. Den komplexa bilden av ”människan i rummet med dess föremål”, som filmaren Roy Andersson talat om, är naturligtvis också i högsta grad intressant. Men långt mer krävande att framställa än att bara se till att befolka bilderna.

Kritiken mot ett (överdrivet) intresse för arkitektens estetiska kvaliteter kan naturligtvis också riktas mot konstvetarna. Det är min uppfattning att arkitekturhistorien alltför ofta varit en arkitekternas och i viss mån beställarnas historia medan övriga parter i processen, som byggare och tekniska konsulter, inte

synts och inte själva varit intresserade av sin historia. Jag vet att det finns konstvetare som inte håller med om detta och det går att lyfta fram exempel på ett bredare perspektiv. Men jag vidhåller att detta är en brist, som beror både på svårigheter att få fram sådant material och på en okunskap att ställa rätt frågor till det från arkitekturhistorikerna.

Kritiken slår även tillbaka mot Ingemark Milos egen avhandling. Det finns till exempel en skildring av konflikten mellan arkitekten och byggherren till Moderna museet, där byggfel ledde till snabb stängning och ombyggnad. Skildringen är visserligen en partsinlaga, men just därför också mycket initierad och enligt min uppfattning ett gott exempel på arkitekturkritik i denna utvidgade mening. Det är Ragnar Uppman, som var Rafael Moneos svenska kontaktperson och en erfaren arkitekt, som i sin memoarbok, *I arkitektens öga* (2006), ingående ger sin syn på vad som hände. Ingemark Milos sade sig på disputationen känna till detta men hon nämner inte boken i sin avhandling.

För att sammanfatta min kritik av avhandlingen menar jag att den är ett gott forskarhantverk men att den kunde varit djävare i sin hantering av ämnet. Stockholms stadsbibliotek och Moderna museet är i själva verket två av det sena 1900-talets mest dramatiska arkitekturhändelser, som gjorda för att iscensätta i en avhandling om arkitekturkritik. Det märks nu knappast i Ingemark Milos oföränderligt återhållsamma hantering av ämnet. Det kan förstås vara en personlig lägningsfråga men på disputationen menade hon att det var den akademiska formen som ställde detta krav.

Det vill jag inte tro på, möjligen som etablerad kultur (att i så fall kritiskt ifrågasätta) men inte som formellt oöverstigligt hinder. Detta leder också vidare till en annan fråga inför framtiden. Konsthistoriker har spelat en viktig roll som kritiker i den svenska 1900-talsarkitekturen, i en ständig dialog med arkitekterna. Man behöver bara nämna namn som Göran Lindahl, Elias Cornell och Anders Åman. Det är inte säkert att denna dialog kommer att fortsätta. Förment akademiska krav kan vara ett problem. Nedrustning av humaniora i allmänhet och arkitekturhistoria inom konstvetenskapen i synnerhet är ett annat, minst lika allvarligt.

I sin slutplädering talar Ingemark Milos vackert om vikten av studier av kritiken för att vidga förståelsen för arkitekturen. Hon säger också att ”kunskap och visioner i kombination med kritiskt ifrågasättande är väsentlig för att arkitekturen inte ska stagnera” och hon önskar sig en mångfald kritiska röster och en kunskap

förmedlad så att allmänheten kan ta del av den (s. 189). Det är svårt att inte hålla med och att dessutom hoppas att konstvetarna också framöver ska vara en del av detta pågående samtal om arkitektur.

Till sist kan jag inte låta bli att notera att ett av avhandlingens få korrekturfel är att sista meningen saknar punkt. Jag vill gärna tolka detta symboliskt: Fortsättning följer.

Claes Caldenby, Göteborg

Helena Strömquist: *”Med coleurt omslag”. Färgade, dekorerade och tryckta pappersomslag på svensk bokmarknad 1787–1846*. Institutionen för kulturvetenskaper, avd. för ABM och bokhistoria, Lunds universitet 2010. 410 s., ill. English summary. ISBN 978-91-628-7994-5.

Helena Strömquists avhandling *”Med coleurt omslag”. Färgade, dekorerade och tryckta pappersomslag på svensk bokmarknad 1787–1846* gäller den pappersbundna boken under en tidsperiod vars begynnelseår markerar Kungl. Maj:ts beslut 1787 rörande de svenska förläggarnas rätt att sälja bundna böcker, dess slutår skråsystemets avskaffande 1846. Avhandlingen är disponerad i sju kapitel med vissa sammanfattningar samt ett appendix som redogör för den pappersbundna bokens ”anatom”. Framställningen är rikt illustrerad med färgfotografiska reproduktioner och teckningar.

I det inledande kapitlet redovisar Strömquist sin förankring i en materialbibliografisk uppfattning om boken som föremål och som medium. Hon hänvisar i detta sammanhang till D.F. McKenzies kritik av den deskriptiva anglosaxiska bibliografin och hans text-sociologiska perspektiv som gjort bokvetenskapen till en tolkande vetenskap; genom det blev det möjligt att förklara varför texter getts en viss form samt hur formen påverkar vad och hur texten kommunicerar. En annan utgångspunkt för Strömquist är Thomas Adams & Nicholas Barkers bokhistoriska modell. Enligt den omfattar bokens livslopp fem stadier – publicering, produktion, distribution, reception och fortlevnad – och dessa blir utgångspunkt för studiet av boken som grafiskt dokument. Modellen bygger på en socioekonomisk förklaring till bokens existens; bokens tillblivelse vilar i ett publiceringsbeslut och boken är en produkt, dvs. en kommersiell vara.

Strömquist ansluter sig till de auktoriteter som

hävdar att materiell bibliografi utgör ”kärnan inom det bokhistoriska forskningsfältet” och att den skapat ”de protokoll genom vilka boken studeras som text-sociologiskt fenomen” (s. 24 f.). Samtidigt skiljer sig hennes undersökning från den materiella bibliografin genom att utgå från *bandet* som artefakt, inte från den tryckta texten eller dess budskap. Som korrektiv hänvisar Strömquist till Mirjam M. Foot, som betonat att bokbandet utöver sina skyddande och konstnärliga egenskaper har en bibliografisk betydelse (s. 25). Eftersom den materiella bibliografin saknar en terminologi inom området bokband som materiella objekt tar Strömquist det som sin uppgift att upprätta en sådan.

Författaren redovisar sin förankring i handbokbindarens yrke och beskriver sin undersökning som ”en hantverkarens fortsatta arbete med att tolka och försöka förstå handlingsburen kunskap genom att flytta över studiet av boken som föremål till en vetenskaplig kontext” (s. 26). Boken förstås inte enbart i den semiotiska betydelse som McKenzie menar är möjlig, nämligen som ett ting som signalerar eller pekar mot något annat. Med hänvisning till forskningsfältet *material culture* hävdar Strömquist, att boken är ”ett föremål i sig, vars materiella egenskaper och former utgör en erfarenhet och upplevelse” (s. 27). Särskilt värde för den materiella bibliografin har den forskning inom *material culture*, som hävdar att det inträffade en konsumtionsrevolution under 1700-talet.

I redovisningen av tidigare forskning anknyter Strömquist dels till traditionell bokbandshistoria, dels till bokmarknadshistoriskt orienterad forskning. En utgångspunkt är Mirjam M. Foots *The history of bookbinding as a mirror of society* (1997). Av betydelse är vidare den forskning som hävdar, att det redan under 1600-talet fanns en industriell produktion och utbredd handel med bundna böcker. Bland forskare som undersökt förlagsbandens marknadsekonomiska betydelse nämns Michael Sadleir och Ruari McLean. Nicholas Pickwoad har analyserat bokbandsteknik och bandtyper i relation till de ekonomiska faktorer som styr själva bokproduktionen. Inom bokbandsforskningen med materialteknisk historisk inriktning nämns Jan A. Szirmai och terminologin i *Kneep en binding* (1997). Av senare svensk bokmarknadshistorisk forskning nämns bl.a. Stina Hanssons bidrag till förståelsen av 1600-talets bokmarknadsekonomi, Bo Bennich-Björkmans undersökning av systemen för spridning av böcker i Sverige 1600–1850, Lars Ekdahls av förläggarfamiljen Lindh i Örebro, Bo

Petersons av förläggarrollens professionalisering i samband med industrialiseringen, Anita Anckarcronas av bokauktioner i Stockholm 1782–1801, Margareta Björkmans av kommersiella lånebibliotek i Stockholm 1783–1809, Gunnel Furulands av den svenska romanen under 1830- och 40-talen samt Björn Dals av den kolorerade bilden under 1700- och 1800-talen. Ett stort och skiftande källmaterial ligger dessutom till grund för Helena Strömquists avhandling. Både kvantitativa och kvalitativa metoder har utnyttjats vid bearbetningen. Den pappersbundna bokens teknik och material har analyserats med stöd av den deskriptiva och analytiska bibliografins metoder och begrepp.

Kapitel II behandlar bokbandets bibliografi och praktik och lägger en materialbibliografisk grund för undersökningen. ”Band” studeras som begrepp och artefakt och den materialbibliografiska terminologin får belysa bandets marknadsfunktion och teknik. Bandets materiella egenskaper ordnas i en typologi. I kapitel III introduceras pappersbanden på den svenska bokmarknaden kring sekelskiftet 1800. Papperet som material diskuteras och två slags pappersband identifieras: pappbandet som var ett byggt band och pappersbandet eller häftet som var ett omslagsband. Kapitel IV kartlägger distribution och handel med böcker. Produktionen av bundna böcker analyseras med utgångspunkt i förlagssystemet som produktions-system och den bundna boken beskrivs som en faktor i förläggarnas och bokhandlarnas strävan att ta kontroll över bokmarknaden.

Genom handeln med böcker i exemplarform ökade användningen av pappersomslagna böcker. Denna bandtyp blev en förlagsstandard och pappersbandet övergick från att vara en distributionsbindning till en kommersiellt gångbar produkt, ett förlagsband. Strömquist skiljer mellan olika slags förlagsband och hävdar, att det är fråga om ett emissionsband när produktionen av förlagsbandet fått upplagekaraktär och banden till färg, form, material och innehåll kan knytas bibliografiskt till den tryckta inlagan. Produktionen av sådana band inleddes när förläggarna under 1700-talets senare decennier började förse sina förlagsartiklar med tryckta pappersöverdrag och titeletiketter som annonserade bokens titel och pris.

I kapitel V läggs ett konsumtionshistoriskt perspektiv på de dekorerade pappernas och de tryckta omslagens estetiska och praktiska funktioner. Den pappersbundna bokens egenskaper relateras till den marknad för konsumentvaror som etablerades. Vi-

dare diskuteras det tryckta omslagets funktion och betydelse för utvecklingen av boken som produkt och vara. I kapitel VI undersöks den pappersbundna bokens kommersialisering och genomslag hos konsumenterna. Via bokauktionskataloger undersöks hur mycket pappersbundna respektive skinnbundna böcker som fanns hos den bokköpande publiken.

Det avslutande kapitel VII utgör en diskussion och en sammanfattning. Strömquist konstaterar att bokproduktionen ökade från mitten av 1700-talet och att böcker spreds till allt större delar av befolkningen. Kring böcker och tidningar skapades offentliga rum och antalet boklådor växte. I takt med utbudet förändrades ideal, normer och läsvanor liksom kraven på boken som produkt. Formatet minskade, typografin anpassades efter texttyp och tilltänkta konsumenter, inbindningen rationaliserades. Genom sina ”materielle, estetiska och ekonomiska fördelar” motsvarade den pappersbundna boken de nya kraven (s. 307).

När bokbandet blev en del av boken som produkt, flyttades initiativet till bandets tillverkning från konsument och hantverkare till producent och förläggare. Bandet övergick från att vara privatband och hantverksprodukt till att bli emissionsband och förlags- och industriprodukt, det tryckta mediet från att vara en intermediär vara till att bli en konsumentvara. Den tidigare segmenterade bokhandeln utvecklades till ett integrerat system med detaljister, samtidigt reducerades bokbindaren till hantverkare och underleverantör. Boktryckerisocietetens grundande 1752 och de nya marknadsreglerna gav de nya institutionella förutsättningarna.

Den pappersbundna bokens succé inträffade samtidigt med kommersialiseringen av det tryckta mediet och dess marknadsföring via tidningsannonser, förlags- och bokhandelskataloger. Från och med 1840-talet publicerades praktiskt taget alla böcker i någon form av emissionsband, varav en betydande del i pappersbunden form. Användningen av färg, mönster, ornament och tryckta budskap fungerade som verktyg i förläggarnas strävan att skapa efterfrågan och sälja nya produkter.

Det sena 1700-talets konsumtionskultur var förutsättningen för 1800-talets allmänborgerliga kulturkonsumtion. Det tryckta mediets innehåll diversifierades, boken kom att tjäna flera olika syften – förutom att förmedla information och kunskap kunde den erbjuda förströelse – och blev en del av en kulturell praktik. Den pappersbundna boken blev både bärare och del av

de nya konsumtionsmönstren och ett led i demokratiseringen av konsumtionen av tryckta medier. Det utnyttjade handformade pappret var både beständigt och efemärt till sin karaktär och förmedlade genom färg, form och grafiskt uttryck publikationens innehåll och karaktär – mediet var åtminstone en del av budskapet. Strömquist jämför avslutningsvis den pappersbundna oktavens egenskaper och spridning med dagens medier: ”de skapar tillgänglighet, de är funktionella och estetiska, lätta och små, portabla, intima och på många sätt efemära” (s. 316).

Kritiska synpunkter

Helena Strömquists avhandling behandlar ett spännande och många gånger estetiskt utsökt material. Sannolikt kommer den under lång tid framöver att vara ett referensverk inom området. Styrkan i undersökningen ligger framför allt i närheten till det empiriska materialet, en viss svaghet är bryggan mellan empiri och teori. Samtidigt väcks intressanta frågor om ämnet bokhistoria, liksom om relationerna mellan olika humanistiska forskningsfält.

En förklaring till avhandlingens problematiska sida kan vara Strömquists långvariga förberedelsearbete med kartläggning och dokumentation vars digra resultat slutligen förts till Appendix. Förskjutningen av tyngdpunkten kan ha bidragit till att språnget från materialbibliografisk beskrivning till textsociologisk analys ibland förefaller ansträngt och att avhandlingens huvuddel fått karaktären av sammanläggningsavhandling. Den röda tråden i framställningen är ibland svår att följa och upprepningarna är många.

Avhandlingens språk är mestadels funktionellt men terminologin är inte alla gånger transparent. Samtidigt läggs stor vikt vid vad Strömquist kallar ”terminologiserande” (s. 44). Terminologiska spörsmål diskuteras i flera kapitel och i Appendix redovisas de aktuella termerna inom området bokband. Jämte en terminologi laborerar Strömquist med en ”typologi” och en ”klassifikation” men förhållandet mellan dessa olika ordningssystem är otydligt. En alfabetisk lista över problematiska bokhistoriska termer, inklusive bandtermer, och deras definitioner hade varit ett gott stöd och kunnat reducera upprepningarna i brödtexten.

Avhandlingens inledande definition av bokhistoria – ett ”forskningsfält som tagit form i mötet mellan flera olika discipliner vilka med utgångspunkt i boken intresserat sig för kommunikationsprocessen och dess historia” – är relativt bred men frågan är hur väl Ström-

quist lyckats integrera de olika perspektiven (s. 20 f.). Presentationen av McKenzie negligerar denne forskares utvidgning av det mediehistoriska forskningsfältet och hans semiotiska perspektiv får knappast något genomslag hos Strömquist. Associativa iakttagelser av teckenkaraktär är visserligen vanliga och det semiotiskt laddade verbet ”signalera” återkommer (s. 280, 307, 314). Ansatserna utvecklas dock inte.

Avhandlingens textsociologiska och konsumtionshistoriska perspektiv är samtidigt närvarande på ett mera allmänt plan. Intressanta perspektiv öppnar sig vid redogörelsen för framväxten av en konsumentmarknad och den kommersiella taktiken att ”kunna tillhandahålla och sälja varor färdiga för konsumtion” (s. 114). Det gör också avsnittet ”Färg som mode och kommersiell kraft”, redovisningen av det tidiga 1800-talets diskussion om romanläsningens vanskligheter och ett i förbigående anlagt genusperspektiv på ”manlig” respektive ”kvinnlighet” läsning (s. 176 ff., 226 ff., 302 f.). Någon fördjupning sker dock inte.

Begreppet ”kulturhistoria” förekommer knappast i Strömquists avhandling, men faktum är, att såväl den franska Annales-skolan som Robert Darnton har velat se bokhistoria som en del av kulturhistorien och att McKenzie har talat om den materiella bibliografin som kommunikationens kulturhistoria. Strömquist refererar visserligen både till Anneli Palmskölds och till Henrik Horstbølls kulturhistoriskt förankrade forskning, men relaterar inte sin egen undersökning till detta vida fält. Hennes fokus på ett relativt smalt bokhistoriskt segment kunde dock mycket väl ha infogats i en kulturhistorisk kontext, där mikroperspektivet får expandera mot ett makroperspektiv. Något ambivalent blir också Strömquists anknytning till *material culture*. Visserligen citeras Palmskölds resonemang om ett visst förhållningssätt till kulturhistoriska föremål och studiet av dem, men samtidigt hävdar Strömquist, att bokhistorikern inte behöver ta ”vägen över” materiell kultur, eftersom den materiella bibliografin redan tillhandahåller metoder och begrepp för studiet av boken som föremål (s. 28). Erkännandet av värdet av den konsumtionshistoriska forskningen inom materiell kultur rubbar heller inte Strömquists grundläggande utgångspunkt i det bokbandshistoriska respektive det bokmarknadshistoriska forskningsfältet (s. 31). Frågan kan samtidigt ställas vad som skulle ha hänt om hon vänt på kikaren och låtit teorier och metoder inom nya forskningsfält, som materiell kultur, ge det övergripande perspektivet medan den materiella bib-

liografin fått tjänstgöra som hjälpvetenskap.

Enskilda historiska aktörer skyntar vid något enskilda tillfälle i avhandlingen och ger då en välgörande konkretion åt resonemangen. Att individerna för övrigt i så hög grad lyser med sin frånvaro kan vittna om ett instämmande i Adams & Barkers kritik av Darntons kretsloppsmodell och dess inriktning mera på de ”människor” som är involverade i kommunikationsprocessen än på de böcker genom vilken den sker (s. 16). Mot denna kritik kan invändas att Darnton visserligen försvarar människans plats i bokhistorien, men att hans modell snarast tar fasta på individerna som aktörer i en social kommunikationsprocess.

Flera avhandlingar om bokband har skrivits av konsthistoriska forskare. Helena Strömquist har inte denna ingång till materialet, men hennes uttalade syfte är samtidigt att analysera de tryckta omslagen och dekorerade papperen för att se vilka ekonomiska, praktiska och estetiska funktioner de kan tänkas ha haft. I hennes avhandling är begreppet ”estetisk” mycket frekvent men den estetiska aspekten får knappast något genomslag i analysen (s. 43, 68, 71 f., 176, 216, 229, 277, 301, 307, 339). Ibland tycks Strömquist hävda, att en estetisk uppfattning är liktydig med uppskattning av det snarfagra, i andra sammanhang skyntar en bekännelse till en ändamålsenlighetens estetik, där formen följer funktionen. Samtidigt finns en objektiviserande ambition; Strömquist tar avstånd från dem som vid olika tidpunkter beklagat bokbandets försämrade kvalitet och hävdar i stället, att artefaktens kvalitet kan tolkas som ”dess förmåga att tillfredsställa producenters och köparens behov och förväntningar” (s. 50). Med denna utgångspunkt skulle ”falska bind”, av Strömquist avfärdade som ”falsarier”, kunna tolkas som en kvalitet (51, not 15).

En viss otydlighet stör ibland framställningen. När Strömquist påpekar att många bokbindare tillhandahöll en relativt ”s sofistikerad” litteratur vid sidan av stapellitteraturen och att bilden av ”den obildade bokbindaren” inte gällde hela skräet väcks frågan vilken eller vems bild som egentligen åsyftas (s. 121). Vid ett annat tillfälle hävdar Strömquist utifrån ett konsumtionshistoriskt perspektiv, att den färdigbundna boken, pappersbandet, var ”en av flera krafter på bokmarknaden” som innebar att den kommersialiserades (s. 30). Ett sådant påstående blir mera begripligt om det tydligt relateras till uppfattningen att kulturen skapas inte bara av människor utan också av själva föremålen. Vid flera tillfällen beskrivs ordnandet och

sammanhållandet av textbäraren till en bokform som en ”meningsskapande akt” varigenom det textbärande materialet förvandlas eller omvandlas till ett läsbart föremål, en bok (s. 46 f, 68, 303). Begreppet ”meningsskapande akt” pockar på en teoretisk kontext. Blir det ”textbärande materialet” verkligen meningsfullt och läsbart först med inbindningen? Är det inte snarare så att inbindningen gör det textbärande materialet mer funktionellt ur lässynpunkt?

Avhandlingens anknytning till internationell forskning och utländska exempel öppnar inte alla gånger för belysning av specifikt svenska förhållanden. Hänvisningen till exklusiva tidskrifter som *Journal des Luxus und der Moden* (1786–1827) leder inte vidare till närliggande svenska exempel som *Magasin för konst, nyheter och moder* (s. 140). Tidskriften *Phosphoros* skymtar vid flera tillfällen men analysen förs knappast längre än till ett citat av förläggarens uppfattning att månadsskriftens hela ”formgivning – omslagets färg, vinjetten och hela den anda som den skrevs i” var ”ett sätt att väcka uppmärksamhet”. Strömquist konstaterar visserligen att orange var en modiefärg, men frågan är om den i fallet *Phosphoros* också var betydelsebärande.

Avhandlingens avslutande kapitel tyngs av vissa upprepningar från tidigare avsnitt men utgör den viktiga sammanfattningen. Här ska endast noteras ett par reflektioner i marginalen. Strömquist hävdar i diskussionen om fortsatt forskning, att det är ”en uppgift av

nationalbibliografisk karaktär att dokumentera bevarade omslag i text och bild”. Påståendet ger skäl att påminna om att den nationalbibliografiska uppgiften i princip gäller beskrivningen av abstrakta idealexemplar och har litet att göra med vetenskaplig analytisk och deskriptiv bibliografi (s. 301). Detta förhållande hindrar inte att materialbibliografins respektive nationalbibliotekets företrädare kan ha ett gemensamt intresse av fördjupande beskrivningar av specifika exemplar.

När Strömquist konstaterar, att det ”tydligaste och mest slående” resultatet av undersökningen av samtida bokauktionskataloger är att skinnbundna böcker successivt ersattes av pappersbundna väcks en fråga. Hade inte både detta resultat och diskussionen om avancerad dekor som ett led i marknadsföringen med fördel kunnat relateras till Kristina Lundblads i tid och rum närliggande avhandling, *Om betydelsen av böckers utseende. Det svenska förlagsbandets framväxt och etablering under perioden 1840–1914 med särskild hänsyn till dekorerade klotband. En studie av bokbandens formgivning, teknik och relation till frågor om modernitet och materiell kultur* (2010) (s. 309). Denna infallsrika studie nämns inte av Strömquist, men stoffet i den hade sannolikt kunnat berika hennes egen diskussion och ge större tyngd åt hennes inledande definition av forskningsfältet bokhistoria.

Magdalena Gram, Stockholm

RECENSIONER

Regionauterna – Öresundsregionen från vision till vardag. Orvar Löfgren & Fredrik Nilsson (red.). Centrum för Danmarksstudier/Makadam Förlag, Göteborg/Stockholm 2010. 223 s., ill. ISBN 978-91-7061-079-0.

Öresundsbron fyllde tio år 2010. Samma sak gjorde Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet som står bakom ett stort antal böcker om Öresundsregionen. Dessa är anledningarna till antologin *Regionauterna*, som publicerades i samband med brojubileet. Grundfrågan i boken är vad som egentligen har hänt sedan Öresundsbron invigdes. Redaktörerna konstaterar i inledningskapitlet att deras fokus ligger bortom politiska utspel och massmediernas stereotyper. Istället intresserar sig bokens författare för ”det all dagliga bruket av bro och region”. Detta låter både bra och intressant. De storslagna visioner och politiska propåer som utgjort elitens diskurs kring Öresundsregionen har ganska lite gemensamt med det som händer på Öresundstågen eller i konkreta möten mellan människor i regionen.

Sammanfattningsvis består antologin av 13 kapitel samt en inledning. De flesta kapitlen är författade av etnologer; i övrigt finns två kapitel skrivna av företagsekonomer samt ett kapitel av Öresundsbrons marknadsdirektör.

I det första kapitlet inleder redaktörerna med att blicka tillbaka och konstaterar att de drömmar och visioner som fanns innan bron byggdes – och som under brobyggets sex år skapade ”en magisk atmosfär” – ersattes av en ny och besviken diskurs då bron fanns på plats. Tre barriärer betonades i medier och forskning: det höga bropriset för bilar, byråkratiska hinder samt kulturskillnader. Men parallellt med ”tillnyktringen efter euforin” så ”tog nya generationer regionen i besittning”. Det är denna process, detta bruk, som sedan intresserar de flesta av antologins författare. Redaktörerna konstaterar avslutningsvis mycket riktigt att regionaliseringsprocesserna gjorde

de nationella skillnaderna tydligare än tidigare. För drömmen om en gemensam kulturell identitet, som väl inte någon etnolog trodde på, har knappast förverkligats under de tio åren efter brons invigning. Snarare tycks skillnaderna, som ur ett bredare perspektiv är ganska futtiga, ha blivit större, i alla fall i den offentliga debatten.

I det följande kapitlet redovisar och diskuterar marknadsdirektören Jacob Vestergaard statistik och mönster i regionens utveckling. Det är ett intressant kapitel och en bra plattform för fortsättningen. Undersökningarna visar tydligt att något har hänt: dels en kraftigt ökad mobilitet, dels ett skifte av Öresundsregionens karaktär. Fortfarande åker många svenskar till Danmark som nöjesresenärer, medan danskarna blivit shoppingturister i Skåne. Men ökningen av pendlingen handlar i huvudsak om arbets- och vardagspendling. Vestergaard lyfter förstas, i sin arbetsgivares intresse, fram den positiva utvecklingen. Men han konstaterar också att de mentala barriärerna lever kvar och att mediernas intresse är marginellt.

Företagsekonomerna Per-Olof Berg och Guje Sevón målar i sitt kapitel upp den klyfta som finns mellan olika geografiska synsätt på regionen. I polemisk anda kritiserar de den bristande insikt som aktörer i Stockholm menas ha för Öresundsregionens kraft och makt. Något vardagsperspektiv finns inte i kapitlet. Istället intresserar sig författarna för regionala makroprocesser på konceptuell nivå. Slutsatsen är att Öresundsregionen idag och i framtiden är och bör ha fokus på vetenskap och innovation. Författarnas argumentation är spännande men resonemangen bygger i huvudsak på allmän diskussion.

Tom O’Dells kapitel är ett av de intressantaste i antologin. O’Dell intresserar sig för emotionella och kulturella upplevelser hos pendlarna, särskilt de 60 procent av dem som tar tåget över bron. År 2000 pendlade ca 3 000 personer över sundet, 2009 hade denna siffra ökat till 19 000 personer. O’Dell konstaterar att mobilitet är en ”utdragen meningsfull rörelse genom en sekvens av förbundna platser” och utmanar den tra-

ditionella uppfattningen om vad integration är. Sammanfattningen av människor till mobilitetsstrukturer kan vara minst lika viktig som föreningen till platser. Ett resonemang som är högst logiskt om vi tar utgångspunkt i de vardagliga diskussioner som ständigt pågår kring bron och regionen – som oftare handlar om sena tåg än storslagna strategier. Hemmakänslan i regionen uppstår kanske till och med i första hand just på tågen, i vardagens rutinerade tristess.

Caroline Beck har liksom O'Dell valt att göra ett nedslag på just tågen och i rörelsen mellan Sverige och Danmark. Genom att följa resenären Fernando, forskare i Lund med rötterna i Kanada och Guatemala och med partner i Köpenhamn, förs ett träffande resonemang kring nationella skillnader. Fernando visar sig vara den Öresundare som alla visionärer såg framför sig i slutet av 1990-talet. För honom är, något förenklat, Malmö och Köpenhamn bara två hållplatser i två länder som har det mesta gemensamt.

Fredrik Nilsson skriver om gränspassager och använder sig främst av mediernas berättelser för att illustrera problem och motstridigheter. De som brukar regionen, regionauterna, refereras bara till i andra hand i en i övrigt välformulerad essäistisk text.

Orvar Löfgren utgår också han från mediernas bilder av regionen, men i ännu högre grad från marknadsföringsmaterial. Han konstaterar att nostalgiska stereotyper av Danmark som ett Bonbonland med öl, frihet och smörrebröd lever vidare i reklamen, medan Sverige ofta framställs som ett lågprisland i Danmark. Därefter förs en intressant diskussion om den problematiska nationella dikotomi som ständigt pågår i regionen: "Det är i vanor och förhållningssätt integrationen äger rum, inte i söndagsretorik eller magiska besvärjelser om Öresundsmedborgare." Löfgren konstaterar vidare att utvecklingen knappast lett till en enhetlig region, utan att regionauterna snarare rör sig i en föränderlig arkipelag.

Historikern Hanne Sanders kapitel är baserat på nya undersökningar som intresserar sig för kulturella kommunikationsproblem. Sanders analyserar först hur det danska framställs under en veckas rapportering i Sydsvenskan. Hennes slutsats är att de nationella och stereotypa vinklingarna, som dominerade i en annan studie från 2005, är borta, men att det kulturella utbudet ges mycket begränsad plats. Sanders drar långtgående slutsatser som knappast kan anses ha vetenskaplig grund med tanke på det begränsade materialet och urvalet. Sanders har också besökt bokaffären Gleerups

och videoaffären Hemmakväll i Lund och konstaterar att utbudet av dansk litteratur och film är mycket begränsat. Inte heller denna undersökning, vars slutsatser säkert kan stämma, kan anses vara genomförd på ett sådant sätt att mer generella slutsatser kan dras. I kapitlet redovisas också en enkätundersökning i Lund bland studerande 18–32 år. Metodiken redovisas blygsamt men slutsatserna baseras på endast 51 svar, så också denna studie får anses vara av begränsat värde. För att genomföra och dra slutsatser av kvantitativa mätningar krävs en stark problematisering av reliabilitet och validitet, som saknas i Sanders kapitel, som i övrigt har ett relevant syfte.

Gunnar Alsmark intresserar sig i sitt kapitel för dansk-svenska stereotyper och nationell självförståelse. Han lyfter bl.a. fram den kritiska Danmarksbild, kopplad till främlingsfientlighet, som växt fram i Sverige och för en intressant diskussion om detta som "ett exempel på svensk präktighet – och projektion". Vidare görs en god historisk analys där faktiska systemskillnader mellan Danmark och Sverige problematiseras.

Per-Markku Ristilampi bygger sitt kapitel på sammansmältningen mellan det globala och det lokala och lyfter fram bristen på *slow subjects* och personer med icke-europeisk bakgrund i Öresundsdiskurserna. Han menar, på god grund, att Öresundsregionen är en "skärningspunkt mellan två olika globaliseringstendenser", dels den som handlar om att attrahera kapital från den internationella marknaden, dels den som orsakas av internationell migration.

Företagsekonomen Christian Tangkjaer rör sig liksom de andra ekonomerna i antologin i huvudsak på konceptuell nivå och berör regional kreativitet och utveckling. Tangkjaer menar att regionens struktur har en stark kreativ potential men visar också på bristen på institutionellt ledarskap. I likhet med Orvar Löfgren, fast ur ett helt annat perspektiv, så visar Tangkjaer upp regionen som en arkipelag.

Markus Idvall väljer att vända sig till en grupp som fick stor uppmärksamhet under den politiska brobeslutsprocessen men som sedan försvunnit från offentligheten – bromotståndarna. I kapitlet fördjupar sig författaren i bromotståndets dåvarande estetik och organisering som beskrivs som dubbeltydig: å ena sidan agitatorisk, å andra sidan bevakande. Analysen utgår bl.a. från två ledande bromotståndare, Roland Rittman och Barbro Melander. Den senare har gått bort, men Idvall har intervjuat Rittman som numera

driver ett ekologiskt livsmedelsföretag och vars kritik mot brobygget har svalnat. Istället ser han nedläggningen av Barsebäck och framväxten av vindkraft som de stora vinsterna med den kamp som han och andra miljöaktörer har drivit. I det avslutande kapitlet presenterar Karen Lisa Goldschmidt Salamon anteckningar från pendlare då och nu. Hon pendlar i texten mellan anteckningar från sin far, som flydde Danmark 1943, egna anteckningar och andra danska pendlares reseanteckningar.

Den goda ansatsen till trots så är helhetsintrycket av antologin splittrat. Möjligen kan detta försvaras med att boken speglar den rörighet och rörlighet som finns i den faktiska Öresundsregionen. Det finns onekligen guldkorn och intressanta kapitel. Men ett problem är att antologin mest består av återanvända begrepp och välkända Öresundsresonemang. Till och med huvudtiteln på boken – regionauterna – är ett begrepp som lanserades redan 2003 av Tom O'Dell. Med några undantag finns det dessutom ganska lite nytt empiriskt material som grund för boken. I vilket fall så visar boken att Öresundsregionen fortfarande har en kreativ forskningspotential och att det fortfarande finns mängder av intressanta frågor att ställa.

Jesper Falkheimer, Malmö

Folkkultur i fokus. Maj Reinhammar (red.). Nr 106 i Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi, Kungl. Gustav Adolfs Akademien, Uppsala 2009. 156 s., ill. ISBN 867-91-85352-79-1.

I samband med sitt 75-årsjubileum år 2007 kallade Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur till seminarier kring temat folkkultur. Sammanlagt tretton föreläsningar publicerades och allesammans belyste det centrala begreppet ur olika synvinklar.

Begreppet folkkultur förknippas särskilt med två vetenskapliga discipliner, etnologin och folkloristiken. Folklivsforskning, folkdiktsforskning, folkminnesforskning, folkloristik, etnologi, kulturforskning, folkkultur – kärt barn har sannerligen många namn. I artiklar av Birgitta Svensson och Ulf Palmenfelt får läsarna veta vad som är centrala värden i den vetenskapliga verksamhet som döljer sig bakom alla dessa ord och varför de inte dugt i längden som benämningar på våra discipliner. Birgitta Svensson redogör för hur den svenska etnologin har utvecklats och för vilka

brytpunkter i det svenska samhället som lett till att vetenskapen måst ändra namn. "Folk" stod en gång för allmoge, "folkkultur" för allmogekultur men efter många svängar i långdansen kan man rentav fråga sig om de två orden alls passar in i den akademiska diskursen som led i disciplinsbenämningar. Hon gör det mycket elegant genom att söka flera triader som på något sätt karaktäriserar etnologin genom dess historia. Svensk, folk och kultur har olika mening i relation till tänkande om särart, likhet och mångfald i tid, rum och social miljö genom uttrycksformerna plats, berättelse och föremål. För henne är det kulturhistoriska perspektivet centralt. Ulf Palmenfelt står för detta i sin artikel om folkkulturen som en politisk maktfaktor i det svenska folkhemmet och i den svenska universitetsvärlden. Så småningom har begreppet folk blivit problematiskt i det mångkulturella, klasslösa, men etnocentriska Sverige. Ändå ger Palmenfelt förslag till fortsatt användning av begreppet: "folk" kan för en etnolog eller en folklorist indikera att han/hon vill se världen ur ett underifrånperspektiv med allt vad därtill hör av ifrågasättande, vardaglighet och kollektivitet.

Att folkkulturen varit och är central inom Kungl. Gustav Adolfs Akademiens verksamhet framgår av Bengt af Klintbergs redogörelse för publiceringen av svensk folklöre. Översikten är värdefull som introduktion till de olika skriftserierna, då dessa ofta redan är slutsålda. Artikeln visar också vad som varit av intresse för olika tiders svenska folklorister.

Till och med inom Kungl. Gustav Adolfs Akademien var "folkkultur" ett problematiskt begrepp. Man reflekterade över ordets plats i Akademiens namn, men beslöt efter några års kritiskt tänkande att behålla det. Nils-Arvid Bringéus belyser processen kring detta. Dessa fyra artiklar utgör tillsammans en god överblick över etnologins och folkloristikens forskningshistoria och de idéer som varit förhärskande i svenskt universitetsliv när de två disciplinerna behövt profilera sig.

Men folkkultur som begrepp gäller inte bara etnologi och folkloristik. Inom Akademien finns företrädare för flera andra vetenskapsgrenar där man också utforskar folk och folkkultur. Bo Gräslund visar hur livet i gård och by under järnåldern kunde utformas. I sin mycket tydliga och översiktliga artikel gör han inte stort nummer av olika slag av samhällsklasser. Elit och folk ställs inte mot varandra. Läsaren förstår ändå att samhället kan ha varit lika komplicerat som idag, bara på ett annat sätt, och att folk då hade likartade sorger och glädjämnen som vi har idag oberoende av den

sociala bakgrunden. Särskilt inledningen till artikeln är belysande, där Gräslund låter folk i en svensk järnåldersby möta en postmodern *homo sapiens*.

Också inom historievetenskapen och demografin är folket, men nu snarast i bestämd form, intressant. Torkel Jansson visar hur historieforskningen vid Uppsala universitet med åren förändrats från ett studium av "kungar och krig" till undersökningar av yrkesgrupper, intresseföreningar eller politiska organisationer, som på ett mera påtagligt sätt än exempelvis undersökningar om krona och frälse på 1500-talet berör stora mängder av människor. Bo Lindberg visar hur myndigheterna sett på folket. Begreppet är ganska nytt, det härrör från 1700-talet, men har försetts med många olika betydelser och därför blivit mål för olika slag av intresse från myndigheterna. Demograferna ser folket som något man kan räkna och beskriva. Politikerna ser i folket en seriös potential för fram-, med- och motgång. Efterhand som det sociala medvetandet förändrats ser man folket som konsumenter av vård, undervisning och omsorg. Folk förbinds även som ett romantiskt fenomen med ett visst territorium, ett visst språk och därför också med en viss kultur. Lindbergs slutsats är att begreppet idag närmar sig 1700-talets, då "folk" numera tycks sakna ideologiskt innehåll och närmast står för "de stora massorna", *vulgus*.

Lena Johannesson visar hur konstvetarna sett på folkkonsten genom tiderna från något som inte hade samma rang som den "riktiga" konsten, över något som visserligen var intressant men svårt att hantera till något i sig av intresse för ett konststudium. Begreppet folk har också här haft olika innehåll från allmoge via barn över patienter inom psykiatri till dagens stora massa av människor intresserade av *global art*. Det framgår tydligt att etnologerna övertagit utforskningen av folkkonsten, men att dessa ställer andra frågor till materialet än en konstvetare skulle göra.

På samma sätt som inom konstvetenskapen spelar begreppet folk en roll i religionsvetenskapen. Anders Hultgård frågar sig vad folkreligion är för något och ger några begreppspar som försöker inringa den icke etablerade kanoniska religionen. Han karaktäriserar folkreligionen genom religiösa handlingar och tankar som ligger vid sidan av den etablerade religionens lära, genom att den etablerade religionens företrädare inte omfattar folkreligionen och genom att folkreligionen "har sin plats bland folkets breda lager". Självfallet finns det många sätt att definiera folkreligion, från nationalreligion till folketro eller massornas religion.

Hultgård's huvudsakliga intresse ligger dock i att visa hur enskilda religiösa komponenter behandlas i övergången från att ha haft sin plats i den etablerade religionen till att bli en del av folkreligionen. Hans exempel är korguden i Vånga och andra berättelser av samma art, där de övergångar författaren belyser sker mellan fornnordisk religion, katolicism och protestantism.

Ortnamnsforskningen bygger på hur folk gett olika områden i sin omgivning namn. Svante Strandberg visar hur folks, här vanligen allmogens liv och näringsfång återspeglas i namnskicket. Också i dialektologin är folk ett centralt begrepp. Lars-Erik Edlunds analys av några dialektala ord demonstrerar bl.a. hur det vardagliga arbetet bland befolkningen syns i enskilda uttryck, hur världshistorien så att säga återspeglas i folks sätt att överta ord och omforma dem till sin dialekt.

Intressant är det också att läsa om hur Lars-Gunnar Larsson jämför förutsättningarna för ungersk och annan uralisk folkkultur. Han menar att avståndet mellan folkkultur och det han gärna vill kalla fåtalskultur ökar ju längre ett folk, ungrarna, haft en plats i det europeiska sammanhanget.

Evert Taubes förbindelser med olika kategorier av folk, från dem därhemma på Vinga fyr, i Göteborg och i skolan till sjömän, restaurangmusiker och argentinska *gauchos* beskrivs av Olle Edström.

Sammanfattningsvis var det intressant att läsa om hur skiftande innebörd begreppet haft och har. Det var också givande att se att begreppet spelar en roll i många av de discipliner som är företrädade inom Akademien. I praktiken verkar det dels som om motsatsförhållandet folk–elit fortfarande är bärkraftigt som teoretisk infallsvinkel i många av de discipliner Akademiens verksamhet berör. Dels förefaller det som om "folk" fortfarande i de flesta disciplinerna så som de presenteras här (alla artiklar utom Lars-Gunnar Larssons) står för "svensken", det är svensk folklore, svenska seder och bruk, svensk religionsutövning, svenska dialekter och svensk historia och, kanske det svenskaste av allt svenskt folkligt, Evert Taube, som står i centrum. Men detta förklaras bäst av att det är en akademi just för svensk folkkultur som är uppdragsgivaren bakom boken. Flera av artiklarna kan användas som kurslitteratur då många av dem är översiktliga, klara och har ett allmänt intresse.

Ulrika Wolf-Knuts, Åbo

Rondellhundar och schablonspindlar. Folkkonst i tiden. Eva Londos (red). Carlsson Bokförlag, Stockholm 2009. 191 s., ill. ISBN 978-91-7331-222-6.

Antologin *Rondellhundar och schablonspindlar. Folkkonst i tiden* är ett resultat från det 8:e folkkonstsymposiet som hölls på Jönköpings läns museum hösten 2007. I boken ryms inte mindre än tjuoen texter av tjugotvå författare, en inledning författad av Bo Lönnqvist samt ett förord skrivet av bokens redaktör Eva Londos. Det första folkkonstsymposiet i Sverige hölls 1989 på temat sydsvenskt bonadsmåleri. Initiativtagare var dåvarande professorn i etnologi Nils-Arvid Bringéus, som ägnat en del av sin digra forskargärning åt just sydsvenskt bonadsmåleri. Inriktningen på folkkonstsymposierna vidgades efterhand från att ensidigt fokusera bonadsmåleri till att omfatta en bredare definition av folkkonst som också rymde teoretiska diskussioner och samtida folkkonst. Kretsen av forskare, museifolk och konstnärer som deltar i symposierna om folkkonst har också därvidlag vidgats under åren, vilket kan avläsas i författarnas olika hemvister och yrken.

Till symposiet i Jönköping hade deltagarna bjudits in utifrån tre teman: ”narrationen inom folkkonsten”, ”den anonyma, laglösa kreativiteten i det offentliga rummet”, och ”de etablerade, skolade konstnärernas inspiration av folklig, primitiv eller naiv konst”. *Rondellhundar och schablonspindlar. Folkkonst i tiden* är strukturerad utifrån samma tematiska princip, även om vissa författare berör flera teman i sina texter, vilket gör den lätt att följa och ta till sig. Om man som läsare endast vill ta del av ett tema är artiklarna inte svåra att hitta. Överlag är de lättillgängliga och lättlästa, vissa av dem tycks bara ha genomgått smärre redigeringar för att anpassas från en muntlig kontext till en skriftlig sådan. Tack vare det digra antalet artiklar och den stora tematiska bredden erbjuder boken en utmärkt ingång för den oinvigde till det relativt vildvuxna forskningsfältet folkkonst.

Efter Bo Lönnqvists inledning, som sammanfattar den tematiska uppläggnings av symposiet och antologin, följer Barbro Kleins artikel ”Folkkonst i vår tid – om lån, offentliga rum, laglöshet och narrativitet”. Klein utgår i artikeln från ståndpunkten att ordet folkkonst är intressant, framförallt som ett sökord eller heuristiskt begrepp att använda för att upptäcka företeelser och producera kunskap, snarare än att slå fast

vilka företeelser eller produkter som får rymmas inom det. Ett skäl till att folkkonstbegreppet fungerar som sökord är möjligheten att få en kontinuitet och jämförbarhet; innebörder och aspekter som tidigare applicerats på allmogens dekorativa produkter kan appliceras på samtidens processer. Barbro Kleins bidrag är teoretiskt genomsyrat samtidigt som det vittnar om stor förtrogenhet med folkkonst i ett globalt perspektiv. Ett viktigt påpekande som Klein gör är uppmaningen till ”breda rumsliga jämförelser”, dvs. att vi ska undvika en metodologisk nationalism i våra undersökningar av folkkonstfenomen. Bo Lönnqvists artikel ”Estetik och anonymitet – om paradoxer i begreppet folkkonst” ger bl.a. en analys av folkkonstbegreppets användningar och definitioner över tid, en analys som är nödvändig i relation till de övriga bidragen i antologin.

Flera artiklar analyserar relationen mellan akademikonsten och folkkonsten, mellan de skolade konstnärerna och autodidakterna. Berit Eldvik visar i sitt bidrag hur folkliga textilier tjänat som inspirationskällor för textila formgivare som Elsa Gullberg, Märta Gahn, Josef Frank och Wanja Djanaieff. I Lena Larséns artikel ”Får jag lov? – Peter Johansson bjuder upp” får vi följa Peter Johanssons konstnärskap, som har präglats av hans ambivalenta känslor inför uppväxten i Dalarna och hur han formulerar frågor om tillhörighet och utanförskap. ”Vem får och kan göra anspråk på det vi kallar hembygd?”, frågade Johansson i utställningen Hembygds museet i Nässjö. Frågor om hembygd och om hur en plats beskrivs i bilder behandlar Ella Johansson och Susan Bergqvist i sin artikel om den s.k. Botkyrkabonaden. De diskuterar vad motiven kan säga om förhandlingar av identitet och kulturarv i Botkyrka i dag. Några artiklar pekar ut nygamla empiriska områden såsom den om ”moddade datorer” av Nils Orlander, som knyter an till tidigare folkkonststudier av skicket att transformera ting eller fordon, medan andra bidrag analyserar äldre material med nya teorier som Anneli Palmskölds bidrag ”Hur textila mönster blir till”.

Sammanfattningsvis kan man säga att artiklarna i *Rondellhundar och schablonspindlar* har olika förtjänster; vissa bidrar med teoretisk pregnans och skärpa, medan andra framförallt är intressanta beskrivningar av empiriska fenomen. På samma gång som *Rondellhundar och schablonspindlar* erbjuder en fantastisk provkarta på ett antal olika perspektiv på samtida folkkonst, relationerna mellan den skolade konsten och folkkonsten samt det gränsland av

laglöshet som folkkonsten ibland utgör, så lider den av att många av författarna inte har möjlighet att gå på djupet i sina respektive teman och ämnen (ett resultat av korta presentationer av pågående eller tilltänkta studier på symposiet). Trots detta är *Rondellhundar och schablonspindlar* en rik källa till inspiration såväl för den folkkonstintresserade forskaren som för en intresserad allmänhet.

Charlotte Hyltén-Cavallius, Botkyrka

Nycklar till kunskap. Om människans bruk av naturen. Håkan Tunón & Anna Dahlström (red.). Centrum för biologisk mångfald, Uppsala & Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm 2010. 372 s., ill. ISBN 978-91-85205-93-6.

För den som intresserar sig för människans förhållande till det svenska landskapet och dess biologiska mångfald finns det gott om både gammalt och nytt källmaterial att studera. Om de tre banden i serien *Etnobiologi i Sverige* (2001–08) var resultatet av en omfattande inventering rörande traditionellt präglad kunskap om svensk flora och fauna, är en fristående antologi som nu utkommit under titeln *Nycklar till kunskap* att betrakta som en kritisk handledning i hur man går till väga för att dokumentera sådan kunskap. Den ger inte bara information om dokumentations- och analysteknik, utan innehåller dessutom diskussioner om värdet av olika källor samt uppmärksammar viktiga etiska och metodologiska aspekter. Bokens undertitel, *Om människans bruk av naturen*, är däremot alltför allmängiltig, och redaktörerna borde ha lagt till: ”i Sverige”.

Av grundläggande betydelse för en metodbok som denna borde rimligtvis vara att tillhandahålla en klar definition av vad ämnet – i detta fall huvudsakligen etnobiologi – handlar om och hur man kan använda det som begrepp. Den definition av etnobiologi Urban Emanuelsson gör i förordet, ”(s)tudiet av lokalsamhällets användande av och föreställningar om landskapet och de organismer som finns där”, är enligt min mening något för vid. Frågan är om inte såväl den definitionen som hela boken vore lämpligast att sätta i samband med *etnoekologi*, som även kan fokusera på kunskap om andra fysiska aspekter av landskapet t.ex. snö.

Tyvärr finns det en viss tendens att det etnobiologiska studiet (själva vetenskapen) och dess *objekt* (tra-

ditionellt präglad kunskap om växter och djur) blandas ihop i litteraturen – så även i denna bok. I ett kapitel om vad etnobiologi är skriver Vagn J. Bröndegård att det är ”studiet av växelverknningar, relationerna mellan ett lands befolkning och det landets flora och fauna, såväl vilda floran som kulturväxterna, och på samma sätt både de vilda djuren och husdjuren”. I den definitionen sägs inget om huruvida kunskapen är *traditionellt* präglad eller om exempelvis fridlysning baserad på inhemska forskares arbete också hör till etnobiologins domäner – om det senare är fallet undrar man i så fall vad distinktionen är mellan etnobiologi och humanekologi eller biologi över huvud taget. Folklig kunskap är ju inte heller enhetlig för Sverige, och än mindre för länder med många olika ursprungsbefolkningar. Vidare kan man undra om uttryck som ”etnobotanik i England” och ”de nordamerikanska indianernas etnobotanik” syftar på lokal/traditionell kunskap som sådan eller den forskning som resulterat i olika sammanställningar.

Kulturanthropologen och humanekologen Alf Hornborg delar i sitt kapitel, som därpå följer, den bland antropologer vanliga uppfattningen att etnobiologin handlar om något kognitivt och att prefixet ”etno” bör rikta blickarna mot ”ett kulturellt och språkligt system av föreställningar om det kunskapsfält som anges”. En mer pragmatisk inriktning har dock kommit att dominera den svenskspråkiga litteraturen om etnobiologi, och så särskilt teoretiskt inriktat är det mesta av bokens innehåll inte. Det finns t.ex. inte mycket med om de kulturellt komparativa perspektiv som just antropologer kan bidra med ifråga om resonemang kring taxonomi (sätt att namnge och klassificera mångfald).

Farmakognosten Håkan Tunón, en av bokens redaktörer, problematiserar i ett eget kapitel samt i ett tillsammans med biologen och filosofen Henrik Lerner, den traditionellt präglade kunskapen som en resurs för framtiden samt vad uttryck som ”traditionell och lokal kunskap” egentligen står för. Det är två texter som på ett utmärkt sätt förklarar etnobiologins mål och mening. Det är så, förklarar de, att ”vetenskaplig kunskap kan finnas med fast omformad i lokal eller traditionell kunskap”.

Var och hur söker man då denna lokala och traditionella kunskap? Boken innehåller totalt 33 kapitel fulla av erfarna forskares råd och funderingar kring just detta, bl.a. den rikedom av relevant information som finns att hämta i svenska arkiv. Språkvetaren Ulla Ekwall berättar att man sammanfört fyra arkivs

otryckta material av upptecknade växtnamn till en databas (DIABAS), något som säkert kommer att bli av stor betydelse för nordisk etnobiologi. Alldeles särskilt intressanta är sådana namn för den som intresserar sig för folkliga taxonomier. Ekwall tar här helt kort upp Berlins metod för att analysera sambandet mellan taxon (namngiven kategori) och systematisk rang. Denna komparativa metod (som är något föråldrad i den version Ekwall presenterar den, eftersom den är baserad på en artikel publicerad nära 20 år innan Berlins bok *Ethnobiological Classification* utgavs) skulle i större utsträckning än hittills kunna tillämpas på svenskt material.

Möjligheterna att rekonstruera markanvändningsdynamik och kunskapssystem via bevarade bondeböcker och självbiografiska anteckningar samt äldre kartmaterial tas upp i flera kapitel och aktualiserar frågor om källkritik. Vid tolkningen av en gammal karta måste man t.ex. fundera över aspekter såsom varför kartan gjorts, vem som beställt den och i vilken tidsanda kartritaren verkat. Något motsvarande gäller för den som källkritiskt vill använda foton och landskapsmåleri för etnobiologisk analys. De arkivfoton som etnologen Kristina Berg använder i sitt kapitel ger, tillsammans med hennes bildtexter, mycket tankeväckande illustrationer till källkritisk problematik. Bilder ljuger kanske inte – men det finns fotografer som gör det.

Etnobiologen Ingvar Svanberg diskuterar hur man med hjälp av källkritik kan värdera uppgifter i berättande källor. Han påpekar att det är ”ett källkritiskt missgrepp att utmönstra vissa uppfattningar som ’felaktiga’ ur biologisk synvinkel” – om, vill säga, man önskar förstå alla de komponenter som utgör det studerade kunskapssystemet. Men för just förståelsen är källkritik viktig. Svanberg visar att det nedskrivna om kunskapen på en viss plats och i en viss tid kanske inte nödvändigtvis stämmer med vad man faktiskt fann hos människor just där och då. Man ska använda originalkällor, menar han. Inger Larsson och Håkan Tunón följer upp med var sitt kapitel om örta- och läkeböcker samt vilka fallgropar etnologen kan hamna i vid studiet av det för många så fascinerande forskningsfältet folkmedicin.

Att studier av den materiella kulturen också kan ge viktiga insikter i gångna tiders kunskapssystem framgår av diskussioner om museiföremål av trä och användningen av djurmaterial i hantverk. Kulturvårdaren Helena Åberg visar bl.a. hur mycket viktig kun-

skap om tillverkning av olika föremål försvann genom övergången till industrisamhället men att man med föremålsrekonstruktion som metod kan vinna insikter om den kunskap som föremålen ger uttryck för.

Två kapitel om att via intervjuer dokumentera kunskapssystem har skrivits av Yngve Ryd och Lilian Ryd. Den senares ”snabb-guide för intervjuaren” är föredömligt enkel samtidigt som den ger såväl studenter som väl bevandrade forskare något att fundera över. Det samma kan sägas om det avsnitt om etnokartering – att göra kartor för att visa lokalbefolkningars kunskap om naturen – som Håkan Tunón skrivit tillsammans med biologen Marie Byström, och där det ges exempel även från andra delar av världen än Sverige.

Att landskapet och dess biologiska mångfald på sitt sätt är ett arkiv, genom att både kulturella aktiviteter och naturliga processer påverkat det över lång tid, så att man faktiskt kan ”läsa det”, visar växtekologen och landskapshistorikern Urban Emanuelsson samt naturvårdsbiologen Tommy Lennartsson. Även den som inte ägnar detta sitt forskningsintresse kan här få ögonen öppnade för flera intressanta aspekter av gångna tiders trädanvändning, som man kan lägga märke till under en skogspromenad. Vidare är det glädjande att studier av det inte längre levande har fått en plats i boken genom kapitel om fysiska lämningar av människor, djur och växter, t.ex. genom pollenanalys, osteologi och dateringstekniker.

Boken fyller en hittills ganska tom nisch i undervisning och studiecirkel där kultur och hållbart naturresursutnyttjande står i fokus. Ett register skulle ha underlättat upprepade användning av den mycket innehållsrika volymen. Dess lättfattligt skrivna och därtill både rikligt och praktfullt illustrerade texter, som fannar ett brett metodologiskt fält, bör dock kunna tillförsäkra den en plats i flera kursers litteraturlistor.

Thomas Malm, Lund

Anders Gustavsson: *Bondeliv på 1800-talet. Med utgångspunkt i en bondes dagböcker och brev*. Novus forlag, Oslo 2009. 136 s., ill. ISBN 978-82-7099-535-6.

I den här volymen avser författaren, professor Anders Gustavsson vid Institutt for kulturstudier og orientalske språk vid Universitetet i Oslo, att belysa frågan hur dagböcker och brev med hjälp av en kulturhistorisk analys kan ge oss en inblick i en annan tids livsföring

och föreställningsvärld. ”Det är kunskapen om och tolkningen av en gången tids kultur på lokal mikronivå som står i centrum” (s. 14).

Analysen sker genom ett stort urval av teman som förekommer i källmaterialet, och utgångspunkten är att detta till största delen i sin tur grundar sig på det självupplevda, dvs. vad upphovsmannen, bonden Jakob Jonsson (1795–1879), var med om genom eget arbete och observationer av händelser. Men det innefattar även vad denne hörde eller läste om.

De kulturhistoriskt värdefulla bevarade bonde-dagböckerna har sedan åtminstone 1970-talet blivit uppmärksammade av den akademiska forskningen i Norden. Gustavssons bok anknyter till denna traditionstyngda forskning genom valet av teman för analysen, fastän med ett försök att även komma åt dagboksförfattarens tankevärld. Den aktuella dagboken är ovanlig i det avseendet att den även redovisar känslor och tankar på ett sätt som inte är typiskt för källgenren i allmänhet. Det kvinnliga dagliga livet skymtar också fram på ett otypiskt sätt.

Redovisningen av teman såsom årets utearbeten, arbetsuppgifterna, gårdshushållets ekonomi, kommunala angelägenheter, högtidsfirande, kroppsliga och mentala svårigheter, sociala relationer, omvärlden och samhällsfrågorna, kan därigenom kompletteras med kulturens mentala insida och dess olika uttrycksformer. Framställningen illustreras rikligt, inte minst med hjälp av folklivsskildraren Carl Gustaf Bernhardsons lätt naivistiska bilder, vilket ger volymen en folklig prägel vid sidan av officiellt kartmaterial och fotografier.

En något märklig omständighet, med tanke på bokens författare, är de frekvent förekommande referenserna i texten till artiklar i Nationalencyklopedin, och som syftar till att ge upplysningar om begrepp eller företeelser som den genomsnittlige läsaren av en kulturhistorisk skildring nog redan bör ha förkunskaper om, liksom de litet omständliga återgivningarna av äldre måttenheter. Referenserna till vetenskapliga arbeten förefaller till största delen syfta till att positionera Jakob Jonssons dagböcker inom genren, varvid hans dagböcker alltså framstår som mer reflekterande och mer känsliga för kvinnors liv och arbete än vad som är vanligt. Tillsammans med valet av illustrationer påminner boken mer om vad man brukar finna inom hembygdslitteraturen, i och för sig inte sällan skrivna av både kunniga och drivna författare med stort patos för hembygden.

Författarens metod att driva den kulturhistoriska analysen genom en relativt detaljerad redogörelse av dagböckernas återgivning av det dagliga livet uppspaltat på skilda teman, anknyter förvisso till det tidigare akademiska utforskandet av bonde-dagböcker. Men det uttalade målet att skapa en inblick i en annan tids livsföring och föreställningsvärld försvåras genom den splittring och kronologiska blandning som tematiseringen ger upphov till. De levande samtida människornas livsföring och föreställningsvärld var knappast tematiserad på det sättet. Här speglas därför inte vardagslivets växlingar över årscykeln, som ändå måste ha varit påtaglig för livsföringen och föreställningsvärlden bland dem som levde då. Här finns heller inte någon samlad bild av hushållens sammansättning eller av arbetsorganisationen i byn. Det blir helt enkelt aldrig riktigt klart vad det är som den kulturhistoriska analysen egentligen har bidragit med för slags ny kunskap. Som den mikrohistoria boken ändå har en ambition att vara, lämnar den en hel del övrigt att önska när det gäller den uttryckliga analysen.

Ingenting görs emellertid för sina fels skull utan för sina förtjänsters. Den här boken bidrar till en vid det här laget väl etablerad genre inom bonde-dagboksforskningen, den pekar på ännu en 1800-talsdagbok som dock är otypisk i sin framställning och därför kanske har ett större värde för forskningen än genomsnittet, och för den lokalhistoriska forskningen har den ett självklart värde. Dagboken finns utgiven i sin helhet i två delar av Tegneby hembygdsförening, *Jakob Jonssons dagbok* (1991, 1997), vilket givetvis underlättar för den intresserade att själv tränga in i just denna tankevärld. Som alltid är det de enskilda människorna i historien som fascinerar oss.

Anders Perlinge, Stockholm

Anna Lihammer: *Arkeologiska upptäckter i Sverige*. Historiska Media, Lund, i samarbete med Historiska museet, Stockholm 2010. 251 s., ill. ISBN 978-91-85873-96-8.

Under våren 2010 utkom en populärt hållen bok om arkeologiska upptäckter i Sverige, författad av Anna Lihammer, filosofie doktor i historisk arkeologi. Lihammer presenterar där ett personligt urval av arkeologiska upptäckter genom tiderna, som hon menar har haft särskild betydelse för sin samtids arkeologi och för vår bild av det förflutna. Boken ger ett nytt och

fräscht perspektiv eftersom den fokuserar på själva det arkeologiska upptäckandet i dess egen historiska kontext i lika hög grad som det som upptäckts. På så vis vävs den arkeologiska disciplinens och dess samtids-historia samman med de historier som upptäckterna har genererat. Lihammer inkluderar hela den svenska arkeologins tidsspann, från 1600-talet och fram till nutid. Det innebär att hon både presenterar en typ av arkeologiska upptäckter som förmodligen stämmer väl med gemene mans bild av vad arkeologi är och av upptäckter och forskningsfält – t.ex. samtidsarkeologi – som är förhållandevis nya för disciplinen och som kanske får somliga läsare att höja på ögonbrynen.

Det är roligt att någon väljer att lyfta fram just de svenska upptäckterna för en bredare publik. Som arkeolog har jag inte sällan fått frågan om det egentligen finns något här hemma att upptäcka och om jag inte hellre skulle vilja jobba i Egypten, Grekland eller Peru. Nej, faktiskt inte, brukar jag svara. Det finns så otroligt mycket kvar att upptäcka och så många frågor kvar att besvara i försöken att förstå hur människor har levt under olika tider, och de grundläggande frågorna är lika fascinerande här som på vilken exotisk plats som helst, vilket Lihammers bok också med all tydlighet visar. Men undran är förståelig – ganska få känner till den svenska arkeologin, hur arkeologer här har arbetat och arbetar under olika tider och vad deras upptäckar-iver har resulterat i. Därför är Lihammers bok mycket välkommen och kan fylla en viktig funktion genom att i ett lättillgängligt format sprida kunskap om detta.

Den största fördelen med att en fackman skriver den här typen av bok är uppenbar. Lihammer är uppdaterad och sorten väl aktuella debatter och strömningar. Hon har därför fått med många intressanta perspektiv och aktuella frågeställningar, även om allt av naturliga skäl inte kan rymmas. Nackdelen kan vara att det kan vara svårt att identifiera alla de informationsluckor man som fackman automatiskt fyller i med sin egen kunskap, men som förblir tomma för andra och som kan göra berättelserna fragmentariska och något osammanhängande. En liten sådan tendens finns i Lihammers bok.

Boken är rikt illustrerad med fotografier av föremål, landskap och arkeologiska undersökningssituationer, samt några tecknade rekonstruktionsbilder. Suggestiva och vackra miljöbilder och närbilder av föremål gör att man nästan får lite coffee table-bokkänsla när man bläddrar i den. Många bilder är i storformat och täcker hela sidor eller uppslag. Även den textliga layouten

är luftig, med löptext och faktarutor i färgade fält. Tanken är förmodligen att faktarutorna ska rymma mindre avsnitt som inte passar in i löptexten, men jag kan inte se någon tydlig sådan skillnad mellan faktarutornas innehåll och innehållen i löptextens olika små avsnitt. Längst bak i boken finns en bibliografi som i viss mån även kan tjäna som förslag till vidare läsning om respektive fyndplats. Avslutningsvis finns dessutom en orienteringskarta över samtliga presenterade fyndplatser, vilket är bra, då kartor i övrigt helt saknas. I många avsnitt anges även var föremålen finns förvarade i dagsläget och om de är utställda och tillgängliga för allmänheten eller inte.

Språkligt känns inte texten riktigt genomarbetad. Uppprepningar, inte minst i form av att stora delar av meningar från ingresserna återkommer i löptexten, ger intryck av ett klipp-och-klistra-förfarande och känns smått irriterande. Upplysningar om järnålderns aristokrati återkommer opropotionerligt ofta, vilket känns lite tjatigt, men det kan kanske förklaras med Lihammers personliga forskningskompetens. De regelrätta korrekturfelen är få, men när språkliga fel gränsar mot sakliga dito blir det mer besvärande. Jag tänker t.ex. på när den geografiska benämningen *Bergslagen* härleds ur ordet (fenomenet!) *bergslager* istället för *bergslag* (dvs. de arbetslag som arbetade inom gruvdriften) (i rubrik på s. 176).

Boken är strukturerad efter åtta teman som speglar vad som skulle kunna sägas vara en korsning av olika samhällsaspekter och aktuella arkeologiska forskningsområden. De är rubricerade *De döda*, *Skatter*, *Ritual och religion*, *Ristade minnesmärken*, *Boplatser och städer*, *Gruvor och industri*, *Befästningar*, *borgar och krig* samt *Om arkeologi*. Det sista temat handlar om den arkeologiska disciplinen som sådan. Inom de sju övriga temana presenteras arkeologiska upptäckter som Lihammer menar illustrerar arkeologin på området. Dessa olika upptäckter presenteras i inom-tematslig kronologisk ordning med avseende på det upptäckta, dvs. den arkeologiska lämningen: från äldsta stenålder fram till tiden för andra världskriget. Genom att fokusera på en viss samhällelig företeelse och belysa den med nedslag genom årtusenden, ger Lihammer ett fascinerande perspektiv och en lätt svindlande dimension. Tidsdjupet, de historiska rötterna, blir så tydligt när man får följa exempelvis industriell verksamhet från stenålderns flintgruvor till den brutala rovdriften i stormaktstidens metallgruvor. En liten tidslinjal vid inledningen till varje upptäckts-

avsnitt visar för läsaren var i historien man befinner sig. Geografiskt ser Lihammer till att täcka in hela det nuvarande riket, från den samiska offerplatsen vid Rávttasjávri i norr till det 7 000 år gamla gravfältet vid Skateholm i söder.

Boken inleds med en kort kronologisk översikt, från den senaste inlandsisen och fram till det moderna samhället. Översikten behövs för att hjälpa den läsare som inte är historiskt insatt att placera de olika arkeologiska upptäckterna i ett större sammanhang. Det är naturligtvis inte lätt att sammanfatta 25 000 år på knappt sex sidor, men det blir enligt min mening *lite väl* korthugget och kunde gärna varit aningen utförligare. Samtidigt är det värdefullt att denna översikt alls finns, eftersom den fortsatta läsningen annars lätt hade kunnat kännas splittrad.

Som en röd tråd genom hela boken går berättelsen om det arkeologiska arbetet, om upptäckandet och upptäckarna och om varför de olika upptäckterna en gång fått den betydelse de fått för vår förståelse av det förflutna. Arkeologer talar om att sätta in ett fynd eller en företeelse i sin kontext, sitt sammanhang. Man talar om kontextualitet. Lihammers grepp att sätta in den arkeologiska upptäckten i sitt upptäcktsammanhang är också en form av kontextuellt tänkande, eftersom upptäckstens kulturella och vetenskapshistoriska kontext är avgörande för tolkningen av det upptäckta. Motsvarande reflexivitet och källkritiskt tänkande finns naturligtvis inom alla discipliner, men det är spännande att Lihammer väljer att förmedla just detta till en bredare allmänhet. Och hon gör det bra. Jag skulle vilja säga att just detta är det bästa med boken: historierna om upptäckandet och om historiebruket. Om hur tolkningar och perspektiv har skiftat med samhället runt omkring. Mest slående är kanske det inledande avsnittet som handlar om de skiftande tolkningarna av Bäckaskogskvinnan, lokalt kallad Barumskvinnan, som från början utifrån sin samtids könsroller tolkades vara en man eftersom en pilspets för jakt fanns med i hennes grav. Arkeologins förändring genom tiderna speglas även i bildvalet i hela boken, som spänner från gamla svartvita foton av arkeologiska undersökningar till helt nya kriminalteknologiska rekonstruktioner av människors ansikten.

Det första temat, *De döda*, handlar till stor del om det som för ett par decennier sedan troligen hade rubricerats *Gravskick* eller liknande. Lihammers titelval speglar, som jag uppfattar det, hennes vilja att se bortom gravskicket och de döda materiella lämningarna

och istället presentera oss för berättelsernas huvudpersoner, de människor som en gång varit lika levande som vi själva är nu. Denna ambition uttrycks även genom att hon lyfter fram flera individer från olika tider. Vi får bl.a. möta Bäckaskogskvinnan, Hallonflickan och Bockstensmannen. Att detta tema kommer först är bra, det är där de gångna tidernas huvudpersoner, dvs. människorna, individerna, presenteras för oss och blir verkliga.

De följande temans ordning är mindre självklar. Tema nummer två, *Skatter*, är förhållandevis kort i sidantal räknat, vilket känns helt acceptabelt. Ämnet är visserligen fascinerande men samtidigt lite uttjat, särskilt som Lihammer likställer skatt med den klassiska undangömda samlingen av värdefulla metaller i form av mynt, smycken och annat. En spännande dimension hade kanske kunnat tillfogas om även mindre självklara skatter, exempelvis stenålderns gömmor (i de fall de inte tolkats som offer) av slipade flintyxor eller extra fina flintspån, hade inkluderats här. Även under detta tema, som i de flesta i boken, strävar Lihammer efter att lyfta fram människorna. Särskilt fantasieggande finner jag berättelsen om Loheskatten från 1700-talets Stockholm och syskonen Johanna och Tobias, vilka kanske var de som i orostider kände sig tvungna att gömma undan den.

Nästa tema, *Ritual och religion*, är ett stort ämne inom arkeologin, oavsett tidsperiod. Andra tiders trosuppfattningar och existentiella förhållningssätt har alltid fascinerat. Lihammers val av upptäckter är till stor del klassiska, men nog så fantastiska – bronsålderssköldarna från Fröslunda, Alvastra pålbyggnad och Alvastra kloster. Lihammer inkluderar emellertid även platser som inte figurerar lika ofta i litteraturen, som samiska offerplatser i storslagen natur och Klosterstads välundersökta rundkyrka.

Följande tema, *Ristade minnesmärken*, är lika klassiskt som temat skatter och även detta avsnitt har Lihammer valt att ge begränsat utrymme. Möjligen beror det på bristande personligt intresse från hennes sida. Som läsare får jag här en känsla av att hon inte är särskilt inspirerad. De platser och upptäckter hon presenterar är bland de allra mest kända och oftast framhållna. De är visserligen makalösa i sig, men jag saknar de lika spännande gotländska bildstenarna och det hade varit intressant om hon hade tillåtit sig att ta exempel även från senare perioder än tidigmedeltid, där hon valt att sluta. Både senare perioders återbruk av ristade minnesmärken och nya kompositioner har

spännande historier att berätta, vilka även skulle kunna anknyta till bokens underliggande problematik, historiebok. Temat hade även vunnit på att vidgas till att inkludera målade minnesmärken (om man väljer att tolka dem – liksom hållristningarna – som sådana) och därmed exempelvis mesolitiska hållmålningar.

Något som Lihammer förefaller mån om att lyfta fram och som återkommer på flera ställen i boken, nästan som ett mantra, är upplysningen om att människor i gångna tider inte levde isolerade utan att de hade kontakt med andra grupper, inte sällan över betydande avstånd. Detta poängteras även inom nästa tema, *Boplatser och städer*. De platser där människor valde att bo berättar för oss om hur de levde där, hur de ordnade sin vardag och förhöll sig till livets gång – men de berättar även att dessa platser ingick i större sammanhang av kulturella utbyten. Människor reste, kommunicerade över stora avstånd, var nyfikna och driftiga och strävade efter att vidga sin värld utanför den egna hembygden. Vi känner detta drag hos oss själva idag och sådana förefaller människor alltid ha varit. I temat om boplatser och städer känns det som om Lihammer åter är inspirerad och människorna och deras livsbetingelser åter kommer nära.

Så också i temat om *Gruvor och industri*. Avsnittet är kort, men genom ett väl gjort urval illustrerar Lihammer här människors strävan efter förbättrade materiella villkor: människors entreprenörsanda men även fullkomliga hänsynslöshet mot såväl medmänniskor som mot den jord vi lever på. Den heliga samiska trolltrumshammaren som återfanns i spåren efter en gödselhög i stormaktstidens gruvsamhälle Silbojokk bär drabbande vittnesbörd om bristen på respekt för andra människors tro, och den arma arbetare vid stormaktstidens Sala gruva som levde som slav och som begravts med halsjärnet kvar kring halsen blir en brutal illustration av utnyttjandet av andra för profit. Verksamheten i flintgruvorna från stenålderns Skåne framställs i kontrast som närmast idyllisk, men med Salaarbetarens livsvillkor på näthinnan kan man inte låta bli att undra om inte stenålderns gruvdrift kan ha rymt samma hänsynslöshet.

Det sista temat om arkeologiska upptäckter, *Be-fästningar, borgar och krig*, är också klassiskt inom den arkeologiska forskningen. Lihammer presenterar flera välkända och mycket spännande platser, men ger också en ny dimension åt ämnet genom att inkludera aspekter från det senaste decenniets samtidsarkeologi, vilken undersöker 1900-talets historia genom de

materiella lämningar som gömts i jorden. Lihammer har valt ett antal undersökningar med anknytning till andra världskriget. Med hjälp av fynden i jorden kan arkeologin lyfta fram ”glömda och gömda” historier i ljuset och därmed för det nära förflutna fylla samma funktion som den länge velat fylla för äldre historiska perioder. Genom att ställa nya frågor till närliggande historia, genom att bidra med samhällskritisk nyansering och påvisa komplexitet, fyller arkeologin en viktig funktion.

Bokens sista kapitel, *Om arkeologi*, är ett mycket bra kapitel och viktigt för förståelsen av upptäckandets kontexter. I det berättar Lihammer om den arkeologiska disciplinens historia, hur ämnet har utvecklats och hur arkeologi bedrivs idag. Hon försöker i några få rader ge läsaren en förståelse för hur arkeologer har arbetat genom århundradena, hur vi arbetar idag och varför samt hur metoderna har skiftat. Lihammer förklarar även varför god arkeologi är viktig och vad den kan bidra med. På så vis utgör kapitlet en bakgrund till bokens huvudtema – berättelsen om upptäckandet. Tanken från författarens sida är sannolikt att inte avskräcka läsaren genom att ha kapitlet i början av boken, utan låta denna sugas rakt in i de spännande berättelserna. Personligen tycker jag emellertid att det är lite synd att det kommer sist. Precis som den kronologiska sammanfattningen i inledningen utgör ramen för det upptäckta borde kapitlet om arkeologin ha fått utgöra fonden för upptäckandet.

Anna Lihammers bok är spännande och fantasieggande på flera plan. Upptäckternas historier är lika spännande som upptäckterna i sig och flåtan de bildar svåremotståndlig. Boken läses snabbt och jag rekommenderar den till alla med något intresse av det förflutna och jakten på detta.

Johanna Bergqvist, Lund

Barndom och arbete. Ingrid Söderlind och Kristina Engwall (red.). Boréa, Umeå 2008. 251 s., ill. ISBN 978-91-89140-57-8.

Barndom och arbete är den handfasta titeln på en antologi som handlar om barns arbete i och utanför hemmet i Sverige från 1950-talet till 2000-talet. Syftet med antologins olika texter är att undersöka och jämföra förutsättningar för barns arbete och hur dessa har förändrats över tid och varför. Vidare undersöker antologins olika författare vilka föreställningar om

barns arbete som finns i olika tider, platser och generationer. Några bidrag fördjupar sig också i inom vilka sektorer eller områden barn har varit och är verksamma beroende på ålder och kön. Frågor om kvantitet och omfattning av barns arbete undersöks också. Till det kommer frågor som blickar framåt.

Antologins kapitelförfattare kommer från olika ämnesområden som historia, psykologi och pedagogik. Det empiriska material som analyseras är också det hämtat från en rad olika håll: lagstiftning, betänkanden och statliga utredningar, arbetsannonser i dagspressen, dispensansökningar till Yrkesinspektionen och Barnavårdsnämnden, insändare i Lyckoslanten och Kamratposten och enkätundersökningar osv.

Antologin präglas därmed av bredd i flera avseenden, disciplinärt, materialmässigt, och inte minst i dess frågeställningar. En sådan bredd kräver disposition och antologin är uppdelad i tre delar: del 1: *Gränser, hinder och möjligheter*; del 2: *Barn i arbete*; del 3: *Föreställningar om barns arbete*.

Antologin behandlar tre viktiga utgångspunkter som diskuteras i inledningskapitlet.

För det första fastslår författarna att barndom och arbete är två begrepp som idag sällan kopplas samman. En fråga som uppstår i relationen barndom och arbete är t.ex. vad som kan rubriceras som arbete. En annan aspekt är att synen på barnet förskjuts från att vara en som mottar vård, omsorg och fostran till att vara en som bidrar till de sfärer där arbete sker. Både begreppet barndom och arbete får på så vis nya dimensioner.

För det andra problematiserar kapitelförfattarna begreppen barn och barndom i linje med ny barnomsforskning. Synen på barnet som en aktiv självständig aktör som bidrar till samhället på olika sätt är däremot central. En sådan utgångspunkt ruckar på maktordningar mellan generationer och olika åldrar där barn ofta är underordnade.

För det tredje konstaterar kapitelförfattarna att barns arbete idag inte är särskilt synligt. Därmed vet vi föga om vad det har för betydelse på individ-, familje- och samhällsnivå.

Inledningskapitlet öppnar för många konkreta faktafrågor: hur många, hur ofta var och vad, men också frågor av mer analytisk, filosofisk karaktär, varför och vad betyder det?

Del 1, *Gränser, hinder och möjligheter* består av ett kapitel. Det är författat av Mats Sjöberg och behandlar det lagstiftade skyddet av unga i arbetslivet under 1900-talet med särskild fokus på tiden 1950–2000.

Kapitlet är viktigt eftersom lagstiftningen föreskriver villkor för barns arbete i Sverige. Sjöberg understryker tidigt i kapitlet att ”faktum är att det var kring barn och unga arbetare som de första juridiska regelverken skapades för att begränsa exempelvis ålder och arbetstider för att utföra vissa arbeten” (s. 38). Behovet av skydd mot utnyttjande och exploatering var central för utvecklandet av lagstiftningen. De medel som finns för att begränsa barns arbete är framför allt åldersgränser, tidsgränser och även vilket slags arbete barn får utföra.

I analysen av arbetskyddslagstiftningen finner Sjöberg en rad olika synsätt och möjliga kategorier av arbeten: de fysiskt skadliga, de moraliskt skadliga, det utvecklande arbetet och arbete som är pedagogiskt och disciplinerande. På så sätt blir genomgången av lagarna också en slags idéhistorisk genomgång som säger något om hur det omgivande samhället sett på olika sektorer i arbetslivet över tid.

Den viktigaste delen av analysen är dock den relation som finns mellan arbetskyddslag och arbetsmiljölag å ena sidan och folkskolestadgan och skollagen å den andra. I takt med att skolsystemet byggs ut och enhetsskolan växer fram med ökade krav på skolplikt ökar också skyddet och därmed begränsas barns medverkan inom arbetslivet. Skolan måste komma i första hand och tar allt mer tid i anspråk.

Del 2, *Barn i arbete* består av tre kapitel. I det första ser Ingrid Söderlind närmare på statistiska källor, främst offentlig arbetsmarknadsstatistik. Hon undersöker hur många barn som arbetar, med vad, och i vilken utsträckning, heltid eller deltid, och jämför över tid. En bärande diskussion i kapitlet berör just de statistiska källorna och hur de som dokument i sig säger något om vad som blir synligt respektive osynligt arbete. En del slags arbete hamnar helt enkelt utanför statistikens urval, kategorier och tabeller. En viktig slutsats som går hand i hand med Sjöbergs analys av lagstiftningen är att det sker en förändring i barns tillgång till arbetsmarknaden i och med enhetsskolan och förlängd skolplikt i slutet av 60-talet. ”Under 1950- och 1960-talen hade de unga en viktig roll på arbetsmarknaden” (s. 104). Idag framstår det som allt svårare för en 16-åring att ens få ett feriearbete. Söderlind för dock resonemanget ett steg vidare. Det är inte bara lagstiftningen som sätter villkor, det finns också idéer om ålder och kompetens som hindrar yngre från att komma ut på arbetsmarknaden. Detta resonemang mynnar ut i en rad obesvarade frågor:

”Har jobben blivit svårare eller är det synen på vad

de unga kan klara av och orka med som har förändrats? Har barnen trängts tillbaka av andra grupper? Eller behöver barn inte längre arbeta? Har arbete förlorat i betydelse både när det gäller försörjning och socialisering?” (s. 105).

I nästa kapitel, författat av Kristina Engwall, Mats Sjöberg och Ingrid Söderlind, fortsätter utforskandet av barns arbetsmarknad genom analys av tre källmaterial. Det första är platsannonser. Det andra är dispensansökningar där arbetsgivare vill anställa minderåriga för visst arbete men där arbetsvillkoren i något avseende strider mot lagstiftningens regelverk. Det tredje är tidningar som vänder sig till barn och som på olika sätt skildrar barns erfarenhet av arbete, exempelvis genom att barn har skickat in eget material som de skrivit eller ritat.

I platsannonserna kan man se vilken typ av arbete som vänder sig till unga samt hur det förändras över tid. Exempelvis visar författarna att under åren 1955, 1965 och 1975 fanns en ganska stabil efterfrågan på ung arbetskraft inom tjänstesektorn, i hushåll/familj. Efterfrågan på barns arbete inom jordbruk och industri var mer marginell. De flesta tjänsterna var inom privat sektor och det finns också en fördelning mellan pojkar arbete och flickors som kan sammanfattas med orden ”springpojke och hembiträde”.

Beträffande dispenser som arbetsgivare ansökt om hos Yrkesinspektionen så gäller det arbetstider, arbetsuppgifter samt arbete för barn under 13 år. Den största förändringen i dispenser återfinns författarna under perioden 1990–2004 inom underhållningsbranschen. År 1990 gällde nio procent av ansökningarna arbeten inom film, teater och television. År 2004 utgjorde underhållningsbranschen hela 83,5 procent av alla dispensansökningar.

Läsning och analys av tidskrifterna *Lyckoslanten* och *Kamratposten* 1950–2000 visar att barns arbete gått från att vara formellt lönearbete till att mer och mer handla om informellt arbete där barn exempelvis ofta säljer saker på kommission. Ofta handlar det om att en skolklass säljer kakor, kolor eller annat för att få ihop pengar till en skolresa eller att enskilda elever säljer jultidningar eller majblommor. En viktig slutsats är att barns arbete tenderar att bli allt mer marginaliserat och det i sig väcker frågor. Frånvaron av formellt arbete kan tolkas som en marginalisering av barn och barns position och inskränkning av barns inflytande och delaktighet i samhället (s. 150).

Det tredje kapitlet i den andra delen handlar om

en särskild sektor i arbetslivet. Kristina Engwall och Ingrid Söderlind fördjupar här analysen av barns möjlighet till arbete utifrån dispensansökningar som avser medverkan inom teater och underhållning. I Stockholm tillämpades en praxis att sådana ansökningar hänvisades till Barnavårdsnämnden istället för till Yrkesinspektionen. En trolig anledning till denna praxis är att det inte bara handlade om eventuella brott mot arbetskyddslagstiftning utan också om moraliska aspekter och föreställningar om vad som är en god barndom. Teater kunde leda till fördärv. Teater, förklarar författarna, var vidare inte självklart ett arbete. Det kan vara en fritidssysselsättning, utbildning osv. Flera exempel på att det fanns en dylik tveohagsenhet gentemot teater som arbete för barn kommer fram i genomgången av dispensansökningar. Exempelvis: ”Problemet med teaterbarnen var inte att de tjänade egna pengar som de själva skulle kunna använda, snarare att teaterverksamheten ansågs ge felaktiga föreställningar om vad arbete var” (s. 170).

Idag handläggs dispensärenden av Arbetsmiljöverket, som sköter alla arbetsrelaterade frågor. Huvudsakligen handlar invändningar från Arbetsmiljöverket om att anställningen eller medverkan i föreställningen inte blir för betungande för barnet så att skolgången blir lidande. Liksom det framgick av föregående kapitel har antalet ansökningar ökat kraftigt inom just denna sektor, vilket indikerar att det idag finns en helt annan, t.o.m. mycket stor, acceptans för barns arbete inom underhållning jämfört med andra delar av arbetsmarknaden.

Även antologins del 3, *Föreställningar om barns arbete* består av tre kapitel. I det första av dessa beskriver Tobias Samuelsson och Kristina Engwall barns syn på arbete. För att fånga tiden före 1995 har de använt sig av artiklar och teckningar som barn skickat in till *Lyckoslanten* och *Kamratposten*. För att ta reda på barns syn idag har de genomfört en enkätundersökning vid tre olika skolor med barn i mellanstadie- respektive högstadieålder. En första fråga är vad som av barn betraktas som arbete. Här tas aspekter upp som att få lön, liksom skillnaden mellan att arbeta eller ”bara hjälpa till”. Ett viktigt resultat i detta kapitel är att barn idag inte gör den uppdelning mellan arbete och skola som kommit fram i de andra kapitlen och som vilar på lagstiftning och regelverk om exempelvis arbetskydd och skolplikt. Många barn svarade i enkäterna att skolan var deras arbete liksom läsläsning. Likaså ruckas uppdelningen mellan fritid och arbete

i barnens svar att simning eller fotboll är deras arbete. Barnen hade med andra ord en mycket vid definition av arbete som gick bortom faktorer som lön och annan ekonomisk ersättning.

I det följande kapitlet beskriver Kristina Engwall och Ingrid Söderlind föräldrars och lärares syn på arbetets plats i barns liv. Även detta kapitel utgår från en enkätundersökning som besvarats av föräldrar till högstadiesbarn. Barns arbete ses av föräldrar i hög utsträckning som något pedagogiskt och uppfostrande snarare än som en inkomstkälla. Föräldrarna menar att barn lär sig att klara sig själva genom att de får praktiska färdigheter. Arbete handlar vidare i hög grad om hushållsarbete som kommer individ och familj till godo. Liksom föräldrarna menar de tillfrågade lärarna att arbete är en viktig del i barnens fostran.

I det sista kapitlet sammanfattar kapitelförfattarna huvuddragen i de olika kapitlen och ser närmare på vilka förändringar som skett och vilka nya perspektiv på barns arbete som kommit till. Diskussionen handlar om att det finns arbeten som särskilt betraktas som barns arbete, vad barns arbete har för betydelse för samhället i stort, men också för barns position som samhällsmedborgare.

Barndom och arbete är en antologi som både ger läsaren insikter och nya frågor. Kapitlen är väl genomarbetade och håller en jämn nivå genom hela boken. Som läsare får man upp ögonen både för en dold sektor i dagens samhälle och för en del av barns liv som det sällan talas om, men som har stora konsekvenser för barns situation som samhällsmedborgare både socialt och ekonomiskt.

Just barnets position och antologiförfattarnas strävan att nå och utgå från barns egna perspektiv och erfarenheter kunde ha stärkts genom en omvänd disposition i antologin. Det hade varit intressant att låta nuvarande del 3, som tar upp barns egna erfarenheter, inleda och utgöra utgångspunkt för antologins alla frågor och att låta del 1, som behandlar lagstiftning och regelverk, avsluta.

Eftersom barns arbete i vardagen runt omkring oss är tämligen osynligt och vi vet så lite om det finns det stor potential i forskning som denna. Frågan om barns position på arbetsmarknaden öppnar som sagt för vidare frågor om barns rättigheter, inflytande och delaktighet i samhället.

För att gå vidare med det behövs mer och fortsatt forskning som fördjupar och närmare beskriver barns arbete i sig i olika sektorer. Det behövs också forsk-

ning som exempelvis problematiserar aspekter av kön och klass tydligare liksom barn, migration och arbete.

Kristina Gustafsson, Lund

Uno Westerlund: *En svensk historia från periferin. Med Pite älvdal, Älvsbyns kommun och byn Manjärvi i centrum*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2009. 608 s., ill. ISBN 978-91-7331-239-4.

Att kombinera mikro- och makrohistoria är ett beprövat sätt att väcka intresse för det förflutna. Om en trakt sätts in i en vidare kontext skapas en lokal identitet av djupare slag. Ingen ort låter sig förstås om den inte relateras till omvärlden. Omvänt gäller att den större historien helst bör exemplifieras utifrån något närliggande. Detta är lätt sagt, svårare att realisera. Till dem som nyligen prövat receptet hör Uno Westerlund, en Uppsalahistoriker som 1973 disputerade på *Borgarsamhällets upplösning och självstyrelsens utveckling i Nyköping 1810–1880*. Då han närmade sig pensionsåldern gav han sig i kast med sin uppväxtmiljö i Manjärvi, inte långt från Storforsen och Vidsel i Pite älvdal.

Efter att ha axlat redaktörskapet för *Manjärvi 500 år*, utgiven av byaföreningen år 2004, har Westerlund vidgat perspektivet. Han har inte bara velat famna Älvsbyns kommun, Pite älvdal och Norrbottens vidsträckta län. I sin *En svensk historia från periferin. Med Pite älvdal, Älvsbyns kommun och Manjärvi i centrum* har han frestats att ta med hela landet. Dock har han inte velat gå så långt som i det pedagogiska projektet Mörbylånga och världen. Den uppgift han tagit på sig, att skriva lokal och nationell historia på en gång, är vansklig nog. Fördelen med det originella greppet att presentera hela landets historia utifrån ett Pite älvdals-perspektiv, med Manjärvi i särskilt fokus, är att det minimerar risken att hamna i provinsialismens trask.

Sättet att koppla en specifik trakt i periferin till den allmänna svenska historien är inte oprövad. Westerlunds bestickande tanke är att läsaren skall förses med dubbelt seende, ”nerifrån riket” och ”uppåt marka”. Förhoppningen är att perspektiven skall integreras samtidigt som författaren kan tillåta sig att anslå en personlig ton då hembygden berörs. Här kan Westerlund gå ner på individnivå, vilket ger känsla och närhet till skeendet. Framställningen börjar redan 5 000 år

f.Kr., då det råkat slumpa sig att Nordens äldsta hittade grav ligger i just Manjärv. Klokt inskräper Westerlund att detta inte har med Sverige att göra, en nation som formas under tidig medeltid. Våra arkeologiska fynd låter sig inte kopplas till någon specifik folkgrupp.

Vissa historiska brytpunkter sätts under särskild lupp. Åt norr gick kristen mission och nationsbyggande hand i hand. Konkurrerande parter var det katolska Sverige och det grekisk-ortodoxa Novgorod. Ett försök till gränsläggning gjordes genom Nöteborgsfreden 1323, diffust utstakad och länge omtvistad. Här spekulerar Westerlund kring vad som kunnat ske om det inte varit Sverige i embryonalt stadium utan istället Novgorod som expanderat norrut. Från denna tid blir Mälardalsperspektivet dominerande, naturligt utifrån Stockholms strategiska placering, centralt mellan gränsfästningarna Älvsborg och Viborg. Kommen till stormaktstiden undrar författaren om soldaterna från Västerbottens regemente, däribland några från Manjärv, sluppit dö på slagfältet eller i fältsjuka om Sverige aldrig slagit in på vägen att bygga sitt *Dominium Maris Baltici*. Naturligtvis låter sig inte dessa kontrafaktiska frågor besvaras men de är värda att ställa. 1809, det nyss uppmärksammade märkesåret då den finska riksdelen gick förlorad, blir även väl belyst. Det var ju efter detta militära nederlag som den svenska nationalstaten, det Bernadottska "Lillsverige" mellan Smygehuk och Karesuando, började formas. Konstruktionen av rikets historiska geografi blev inte minst genom skolundervisningen så framgångsrik att mången fortsatt leva kvar i föreställningen att vårt land haft dessa av Gud och naturen givna gränser sedan paleolitisk tid.

Under sina Uppsalastudier på 1960-talet fick Uno Westerlund insupa att kungarnas roll borde tonas ner i vår historia. Nu sent omsider revolterar han häremot och låter kungalängden ge kronologisk stadga åt sin framställning. Det gäller både före och efter Gustav Vasas tid, då riksperspektivet blir det dominerande. I beskrivningen av hur Vasakungen befäste sin maktställning måste han dock sticka in med upplysningen att byn Manjärv anlades sannolikast 1537. Med sin lättsamma stil bjuder Westerlund på nöjsam läsning. Resultatet har blivit en spänstigt skriven, välmatad populär svensk historiebok på behändiga 600 sidor, utan några spektakulära luckor. Förutom översikt och analys rymmer texten en myckenhet av kuriosor, plus en och annan skröna. Det är inte som weibullskt skolad källkritiker Westerlund uppträder då han ra-

dar upp brasklappen, snapphanefejden, kulknappen, Daldansen, maskeradbalen, sängkamarregementet, konventikelplakatet, F-båten, kosackvalet, kohandeln, Engelbrektsdivisionen och ransoneringskorten. Det kan dock noteras att den ärtsoppa som möjligen serverats Erik XIV på Örbyhus slott 1577 inte fått slinka med. I gengäld har den fiktive korsriddaren Arn stoppats in, liksom Cecilia Vasas erotiska förehavanden i Vadstena, skvaller som nog aldrig nådde Manjärv.

Det här är populär historia i full potens. Westerlund knyter an till Alf Henrikssons vällovliga ambition att rädda det anekdotiska kulturarvet åt eftervärlden. Självfallet får även regimförändringar och paradigmskiftet tillbörligt utrymme. Generellt gäller dock att ur läsarsynpunkt mindre roande strukturella faktorer fått stryka på foten.

Inom bokens pärmar ryms en miniversion av Älvsbyns historia, alltifrån den kolonisation av Pite älvdal som skedde genom förläningen till riddaren Nils Abjörnsson på 1320-talet, fram till 1948, då Älvsbyn upphöjdes till köping. Efter grundandet av Piteå stad 1621 blev landsförsamlingen med kyrkan i Öjebyn religiöst och socialt centrum för inbyggarna uppåt älven. Det händelsediga året 1809 tillkom en ny kapellförsamling, med kyrka och kyrkstad förlagd till Älvsbyn, gemenligen kallad Byn, senare i turistreklamen Norrbottens pärla. Genom byggandet av stambanan, med ett slagsmål mellan rallare och lokalbefolkning invid Älvsbyn 1893 som kuriöst inslag, kom uppsvinget. Av kyrkbyn blev stationssamhälle och tätort. Genom idogt folkrörelsearbete utvecklades så småningom en skötsamhetskultur som fick närmare 90 procent att rösta ja till alkoholförbud 1922. Intressant är att observera hur efter demokratis införande de politiska sympatierna fördelades. Med 1934 års kommunalval blev de socialistiska väljarna i majoritet. Under folkhemseran var Älvsbyn ett socialdemokratiskt fäste. Till dem med ursprung här som hamnade i regering, länsresidens eller LO-borg hör Georg Andersson, Erik Hammarsten och Per-Olof Edin.

Som synes bjuder Uno Westerlund på ett överväldigande rikt stoff. Och han behärskar det suveränt eftersom han följt med i forskning och litteratur. Han är med andra ord uppdaterad. På en gång bjuds maktanalys och pikanta detaljer. Där det låter sig göras sker kopplingar till Manjärv med omnejd, ofta skickligt sammanvävt. Huruvida proportionerna mellan riks- och regional historia blivit de optimala kan diskuteras. Beklagligt är att framställningen inte når fram till vår

egen tid utan avslutas kring 1950. Det skall villigt erkännas att det inte heller är så lätt att ge en heltäckande beskrivning av den tid som ligger närmast. Genom sin tidiga avslutning ändrar boken i optimism, mitt uppe i moderniseringens och folkhemsbyggets gyllene tid. Vattenklosetten introduceras i glesbygden och Manjärvsungdomarna får längre utbildning.

Det senaste halvseklets avfolkningsproblematik har inte kommit med. Inte heller har det funnits anledning att beröra begrepp som Nordkalotten och Barentsregionen. På generell nivå diskuteras inte heller förhållandet mellan centrum och periferi nämnvärt. Hade Westerlund, vars liv kretsat kring polerna Mälardalen och Pite älvdal och som säkerligen har reflekterat åtskilligt över obalansen i utvecklingen, gått fram till nuet, hade han kunnat spetsa till framställningen. Det hade kanske varit ett avsteg från den strikt objektiva historieskrivningen att inte bara resignera inför den alltmer accentuerade sneda befolkningsfördelningen, utan även resonera kring vilka maktförhållanden och vilken ideologi som kan ha dikterat utvecklingen. Våra äldre kungar var knappast några socialistiska planekonomer, men de var hårdhänta rikshushållare, angelägna om att varje del av landet befolkades och skattades. Några reflexioner kring denna problematik hade varit på sin plats. Historiker behöver lika lite som andra engagerade samhällsmedborgare överlåta framtidssceneriet till marknadsanalytiker, okunniga om historiska maktförhållanden. Det är att abdikera från medborgarrollen.

Kanske bör det tilläggas att Westerlund aldrig haft som ärende att problematisera eller skriva en pamflett. Hans avsikt har varit att sprida korrekt historisk kunskap och samtidigt få berätta och roa sina läsare. Helt får han inte denna ekvation att gå ihop. För att berättelsen skall bära behövs någon föreställning om relationen mellan centralt och lokalt. Det finns ingen enkel formel, än mindre en fullödig teori för att hantera detta. Att återvända till testuggande marxism vore inte rekommendabelt. Även den s.k. beroendeskolan fann alltför enkla svar på frågan, varför vissa områden blivit marginaliserade.

Bättre vore kanske att knyta an till begreppet influensområde. Där kan inspiration hämtas från kulturgeografen Nils Fribergs studie *Stockholm i bottniska farvatten*, som illustrerar hur både den västra och östra sidan av Bottenviken sögs in i Stockholms maritima uppland. En passant berör Westerlund det bottniska handelstvänet men söker här ingen koppling till var-

för den nordliga landsdelen ekonomiskt halkat efter. Ändå tarvas det någon förklaring till varför två tredjedelar av Sveriges yta är så glest befolkad, uppfattad som ett fritidsland för storstadsbor. De gängse förklaringarna om jordmån, klimat och långa transportvägar är otillräckliga. Ojämna maktrelationer med därtill hörande mentala kartor är rimligare orsaker.

I äldre tid har begåvade norrlänningar via gymnasiestaden Härnösand dragits till Uppsala och tillägnat sig centralmaktens perspektiv. Kulturellt har Norrland graviterat mot Mälardalen. Ett exempel härpå är författaren själv, som efter realexamen i Älvsbyn tilldelades en friplats på Sigtuna Humanistiska Läroverk. Hade han varit några år yngre hade han, för att resonera kontrafaktiskt, som student kunnat hamna vid Umeå universitet – som administratör kom han under en senare period att tjänstgöra där. Utbildningsmässigt förblev Norrland länge ett uppland till Mälaregionen. Trots allt knorrande har vår nordligaste landsända under långsam integration anpassat sig till dess hegemoni. Upprorsandan har varit svag i vår nordliga landsända, splittrad i många delområden, älvdal mot älvdal, vartill kommer spänningarna mellan kust, skogsland och fjällbygd. Klart står, att Norrland, denna ohanterliga och fördomsalstrande benämning på ett vidsträckt och långt ifrån enhetligt område, aldrig burit på samma rebelliska tradition som Skottland, med sitt likartade geopolitiska läge.

Generellt gäller att stater sällan är homogena. Snarare kan de beskrivas som konglomerat, ett lapptäcke med övertäckande identiteter. Fördenskull går det kanske att spåra en större medvetenhet om att tillhöra periferin i våra syd- och västsvenska landsdelar, eftersom de inte alltid varit en del av "riket" och haft andra historiska och geografiska orienteringspunkter. Arkeologen Stig Welinder undviker genomgående benämningen Sverige då han behandlar förhistorisk tid i det under utgivning nya nationella historieverket. Hans äldre arkeologkollega, Carl-Axel Moberg, satte en gång provokativt titeln *Då Sverige inte fanns* på en skrift kring samma tidsperiod. I vår sydligaste landsända har man stått i harnesk till den svensknationalism som frodats kring Mälardalen. Av denna finns heller inget spår hos Westerlund. Frågan är ändå om inte en forskares geografiska härkomst ger en fingervisning om hans historiesyn.

Inom sin genre är Westerlunds bok ambitiös. Nog finns ett behov av en populär svensk historiebok i behändigt format. Frågan är bara om beskrivningen av

den nasjonale historien er fräsch nog. Därtill kommer att konkurrensen rejält skärpts genom utgivningen av ett nytt vetenskapligt baserat verk över Sveriges historia, under Lundaprofessorn Dick Harrisons huvudredaktörskap. Måhända kommer detta åttabandsverk att bli alltför mastig läsning för folkflertalet. Där minimeras å andra sidan risken att hamna vid sidan om forskningsfronten. Westerlund åter har sökt hitta ett mellanläge, som säkert kommer att tilltala många läsare. Genom de insprängda partierna om den egna lokala och regionala historien ges också en del norrbottningar en välkommen möjlighet att stärka sina rötter.

Bert Mårald, Umeå

Media and Monarchy in Sweden. Mats Jönsson & Patrik Lundell (red.). Nordicom, Göteborg 2009. 154 s., ill. ISBN 978-91-89471-77-1.

Etter å ha blitt nærmest overført av ”kongestoff” i både trykte og visuelle medier i forbindelse med kronprinsesse Victorias giftermål med Daniel Westling, krevde det en ekstra innsats av undertegnede å ta fatt på artikkelsamlingen om symbiosen mellom monarki og media i Sverige fra 1400-tallet og til i dag. Men det er garantert både nyttig og interessant!

Forskere innen forskjellige kulturfag har i denne boken gått sammen om å analysere forholdet mellom kongelighet og media i Sverige. Ikke overraskende er initiativet initiert av vår tids nær sagt overveldende mediainteresse for europeisk kongelighet, samtidig som institusjonen monarki har så godt som ingen betydning statspolitisk sett. Artikkelforfatterne representerer fag som historie, media, etnologi og statsvitenskap, noe som resulterer i både skiftende perspektiver og metoder.

Ved å bruke Peter Burkes og Asa Briggs utvidete definisjon ”the communication of information and ideas in words and images” av hva som er media til alle typer kilder som forteller noe om en person, i denne sammenheng en kongelig, gis det et bredt spekter for hvordan monarki og media i flere århundrer har spilt sammen. Det er en tilnærming som også viser hvordan våre fortellinger om et tema generelt bygges opp og konstitueres.

Artiklene er ordnet løselig kronologisk, men skifter perspektivisk etter hvilken fagtilknytning forfatterne har. Med det stadfestes at forholdet mellom kongelig-

het, media og folk er kompleks, noe ikke minst nordmenns forhold til sitt kongehus og borgerlige dronning og kronprinsesse har vist. I stedet for å referere til hver enkelt artikkel i samlingen, har jeg valgt å fokusere på begrepene verdier og makt som jeg mener går igjen i alle artiklene.

Nasjonale verdier er et perspektiv som går igjen i flere artikler. Historikeren Magnus Brodell ser på 1800-tallet utstrakte oppføring av monumenter over svenske konger. Gjennom analysen av hva de forskjellige monarkene sto for, viser han at det ikke bare handler om å mediere fortidens verdier, men også modernitet og fornyelse. Monumentene er del av nasjonsbyggingen, de skaper felles historier og en felles plattform for fremtiden. En annen side ved nasjonsbyggingsprosjektet, er verdien patriotisme og nasjonal ære, koblet med maskulinitet. Det er temaet for historikeren og filmforskeren Tommy Gustafssons artikkel der han analyserer høyrepartienes og det militæres interesse av å fremme slike verdier i årene etter første verdenskrig da sosialdemokratene sto for nedbyggingen av det svenske Forsvaret. Forfatteren bruker filmen *Karl XII* for å vise hvordan nevnte verdier blir belyst gjennom portretteringen av krigerkongen.

Nasjonale verdier er tett knyttet opp mot identitet og fellesskap. Filmforskeren Mats Jönsson tar for seg hvordan media på 1940-tallet bygger opp relasjonen mellom kongefamilien og den alminnelige svenske familien. Det gjøres ved intimisering av presentasjonen av kongefamilien, ved å fokusere på hjem og familie, ved å vise at kongefamilien er ”som oss”. På 1940-tallet var det viktig å fremme fellesskapsfølelsen mot krigsfarene utenfra, og for å kunne forsvare Sverige og det svenske folkemettet i en kritisk tid, trengtes det penger. Det ble startet en kampanje for å samle penger til et forsvarslån, som også Bernadottene sto som garantister for.

Kjønn var ett perspektiv i Tommy Gustafssons artikkel om patriotisme og maskulinitet. Cecilia Åse tar for seg kvinnelighet slik den fremtrer i kongelige familier. Hun bruker medias presentasjon av dronning Silvia som eksempel og viser hvordan det er et konservativt ideal om kvinners rolle og plass som rår. Her kunne det vært interessant med et sideblikk over grensen til Danmark og hvordan dronning Margrethe har utført sin dobbeltrolle som både monark og kvinne. Det skal likeledes bli interessant å se hvordan Sveriges kronprinsesse vil utføre sin(e)!

“Any exercise of power requires the production of

meaning that conveys and confirms the legitimacy of that power. Power must take a form before it can be conceived and understood; it must be symbolized before it can be acknowledged and respected”, skriver Patrik Lundell.

Dette perspektivet kunne vært lagt også på Louise Berglunds artikkel om dronning Philippa og alteret hennes i Vadstena kloster. Her er det religion og moral som er de betydningsfulle verdiene, verdier som det etter min mening legges alt for lite vekt på. I Norge har vi i de forløpne år sett hvordan disse verdiene diskuteres offentlig både når det gjelder prinsesse Märtha Louises englekurs og kronprinsesse Mette-Marits religiøse interesser. Dette er imidlertid ikke Lundells perspektiv. Han setter søkelyset på hvordan monarki og presse legitimerer hverandre. Etter å ha lest både hans artikkel og de to artiklene av Mattias Frihammar og Pelle Snickares, er det nærliggende å konkludere med at makten over medieringen ligger ikke lenger i kongehuset, men i media. Mens monarkiet i dag har en symbolsk makt, har media og journalistikken etablert og stadig utvidet sin maktbase.

Journalistikken opptrer som et familiemedlem som formidler store hendelser (bryllup) til publikum og gjør publikum delaktig i en familiebegivenhet. Gjennom

sin moderne teknikk, erobrer og befester media sin maktbasis. Den gjør det ved å være til stede og vise frem de store kongelige begivenheter på den mest moderne måten. Kristina Widestedt er inne på det samme i sin artikkel om kongelige brylluper når hun skriver: ”Rather than satisfying the royals’ demands for respect and subordination, the media increasingly strive to simultaneously create and satisfy a public demand for rapid and stable access to newsworthy events, such as royal weddings”.

Der er mange flere perspektiver i *Media and Monarchy in Sweden* enn jeg har tatt opp her. En ytterst interessant bok! Det man kan savne er et større fokus på publikum, på den alminnelige svenske borger og samspillet mellom monarki, medium og medel-svensson. For det er jo han/hun som er forbrukeren av de presentasjoner som til enhver tid gjøres og har blitt gjort av kongelige personer. Hvem eller hvilke grupper støtter opp om hvilke verdier, og hvorfor? Det er etter min mening ytterst interessant i en tid hvor europeiske monarkier ikke lenger har noen politisk makt, men hvor den alminnelige borger likevel støtter opp om sitt monarki.

Ann Helene Bolstad Skjelbred, Oslo

NOTISER

Thorsten Sandberg: *Svenska varumärken i hus och hem*. Historiska Media, Lund 2009. 190 s., ill. ISBN 978-91-85873-79-1.

Kanske har jag missat något centralt i läsningen av vetenskapsjournalisten Thorsten Sandbergs bok *Svenska varumärken i hus och hem*, men boken är trots sin ögonbedövande mångfald av illustrationer och tajt ackompanjerande texter tom. Den saknar narrativ, saknar intention både betraktad ur ett mer tillåtande journalistiskt perspektiv och sedd ur en stramare, och strävare akademisk läsning. Boken förefaller vara producerad för att vara en bok enbart i visuell mening. Det är inte en bok som berör, intresserar och väcker tankar, utan den är mer en bok som, ja, ett varumärke! *Svenska varumärken i hus och hem* ska konsumeras och bli liggande på soffbordet med syftet att någon middagsgäst ska ha något att förströ sig med när värdparet ordnar och donar i köket. Boken är ett exempel på litteratur som förströelse, något man bläddrar i eller håller i i väntan på vad som helst annat.

Men hur kan något så tråkigt och intetsägande väcka så starka känslor i anmeldaren? Vad är det med Sandbergs bok som provocerar? *Svenska varumärken i hus och hem* är förpackad på ett mycket tilltalande och intressant sätt. Boken är välarbetad som produkt med allt från sättning, bildbearbetning, omslag och papperskvalitet. Den liksom lovar så mycket, mycket mer än vad den sedan erbjuder. Jag tror vi har något väsentligt där: att boken, när man håller i den, väcker förhoppning om något intressant och spännande, och att den sedan faller tom och platt ner på soffbordet. Det är en bok skriven av en vetenskapsjournalist som tar sig an delar av svensk samtidshistoria med ambitionen att vara lättillgänglig och därmed sälja bra. Men tyvärr är boken så lättillgänglig att den framstår som helt meningslös betraktad ur ett perspektiv där ambitionen att generera kunskap beaktas.

Rikard Eriksson, Oslo/Ljungskile

Magnus Hendric Brummer: *Försök til et Svenskt Skogs- och Jagt-Lexicon* (ny utg.). 159 s., ill. ISBN 978-91-85205-95-0.

Axel Cnattingius: *Svenskt skogslexikon* (ny utg.). Per Eriksson (red.). 224 s., ill. ISBN 978-91-85205-96-7. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm 2010.

Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens enhet för de areella näringarnas historia (ANH) ger i bokserien Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden (SOL-MED) ut två äldre lexikon. Det ena är Magnus Hendric Brummers *Försök til et Svenskt Skogs- och Jagt-Lexicon*, som publicerades första gången 1789. Det andra är ett faksimil av *Svenskt skogslexikon* av Axel Cnattingius från 1894. Utgivningen av skogshistoriska källtexter är ett samarbete mellan Föreningen Skogen, Skogshistoriska sällskapet och Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Utgivarna framhåller att skogshistoria är viktigt eftersom den produktion av skog som påbörjas idag skall avverkas om 75–100 år. Ofta är det nödvändigt att se bakåt för att ana framtiden.

I förordet till Brummers lexikon skriver Akademiens sekreterare och VD civiljägmästare Åke Barklund att den allmänna uppfattningen för 250 år sedan var att naturens roll var att exploateras till människornas nytta. Åke Barklund anser att Brummer ibland uppvisar en mycket modern inställning till hur skogen skulle skötas. Brummer hävdade långsiktighet och uppmärksammade den rådande skogsbristen. Innehållet i Brummers lexikon förebådar i viss mån Cnattingius lexikon vad det gäller skogsvårdens utveckling. Lexikonen visar också likheter med den dåtida misshushållningen av Sveriges skogar och hur skogarna missköts i dagens fattiga länder.

Magnus Hendric Brummer föddes 1735 i ett officershem i Nors socken i Värmland. Han blev student i Uppsala och 1755 volontär vid Västgöta kavalleriregemente. Under fälttåget i Pommern 1757–59 föll han av hästen och fick en skada i ljumsken, som ledde till en viss invaliditet. Efter en vistelse i fångenskap gifte han sig 1761 och tog avsked från armén, men pensionen

var för låg att kunna försörja sig på. Jägeristaten blev ofta en försörjningsmöjlighet för fattiga f.d. officerare. Brummer antogs 1774 som obetald överjägmästare i Halland och fick arrendera ett frälsehemman nära Falkenberg. 1787 begärde han avsked. Han avled vid 55 års ålder 1790.

Författaren Kerstin Ekman låter Brummer figurera i sin bok *Herrarna i skogen* (2007). Hennes uppsats i utgåvan av Brummers lexikon har titeln *Ensam, fattig och flitig*, vilket är en talande sammanfattning av Brummers liv. Han delade livssituationen med andra universitetsutbildade som satt på befattningar runt om i landet och strävade efter att bevara sina intellektuella intressen. Det är okänt vad Brummer studerade i Uppsala, men naturvetenskapen hade en storhetstid och flera forskare blev internationellt kända. Kerstin Ekman funderar över hur Brummer som jägmästare i Halland kunde utveckla sina bildningssträvanden och umgås med likasinnade.

Professorerna Roger Bergström och Kjell Danell undersöker innehåll och bakgrund i Brummers lexikon. Lexikonet är litet och som uppslagsord valde Brummer djur och växter som användes av människor. Brummers referensram var hans egna iakttagelser i Halland. Ett skäl till att skriva lexikonet var att förbättra de lägre jägeritjänstemännens kunskaper, men han var också väl medveten om sina egna och andra jägmästares bristande kunskaper. Brummers lexikon var ett mellanting mellan ordbok och handbok och mer praktiskt inriktat och anpassat för användarna än de samtida tyska akademiska verken.

Cnatingius liv skildras i en uppsats av ekonomhistorikern och bibliotekarien vid Akademien Per Eriksson. Axel Theodor Cnatingius levde 1839–97. Han skrev in sig vid Uppsala universitet 1860 och blev elev vid Skogsinstitutet 1863. Cnatingius var redaktör för *Tidskrift för skogshushållning* åren 1873–94 och för *Skogsvännen* åren 1876–94. Hans skogslexikon gick först som följetong i tidskriften och senare som bilaga. Genom Cnatingius får vi en detaljerad bild av det svenska skogsbruket, som under 1800-talet genomgick omfattande förändringar. *Tidskrift för skogshushållning* var ett viktigt forum för skogsskötseln och den nya vetenskapliga inriktningen. Den förändrade synen på skogen hörde samman med inrättandet av Statens skogsinstitut. Israel af Ström (1778–1856), som tog initiativet och var Skogsinstitutets första direktör, 1828–54, betonade att skog skall odlas som en åker för framtida generationer och vara avsedd för en marknad.

Uppsatserna om Brummer och Cnatingius ger viss

upplysning om hur yrket som jägmästare etablerades. Yrkets historia är bortglömd i forskningen skriver Per Eriksson. Staten och jägmästarna ansågs länge vara dåliga förvaltare av skogen. Allmogen var det stånd som var mest kritiskt, vilket Brummer sannolikt fick känna av under sin ämbetsutövning. Även de jägmästare som liksom Cnatingius fick utbildning vid Skogsinstitutet behövde stärka sin auktoritet. De saknade yrkestradition och hade i början svårt att hävda sig gentemot andra statliga tjänstemän.

I uppsatsen *Tre sekel, tre skogslexikon* har jägmästaren och journalisten Bengt Ek jämfört ”skogssvenskan” i Brummers, Cnatingius och föreningen Skogens *Skogsencyklopedi*, som publicerades 2000. Författaren anser att de tre lexikonerna på sitt sätt är aktuella för vår tids skogsintresserade personer. När de jämförs ser man att endast ett fåtal ämnen har försvunnit men fördelningen har ändrats. Cnatingius lexikon har inga uppgifter om jakt och viltvård, men däremot om skogens nytta för allmogens husbehov. Vår tids specialiserade skogsindustri blir allt mer separerad från själva skogsbruket. Nya termer bildas hela tiden men de omsätts också snabbare. Nya skogsbrukare ser nya användningsområden för skogen, för turism, rekreation och som kuliss för urbana aktiviteter. Klimatfrågan har medfört att skogarnas brukande hamnar i fokus och de andliga värdena blir allt betydelsefullare. Författaren ställer sig frågan vad som händer med terminologi och skogsvård när skogsproduktionen och världens ekonomiska centrum flyttar till andra världsdelar.

De tre lexikonens utgivare har alla hoppats på att nå den vanliga skogsägaren, men i själva verket har man oftast bara nått yrkesspecialisterna. När nu de båda äldre publiceras på nytt och *Skogsencyklopedin* publiceras på internet görs ett nytt försök att nå en bredare skogsintresserad allmänhet. Alla som vistas i eller lever av skogen bör kunna använda dessa tre lexikon som referenser och idégivare.

Göran Sjögård, Lund

Jonas M. Nordin: *Det medeltida Dalarna & Västmanland. En arkeologisk guidebok*. Historiska Media, Lund 2009. 255 s., ill. ISBN 978-91-85507-17-7.

Historiska Media har under några år gett ut arkeologiska guideböcker till olika landskap. Jonas M. Nordin har tagit sig an Dalarna och Västmanland. Upplägget är

ungefär detsamma i alla böckerna: tre huvudkapitel som behandlar byar och borgar, städer samt kyrkor och kloster. I faktarutor finner man kortfattade uppgifter om viktiga föremål, företeelser och lämningar. I Veta mer-rutor får man många litteraturtips och internetadresser till olika sajter, bl.a. till Medeltidens Bildvärld, där man i lugn och ro kan studera kyrkornas takmålningar. På Riksarkivets hemsida finns en stor del av de brev som skrevs i Sverige under medeltiden tillgängliga i utdrag samt flera tips på var man lätt kan finna mer information.

Bergslagen är ett begrepp som är svårt att avgränsa, men här förklaras det med att det dels är en särskild sammanslutning för bergsbruk inom ett område, dels är ett område präglad av bergsbruk. Hyttorna låg tätt i området och det finns gott om gruvhål där man tidigare har brutit malm.

Norr om Siljan och väster om Västerdalälven börjar

de stora skogarna och fjälltrakterna. Även om den fasta bebyggelsen uppstod först under medeltiden så nyttjades områdena från stenåldern. Sveriges sydligaste sameby ligger inom Idres gränser.

Man kan läsa om medeltida städer och orter, om personer som levde där. Det var ont om adelsmän och slotten är få, men slottet i Västerås, Tidö slott och Ängsö slott och kyrka beskrivs. I Kumla kyrka mellan Fjärdhundra och Sala var Albertus Pictor verksam en tid. Målningarna har aldrig varit övermålade och kyrkan är en av de bäst bevarade Albertus Pictor-kyrkorna.

I serien ingår också landskapen Västergötland (Claes Theliander, 2003), Östergötland (Rikard Hedvall, Karin Lindeblad, 2007), Skåne (Peter Carelli, 2007) och Småland (Martin Hansson, 2009). Böckerna är välskrivna, lättlästa och pedagogiskt upplagda.

Margareta Tellenbach, Bjärred